

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ
ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАН УКРАЇНИ»

Модернізація соціально-трудової сфери Донбасу: загрози та можливості

Наукова доповідь

За редакцією
канд. екон. наук В.В. Близнюк

Київ – 2017

УДК 331.5(477.6)(042.5)
ББК 65.9(4Укр-4Дон)24
М74

Автори:

Антонюк В.П., д-р екон. наук (1.3, 1.4, 2.2); Близнюк В.В., канд. екон. наук (вступ, висновки, 3.1, 3.3, 3.4); Галустян Ю.М., канд. соціол. наук (3.3); Гук Л.П., канд. екон. наук (2.3); Жовнір С.М., канд. географ. наук (1.1; 3.3); Монастирська Г.В. (3.2); Перегудова Т.В., канд. екон. наук (1.3, 2.4); Скрипниченко М.І., д-р екон. наук (3.1); Снігова О.Ю., канд. екон. наук (1.2, 3.1, 3.4); Прогнімак О.Д. (1.3, 1.4); Юрик Я.І., канд. екон. наук (2.1, 3.1).

Рецензенти:

д-р екон. наук Куліков Г.Т.(Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України – Київ);
канд. соц. наук Федоренко Н.І. (Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана – Київ)

Затверджено до друку Постановою Вченої ради ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАНУ» № 117 від 28 грудня 2015 року.

М74 **Модернізація соціально-трудової сфери Донбасу: загрози та можливості** : наукова доповідь / за ред. канд. екон. наук В.В. Близнюк ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – Електрон. дані. – К., 2017. – 136 с. – Режим доступу : <http://ief.org.ua/docs/sr/297.pdf>

ISBN 978-966-02-8183-7

У науковій доповіді надано кількісну та якісну оцінку ресурсного та демовідтворювального потенціалів Донбасу; здійснено оцінку представленості базових галузей Донецької та Луганської областей на території, підконтрольній українській владі. Проаналізовано економічні передумови та розроблено сценарні припущення трансформаційних змін у зайнятості населення регіону. Запропоновано план реформування соціально-трудової сфери Донбасу, що ґрунтується на основі стратегічного бачення економічних перетворень і розвитку регіону на засадах структурної перебудови з урахуванням європейського досвіду.

Оскільки наукову доповідь підготовлено у межах виконання НДР «Модернізація соціально-трудової сфери Донбасу: загрози та можливості» на замовлення НАН України, яку було завершено наприкінці 2015 р., у ній подано статистичні дані та результати соціологічних досліджень станом на кінець 2015 р., що, на думку авторів, не впливає на оцінку сучасної ситуації на Донбасі.

Для науковців, державних службовців, викладачів, аспірантів і студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

УДК 331.5(477.6)(042.5)
ББК 65.9(4Укр-4Дон)24

ISBN978-966-02-8183-7

© Національна академія наук України, 2017

© ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2017

ВСТУП	4
Розділ I. РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДОНБАСУ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ СФЕРИ	7
1.1. Демовідтворювальний потенціал Донбасу: вплив воєнного конфлікту	7
1.2. Можливості базових галузей Донецької та Луганської областей до збереження зайнятості	13
1.3. Особливості формування людського потенціалу Донбасу	20
1.4. Специфіка регіональної ідентичності та ціннісних установок населення Донбасу	29
Розділ II. РИНОК ПРАЦІ ЯК ПІДСИСТЕМА СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ СФЕРИ ДОНБАСУ	34
2.1. Економічна активність та професійно-кваліфікаційна характеристика зайнятості населення регіону	34
2.2. Сучасні проблеми оплати праці східних регіонів України як підґрунтя формування соціально-економічних ризиків розвитку цих територій	57
2.3. Прекаріат Донбасу та особливості його зайнятості	64
2.4. Розвиток інклюзивного ринку праці як засіб мінімізації соціальних ризиків унаслідок збройного конфлікту на Донбасі	69
Розділ III. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ СФЕРИ ДОНБАСУ: ЗАГРОЗИ ТА МОЖЛИВОСТІ	82
3.1. Економічні передумови та сценарні припущення трансформаційних змін у зайнятості населення регіону Донбас	82
3.2. Регіоналізація соціальних стандартів як основа модернізації оплати праці та стимулювання трудової активності на Донбасі	103
3.3. Соціально-трудова сфера: сильні та слабкі сторони, сприятливі можливості та загрози	110
3.4. Аналітичні оцінки можливостей та перспектив модернізації соціально-трудової сфери Донбасу	117
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	127

ВСТУП

Руйнація господарського комплексу Донбасу внаслідок збройного конфлікту висуває на перше місце проблеми не стільки його відновлення, скільки модернізації на новітній технологічній базі. Успіх залежить не лише від упровадження інновацій та відповідних інститутів, а й від наявності ресурсів, які забезпечать довгостроковий розвиток в умовах глобальної конкуренції, передусім – людських ресурсів як джерела сукупної пропозиції праці. Модернізаційні перетворення економіки Донбасу вимагають насамперед трансформаційних змін соціально-трудової сфери, що відіграє визначальну роль у реформуванні суспільного укладу, подоланні соціально-економічних суперечностей та зниженні соціальної напруги в суспільстві, а також суттєво впливає на підвищення ефективності суспільного виробництва та забезпечення економічної та соціальної безпеки регіону.

На сьогодні розвитку соціально-трудової сфери притаманна перманентна трансформація, але вона не має системного, цілеспрямованого характеру. Модернізація є довгостроковим пріоритетом, оскільки вона потребує інституційних змін, у короткостроковому ж періоді доцільним є пожвавлення соціально-економічного відновлення цих територій шляхом стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва, приватного сектора, трудової та соціальної реінтеграції внутрішньо переміщених осіб.

Довгострокова стратегія реформування (модернізації) економіки Донбасу зумовлює необхідність використання адекватних ринковим умовам механізмів залучення людини до системи факторів виробництва і реалізації її соціально-економічних можливостей, що актуалізує завдання підвищення ефективності функціонування соціально-трудової сфери, її продуманого розвитку як передумови модернізації цього регіону.

Метою наукової доповіді є визначення стратегічних пріоритетів модернізації соціально-трудової сфери Донбасу, що забезпечуватиме ефективне використання і розвиток наявного соціально-трудового потенціалу.

Відповідно до поставленої мети було визначено такі *завдання*:

➤ оцінити ресурсний та демовідтворювальний потенціали Донбасу як передумови розвитку соціально-трудової сфери;

- виявити існуючі та потенційні загрози і можливості розвитку соціально-трудової сфери Донбасу;
- визначити можливості базових галузей Донецької та Луганської областей для збереження існуючих і створення нових робочих місць;
- обґрунтувати структурні особливості ринку праці регіону, виявити професійно-кваліфікаційні дисбаланси та обґрунтувати механізми їхнього подолання;
- охарактеризувати особливості формування ціннісних установок населення Донбасу та регіональної ідентичності;
- обґрунтувати адекватну систему оплати праці для працівників регіону Донбас, заснованої на регіоналізації соціальних стандартів і гарантій;
- сформулювати стратегічні вектори трансформаційних змін соціально-трудової сфери Донбасу, в основі яких – подолання (мінімізація) загроз і використання можливостей.

Сьогоднішні суспільно-політичні реалії Донбасу відобразилися на всіх сферах життєдіяльності регіону. Наслідками воєнного конфлікту, що триває там і досі, стали: руйнівна дезурбанізація регіону і втрата людності, насамперед великих міст, потужна економічна дестабілізація, системне руйнування житлового фонду, виробничої та соціальної інфраструктури, втрата робочих місць, зниження доходів населення і зростання масштабів бідності, загострення криміногенної ситуації, гуманітарна катастрофа, пов'язана із життєзабезпеченням населення, яке залишилось на підконтрольній і тимчасово окупованій території Донецької та Луганської областей.

Доля непідконтрольної території поки що не визначена, однак є ризик її втрати для України, оскільки впродовж останнього року там формується неукраїнський економічний та соціальний простір (рубльова зона, російські стандарти в бухгалтерському обліку, в освітніх закладах тощо), а соціокультурна орієнтація населення дедалі більше спрямовується не на Україну. Тому в цьому контексті дуже важливим елементом державної політики є підтримка будь-яких зв'язків між населенням двох частин регіону, що дозволить не втрачати позитивний імідж України на її окупованій частині. Це можливо шляхом спрощеної процедури контролю проїзду членів родин, роз'єднаних унаслідок конфлікту, розроблення механізму нострифікації освітніх документів, отриманих молоддю на окупованій частині України, що дозволить їм або продовжувати навчання в Україні, або отримати робоче місце.

Суттєві проблеми і ризики для соціального розвитку на підконтрольній Україні території Донбасу пов'язані з проблемами безробіття та низьких доходів, наявністю значної кількості вимушених переселенців та потребами їхнього облаштування і підтримки. Слід відзначити, що і на підконтрольній Україні території значна частка населення має досить сильні проросійські настрої, ностальгує за радянським минулим та упереджено ставиться до центральної влади України. Все це в сукупності може виступати чинником подальшої нестабільності та соціального протесту.

Для подолання цих ризиків важливо розробити та реалізувати потужну програму відродження та більш тісної інтеграції Донбасу до економічного та соціокультурного простору України. Це можливе за умови економічного зростання, інтенсивної розбудови культурного потенціалу України, реальних реформ та забезпечення справедливості, вирішення проблем внутрішніх переселенців. Основою стратегії відновлення та модернізації соціально-трудової сфери Донбасу в існуючих умовах має стати політика збалансування попиту та пропозиції на ринку праці шляхом підтримки динамічної рівноваги між стабільністю зайнятості у *традиційному секторі економіки* та забезпеченням відповідності системи робочих місць завданням модернізації соціально-економічного розвитку на інноваційних засадах

РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДОНБАСУ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ СФЕРИ

1.1. Демовідтворювальний потенціал Донбасу: вплив воєнного конфлікту

Економічний потенціал Донецької і Луганської областей характеризується зручним географічним розташуванням, близькістю до джерел сировини і ринків збуту продукції, потужною промисловою базою з багатогалузевою промисловістю, високим агроресурсним потенціалом, розвиненою мережею транспортних комунікацій, високою щільністю населення. Донецька і Луганська області належать до гіперурбанізованих регіонів України, відрізняються найвищим рівнем територіальної концентрації міського населення (відповідно 90,7 і 86,9% містян порівняно з 69,1% по всій Україні), наявністю значної кількості агломерацій, нерівномірним і контрастним характером розселення, наявністю потужних міст – багатогалузевих центрів, середніх і малих монопрофільних міст та депресивних територій. Аналіз демовідтворювальних процесів у регіоні упродовж останніх двадцяти років дозволив виявити низку негативних процесів, а саме: прогресуючу депопуляцію й зростання смертності, падіння народжуваності до аномально низького рівня, погіршення вікової структури населення. У контексті людського розвитку за характеристиками відтворення населення Донбас перебував на останніх позиціях у регіональних рейтингах: у 2013 р. Луганська область посіла 20-те місце, Донецька – 25-те місце.

Слід зазначити, що в останнє десятиріччя за окремими показниками розвиток негативних тенденцій дещо уповільнився і ситуація набула ознак певної стабілізації. У 2014 – 2015 рр. головним фактором впливу на розвиток демовідтворювальних процесів у регіоні стали окупація частини території й активні бойові дії, що ведуться із застосуванням важкого озброєння.

За оцінкою Державної служби статистики України, станом на 1 січня 2015 р. чисельність наявного населення Донецької області становила 4,3 млн осіб, Луганської – 2,2 млн осіб (рис.1.1). Чисельність населення, яке залишилось у зоні проведення антитерористичної операції, оцінюється на рівні 3,3 млн осіб¹.

За минулий рік чисельність населення Донбасу без урахування частини зони проведення АТО, за оцінкою Державної служби статистики України, зменшилась на 66 тис. осіб, у тому числі на 47,2 тис. осіб за рахунок природного скорочення, на 18,8 тис. осіб за рахунок міграційного скорочення (рис.1.2). При цьому найбільших людських втрат і руйнувань промислових та інфраструктурних об'єктів зазнала міська мережа поселень. Імовірно, показники скорочення чисельності населення регіону не повністю відображають реальні людські втрати через недооблік померлих на місцях, реєстрацію смертей у місцях внутрішнього переселення, а також неконтрольований потік зовнішньої міграції, у тому числі незворотної.

¹ Урядовий портал. Першочергові завдання для вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб та відновлення Донбасу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247598873&cat_id=246711250

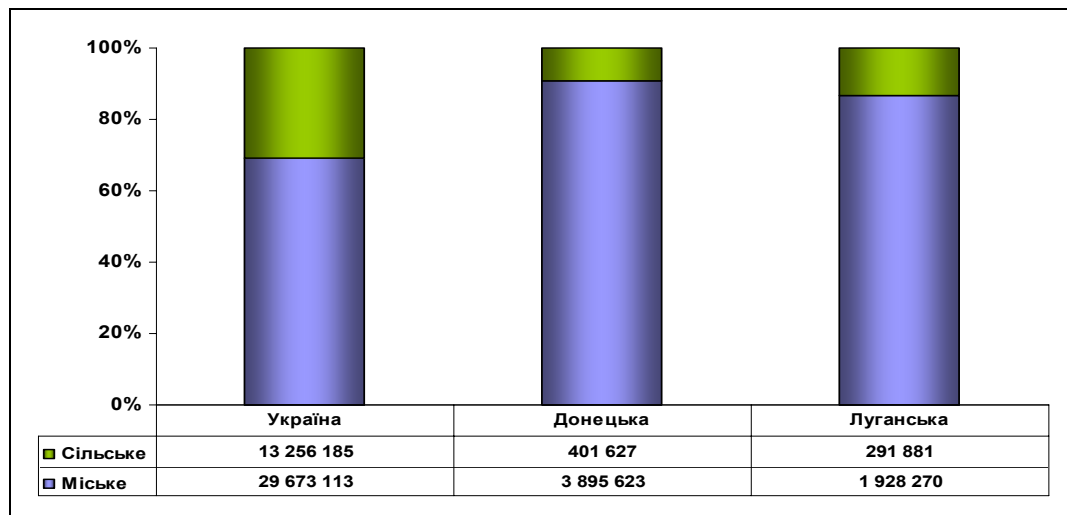

Рис. 1.1. Чисельність і структура наявного населення на 1 січня 2015 року, осіб
Джерело: розрахунки (оцінки) чисельності населення здійснено на основі наявних адміністративних даних щодо державної реєстрації народження і смерті та зміни реєстрації постійного місця проживання.

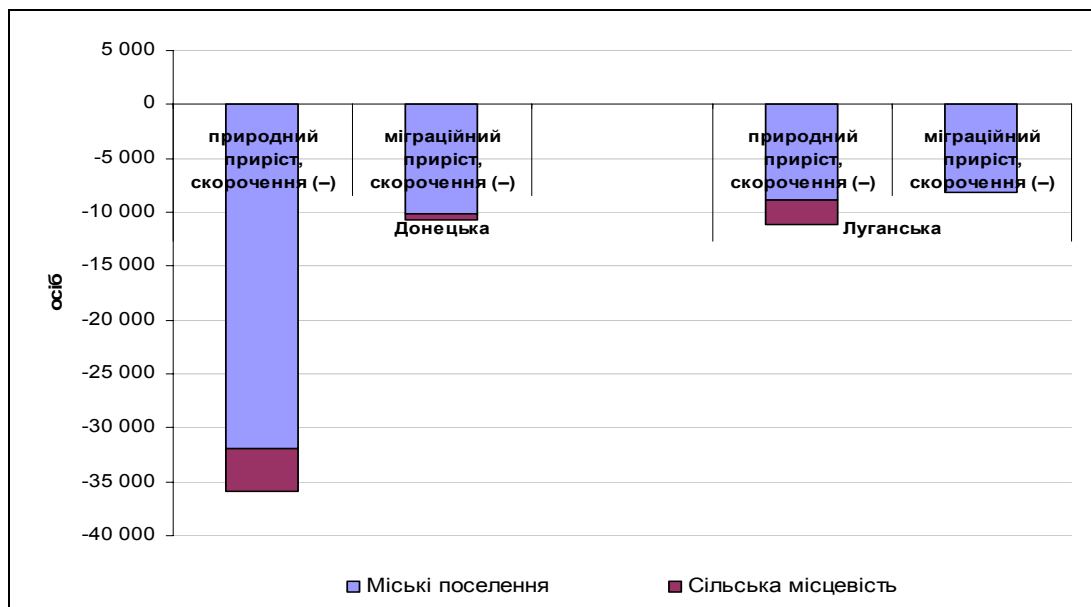

Рис. 1.2. Природний і міграційний рух населення у Донецькій і Луганській областях у 2014 р., осіб

Джерело: Населення України за 2014 р. Демографічний щорічник. – К., 2015. – 117 с.
 [Електронний ресурс] /Державна служба статистики. – Режим доступу :
<http://www.ukrstat.gov.ua/>

Затяжне протистояння змушує дедалі більше людей залишати свої домівки, шукати тимчасове місце проживання або змінити його назавжди. За оцінками УВКБ ООН, загальна кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) станом на серпень 2015 р. перевищує 1,4 млн осіб, на території інших держав шукають притулку 388,8 тис. осіб, а ще 732 тис. шукають інших форм законного перебування на території інших держав².

² Внутрішньо переміщені особи [Електронний ресурс] /офіц. сайт УВКБ ООН. – Режим доступу : http://unhcr.org.ua/en/?option=com_content&view=article&layout=edit&id=1293

Унаслідок потужних хвиль внутрішньої міграції з тимчасово окупованої території Донбасу і зони проведення АТО, за інформацією Міжвідомчого координаційного штабу МНС України, станом на 21.11.2015 р. вже переселено 963,2 тис. осіб³, і потік тих, хто рятується від конфлікту, не припиняється. Географія розміщення ВПО свідчить, що у мирних районах, які безпосередньо межують або наближені до зони конфлікту, розміщено найбільше переселенців. При цьому найбільше навантаження припало на Луганську область – 236,7 тис. ВПО, з яких 18,2 тис. дітей, 185,1 тис. інвалідів та осіб похилого віку. На підконтрольній українській владі території Донецької області розміщено 112,3 тис. ВПО, серед яких 21,7 тис. дітей, 45,4 тис. інвалідів та осіб похилого віку. Багато мешканців Донбасу шукають прихисток у Харківській (201,7 тис. осіб), Дніпропетровській (85,5 тис. осіб), Запорізькій (66,8 тис. осіб), Київській (46 тис. осіб) областях та у м. Київ (39,5 тис. осіб).

Становлення централізованої системи реєстрації досі не завершено, тому верифікація реальних обсягів внутрішньо переміщених осіб (ВПО) неможлива, їхня кількість достеменно не відома та ймовірно вища⁴. За інформацією місцевої влади, багато заможних сімей не вбачають необхідності у реєстрації, інші ухиляються від реєстрації через побоювання переслідувань⁵.

Висока інтенсивність переміщень визначає потужні виклики для економіки регіону. Так, за інформацією Луганської обласної військово-цивільної адміністрації, станом на 1 січня 2015 р. кількість населення на підконтрольній українській владі території області становила 811,6 тис. осіб⁶, а частка лише зареєстрованих переселенців до наявного населення в Луганській області вже перевищила 28%. У Донецькій області найбільшу кількість ВПО станом на 1.07.2015 р. було зареєстровано у містах Маріуполь (70,9 тис. осіб), Артемівськ (61,2 тис. осіб), Краматорськ (46,9 тис. осіб), Костянтинівка (44,3 тис. осіб), Слов'янськ (32,8 тис. осіб), Красноармійськ (24,3 тис. осіб), а також у Волноваському (18 тис. осіб), Великоновосілківському (15,7 тис. осіб) районах⁷.

За інформацією Мінрегіонбуду України, у результаті бойових зіткнень зазнали руйнації та пошкоджень 132 об'єкти промисловості, 4733 об'єкти комунальної і 1551 транспортної інфраструктури, освіти (217), охорони здоров'я (45), культури та спорту (51), торгівлі (14), іншої соціальної інфраструктури (81). Розмір збитків, завданих системою освіти, оцінюється у 4,9 млн дол. США, охорони здоров'я – 6,5 млн дол. США, соціального забезпечення – 2,9 млн дол. США, а потреби у фінансуванні їхнього відновлення оцінюються відповідно у 9,7 млн дол. США, 184,2 329,4 млн дол. США⁸.

³ Міжвідомчий координаційний штаб повідомляє [Електронний ресурс] / офіц. сайт Державної служби України з надзвичайних ситуацій. – 2015. – 5 листопада. – Режим доступу : <http://www.mns.gov.ua/news/34232.html>

⁴ Внутрішньо переміщені особи [Електронний ресурс] / офіц. сайт УВКБ ООН. – Режим доступу : http://unhcr.org.ua/en/?option=com_content&view=article&layout=edit&id=1293

⁵ Попередній аналіз і оцінка потреб ВПО УВКБ ООН [Електронний ресурс] / Регіональне Представництво УВКБ ООН в Білорусі, Молдові та Україні. – 2014. – Липень. – Режим доступу : <http://unhcr.org.ua/attachments/article/1232/IDPUKR.pdf>

⁶ Інвестиційний паспорт Луганської області 2014–2015 роки [Електронний ресурс] / офіц. сайт Луганської обласної військово-цивільної адміністрації. – Режим доступу : <http://www.loga.gov.ua/>

⁷ Довідка про хід виконання в першому півріччі поточного року Програми економічного і соціального розвитку Донецької області на 2015 рік [Електронний ресурс] / Донецька обласна державна адміністрація. – Режим доступу : <http://donoda.gov.ua/?lang=ua&sec=04.01.03.01&iface=Public&cmd=main&args=>

⁸ Оцінка відновлення та розбудови миру. Аналіз впливу кризи та потреб на Східній Україні [Електронний ресурс] / ЄС, ООН та Група Світового банку. – 2015. – Березень. – С.3–21. – Режим доступу : http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/PR/RPA_V2_Ukr_4Web_lowres.pdf

За експертними оцінками, внаслідок бойових дій станом на 1.04.2015 р. повністю зруйновано і пошкоджено близько 11,3 тис. житлових будинків у Донецькій (9,6 тис.) і Луганській областях (1,7 тис.)⁹, що значно погіршило житлово-побутові умови населення. Оціночна сума завданих збитків становить 21,6 млн дол. США¹⁰. У багатьох випадках руйнація стін і дахів зробила житло непридатним для проживання у зимовий період, а відтермінування ремонтних робіт через загрози обстрілів та відсутність фінансування призводить до погіршення стану структурних елементів пошкоджених будівель, підвищення витрат на їхнє відновлення.

Результати вибіркового обстеження Держстату України умов життя домогосподарств демонструють, що у I кв. 2015 р. порівняно з 2012 р. у Донецькій і Луганській областях скоротилась частка людей, які мешкають у житлі, обладнаному такими базовими зручностями, як центральне опалення, водопровід, каналізація, гаряче водопостачання, ванна або душ, телефон, сміттєпровід, отже, умови відтворення людського потенціалу регіону погіршилися (рис.1.3). Розрахункова вартість витрат на відновлення житлового господарства становить 27,2 млн дол. США, у тому числі на відновлення житлових будинків – 20,1 млн дол. США, комунальних споруд та будівель громадського користування – 7,1 млн дол. США¹¹.

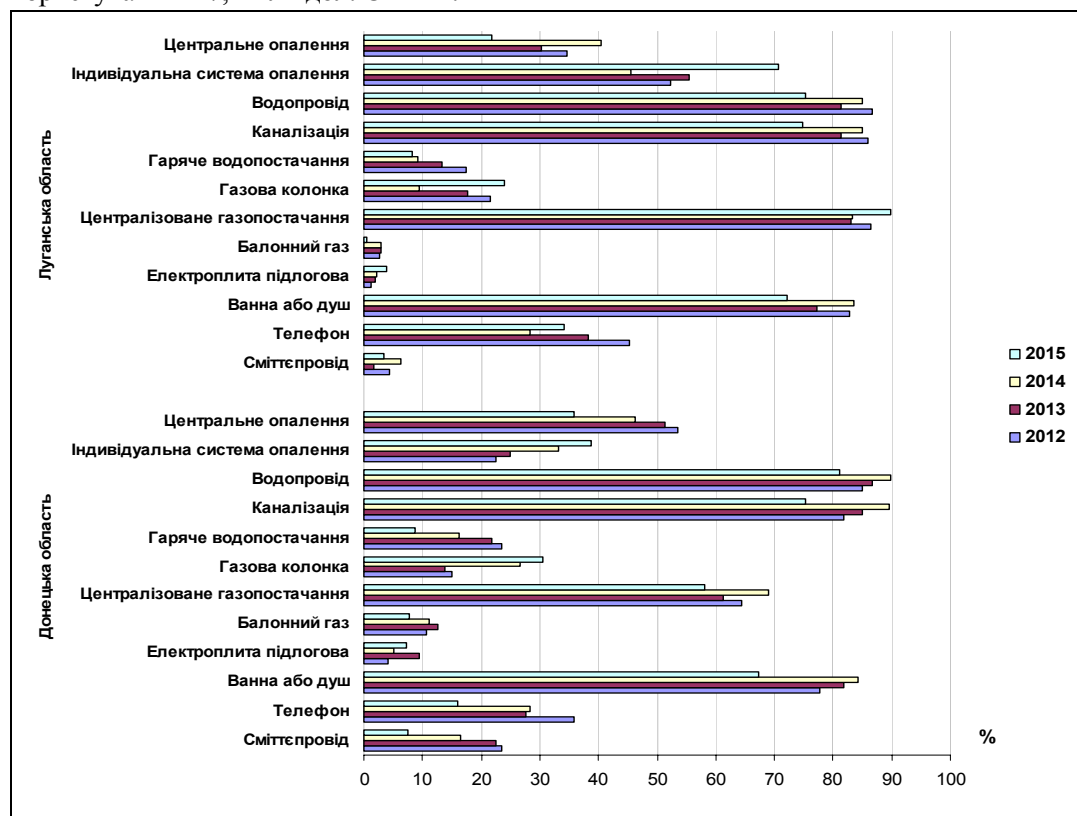

Рис. 1.3. Обладнання житла домогосподарств у Донецькій і Луганській областях у 2012 р. – I кв. 2015 р., %

Джерело: Витрати і ресурси домогосподарств України у 2015 р. (за даними вибіркового обстеження умов домогосподарств. Статистичний збірник. [Електронний ресурс] /Державна служба статистики. – К., 2016. – 377 с. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁹ Донбас: реінтеграція деокупованих територій. Український інститут екстремізму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2015/04/Donbas---doslidzhennya.pdf>

¹⁰ Оцінка відновлення та розбудови миру. Аналіз впливу кризи та потреб на Східній Україні. – С.20.

¹¹ Там само. – С. 3.

На територіях, охоплених конфліктом, залишається проблемним регулярне водопостачання і доступ населення до безпечної води. У постраждалих від конфлікту районах Донецької і Луганської областей, за оцінками ЮНІСЕФ, станом на липень 2015 р. близько 1,3 млн мешканців мали обмежений доступ до безпечної питної води¹². Збитки, завдані системі водопостачання, оцінюють у 12,2 млн дол. США, системи водовідведення – 4,5 млн дол. США¹³.

За результатами вибіркового обстеження Держстатом України умов життя домогосподарств видно, що у Донецькій і Луганській областях частка таких, які використовують воду з мережі водопостачання як основного джерела води для пиття і приготування їжі, знизилась з майже 80% у 2012 р. до 57% у 2015 р. (рис.1.4). Натомість у Луганській області більш ніж удвічі зросла частка домогосподарств, які для пиття і приготування їжі використовують воду з криниць і колонок у своєму подвір'ї, в Донецькій області більш ніж утричі зросла частка домогосподарств, для яких основним джерелом води стали громадські криниці чи колонки, джерела, річки, озера, ставки, а також привізена і покупна вода.

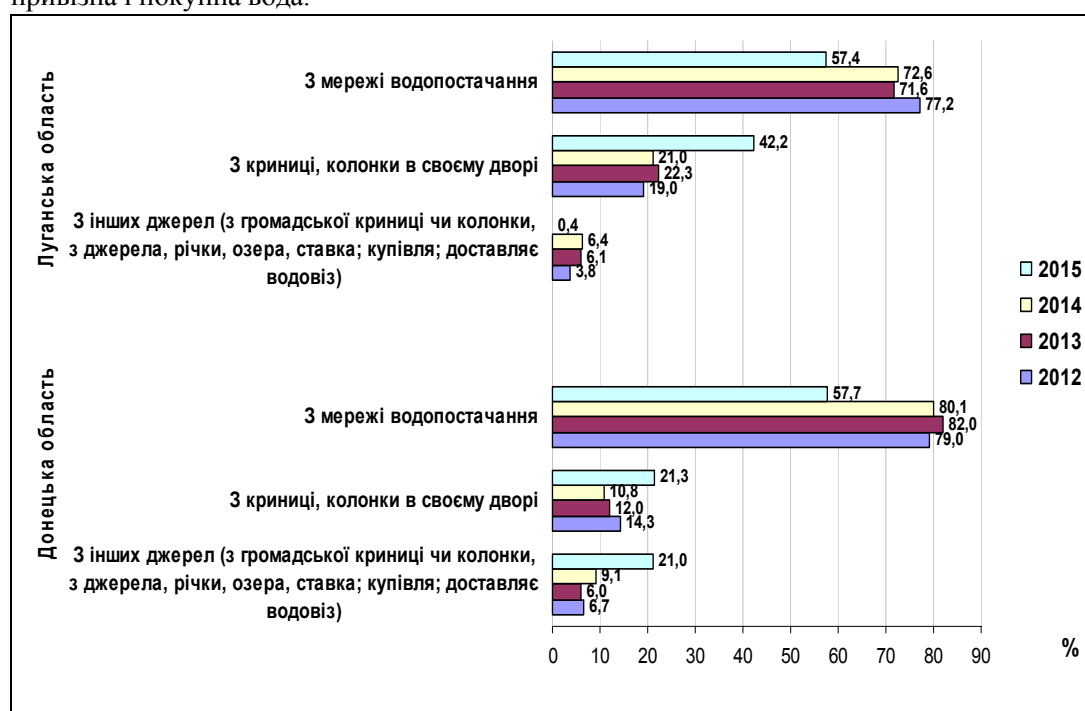

Рис. 1.4. Розподіл домогосподарств за типом основного джерела води, яким вони користуються для пиття та приготування їжі, у Донецькій і Луганській областях у 2012 р. – I кв. 2015 р., %

Джерело: Витрати і ресурси домогосподарств України у 2015 р. (за даними вибіркового обстеження умов домогосподарств. Статистичний збірник. [Електронний ресурс] /Державна служба статистики. – К., 2016. – 377 с. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Скрутне становище із забезпеченням продовольством унаслідок погіршення торговельного обслуговування населення, пошкодження шляхів сполучення та соціально-економічної ізоляції частини поселень змушує все більше людей покладатись на виробництво власної сільськогосподарської продукції в особистих підсобних господарствах. За результатами вибіркового обстеження Держстатом України умов життя домогоспо-

¹² Майже 1,3 мільйона людей у Східній Україні мають обмежений доступ до води [Електронний ресурс] / ЮНІСЕФ ; Представництво ЮНІСЕФ в Україні. – Режим доступу : http://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_28060.html

¹³ Там само.

дарств видно, що відсоток тих із них, які утримують худобу, птицю і бджіл, значно збільшився: більш ніж вдвічі у Донецькій і майже втричі у Луганській області. У Луганській області переважають домогосподарства, які вирощують продукцію і для власних потреб, і на продаж, у Донецькій області – лише для власних потреб. Частка домогосподарств, які мають земельні ділянки, зросла на 23% у Луганській і на 15% у Донецькій області. При цьому частка домогосподарств, які використовують наявні земельні площі для здавання в оренду в Луганській області знизилась з 73 до 48%, у Донецькій області – зросла з 76 до 87%.

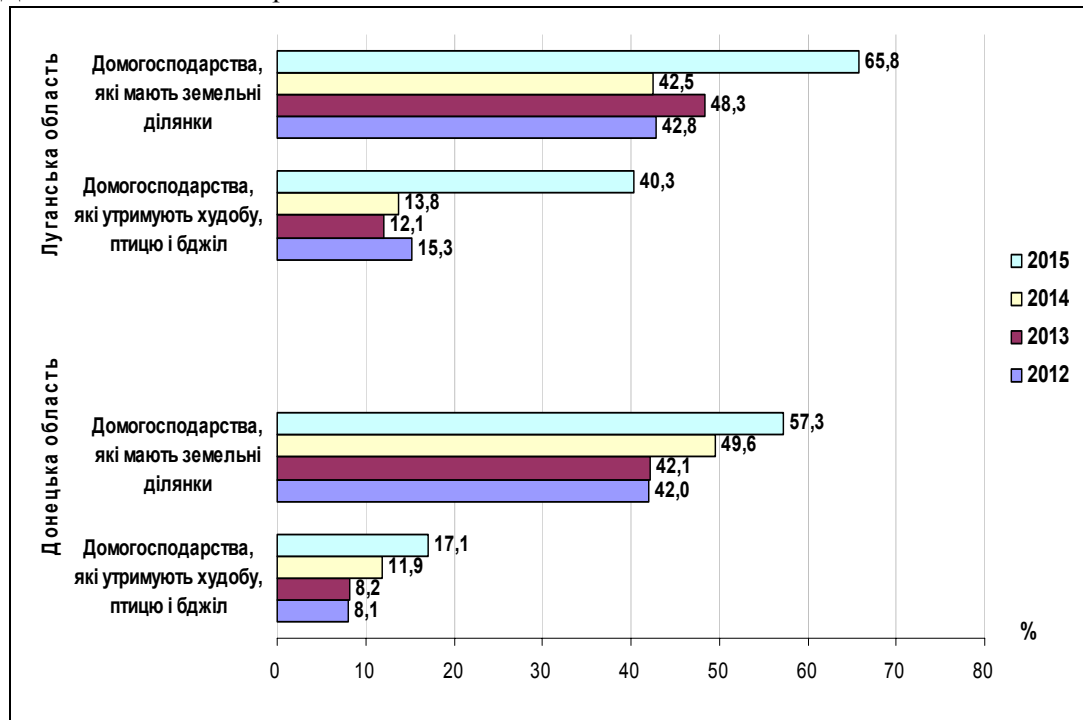

Рис. 1.5. Характеристика особистих підсобних господарств у Донецькій і Луганській областях у 2012 р. – I кв. 2015 рр.,%

Джерело: Витрати і ресурси домогосподарств України у 2015 р. (за даними вибіркового обстеження умов домогосподарств. Статистичний збірник. [Електронний ресурс] /Державна служба статистики. – К., 2016. – 377 с. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Воєнний конфлікт у регіоні призвів до катастрофічного падіння виробництва товарів і послуг за всіма видами економічної діяльності. За оцінками урядовців, втрати робочих місць для великих підприємств становили від 50%, для малих і середніх – до 80–90%¹⁴.

Першочерговим завданням вбачаємо створення оперативного реєстру гуманітарних потреб цивільного населення, сприяння вільному та швидкому пропуску неупередженої гуманітарної допомоги, у тому числі продовольчої; забезпечення фінансування відновлення та функціонування важливих об'єктів соціальної інфраструктури, у тому числі за рахунок міжнародної допомоги.

Таким чином, можливості відтворення людського потенціалу Донбасу постійно звужуються, що вимагає відновлення поселенської мережі, яке має відбуватись з урахуванням ієрархії центрів обслуговування: необхідно визначити функціональні типи поселень, доцільні зміни їх функціональної спеціалізації, оптимальні кластери послуг

¹⁴ Першочергові завдання для вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб та відновлення Донбасу [Електронний ресурс] / Урядовий портал. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247598873&cat_id=246711250

для кожного рангу центру обслуговування, що забезпечують населення певної території комплексом послуг відповідного рівня, при цьому мають враховуватись періодичність попиту і транспортна доступність послуг для населення.

Важливим етапом дослідження є аналіз можливостей базових галузей регіону до збереження зайнятості, що, в свою чергу, дозволить відновити та забезпечити умови ефективного відтворення людського потенціалу.

1.2. Можливості базових галузей Донецької та Луганської областей до збереження зайнятості

У галузевій структурі промислового виробництва Донецької області до початку збройного конфлікту переважали металургійна та хімічна промисловість, галузі паливно-енергетичного комплексу, машинобудування. Область була основним виробником металопродукції, продукції машинобудування і хімічної промисловості. Характерною рисою господарського комплексу області було поєднання потужної промисловості з багатогалузевим сільським господарством, на розвиток якого останнім часом було зроблено значний акцент, з подальшою перспективою виходу агропромислової продукції на світові ринки. Промисловий потенціал Луганської області характеризувався як багатогалузевий, де провідні позиції посідали добувна промисловість, важке машинобудування та нафтоперероблення.

Починаючи з 2014 р. падіння промислового виробництва в Донецькій та Луганській областях було найбільшим серед інших областей України, обумовленим перетворенням їх територій на зону збройного протистояння. Воєнні дії негативно вплинули на всі галузі економіки цих регіонів без винятку.

У Донецькій області обсяги промислового виробництва в 2014 р. порівняно з аналогічним попереднім періодом скоротились майже на 30 %. Випуск промислової продукції області (без урахування частини зони проведення антитерористичної операції) за січень–жовтень 2015 року порівняно з січнем–жовтнем попереднього року зменшився майже на 40 %. Проте певне зниження інтенсивності бойових дій позитивно вплинуло на економіку області. Це відчутно відбилось на результатах економічної діяльності області у I та III кв. 2015 р. Так, у березні 2015 р. обсяги випуску промислової продукції порівняно з попереднім місяцем зросли більш ніж на 20 %. Такі самі тенденції простежуються й восени – у жовтні 2015 р. порівняно з вереснем 2015 р. обсяг промислового виробництва збільшився майже на 10 %.

У 2015 р. (за період січень–жовтень) скорочення по Донецькій області було найбільш відчутним у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – у 2,6 рази, у виробництві хімічних речовин і хімічної продукції – у 2,3 рази, у добувній промисловості та розробленні кар'єрів і в текстильному виробництві, виробництві одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів – близько 2 рази. Досить відчутним падіння обсягів виробництва було й у машинобудуванні – на 40 %, у виробництві гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції – більш ніж на третину, в металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів – понад чверть. Видобуток рядового вугілля за січень–жовтень 2015 року зменшився порівняно з січнем–жовтнем 2014 р. більш ніж удвічі.

У Луганській області обсяги промислового виробництва в 2014 р. по відношенню до відповідного періоду попереднього року скоротились майже удвічі, а на початку 2015 р. становили лише трохи більше 10% до відповідного періоду 2014 р. Значно кращою по Луганській області є ситуація у сфері сільського господарства, де у 2014 р. обсяг сільськогосподарського виробництва становив понад 80 % до відповідного періоду 2013 р., а на початку 2015 р. скорочення обсягів сільськогосподарського виробни-

цтва наближалось до 50 % до відповідного періоду попереднього року проти 88 % у промисловості. Падіння обсягів виробництва продукції спостерігалось у більшості основних видів промислової діяльності. Найбільш значущим воно було у сфері видобування сировини нафти, природного газу, інших корисних копалин та розробленні кар'єрів. Динаміка зміни структури промисловості Луганської області за обсягами реалізованої продукції підтверджує втрату контролю над переважною часткою промислових активів базових галузей Луганської області. Так, у структурі обсягів реалізованої промислової продукції області частка металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів скоротилась у 18 разів, а частка машинобудування – практично у 2 рази. Це в цілому визначило скорочення у структурі промисловості області частки переробної промисловості у 1,2 раза. Одночасно у структурі переробної промисловості області відчутно зросли частки виробництва готових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (більш ніж утричі), виготовлення виробів із деревини, паперу та поліграфічної діяльності (майже утричі), виробництва гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої продукції (удвічі) та виробництва хімічних речовин та хімічної промисловості (більш ніж у 1,5 рази).

Значними були втрати Донецької області в металургійній галузі. Область на близько 60 % зменшила виробничі потужності через втрату двох/трьох потужних вузлів металургійної промисловості області: Донецько-Макіївського та Єнакіївського, до яких входять найбільш значущі підприємства металургійної галузі: ПАТ «Донецький електрометалургійний завод», ПАТ «Єнакіївський металургійний комбінат», ПАТ «Донецький металургійний завод», ВАТ «Макіївський металургійний комбінат», ПрАТ «Макіївський металургійний завод», ПрАТ «Горлівський машинобудівник» та ПАТ «Харцизький трубний завод».

Проте частка металургійної галузі у структурі реалізованої промислової продукції Донецької області в I півріччі 2015 р. по відношенню до 2014 р. практично не змінилась. Це відбулося переважним чином за рахунок збереження на території, підконтрольній українській владі, виробничих активів двох найбільш потужних підприємств чорної металургії у Донецькій області – ПАТ «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча» та ПАТ «Металургійний комбінат «Азовсталь». Протягом I півріччя 2015 р. на території Донецької області працювали лише ці підприємства металургійної галузі. Проте їх функціонування ускладнювалось у період ведення активних бойових дій обмеженнями логістичного характеру і їх виробничі потужності було завантажено не повною мірою. Такий стан обумовив скорочення обсягів виробництва по відношенню до попереднього року близько у 2 рази на ПАТ «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча». Питома вага металургійного виробництва Луганської області на території, підконтрольній українській владі, у структурі реалізованої промислової продукції у I півріччі 2015 р. скоротилась порівняно з 2014 р. у 18 разів – з 36,2 до 2 %. Наразі металургійна галузь області представлена незначною кількістю металолivarних та металообробних підприємств, серед яких ТОВ «Промлит», ТОВ «Сватівський ливарно-механічний завод», ТОВ «Рубіжанський трубний завод», ТОВ «Литпром-Л» тощо.

Близькість до ключових ресурсів та наявність запасів залізорудної сировини з низькою собівартістю створюють підґрунтя для безперешкодного функціонування галузі. Значущою при оцінюванні розвитку металургійної галузі в нових економічних та політичних умовах є практично безперешкодна можливість отримання рудної сировини з Криворізького басейну. Навіть при тимчасових незручностях в умовах пошкодженої транспортної інфраструктури їх згладжування, а також розширення перспектив відвантажування готової продукції можливі за рахунок використання ДП «Маріупольський морський торговельний порт».

Зважаючи на енергомістке виробництво, металургійна галузь у сучасних умовах має певний енергетичний потенціал для власного розвитку завдяки розміщенню на території, підконтрольній українській владі, більшості ТЕС енергосистеми Донбасу, а також освоєнню та перспективам нарощування альтернативних джерел енергії на території Донецької області.

Ефективним стимулом розвитку металургійної галузі в сучасних умовах є концентрація на територіях Донецької та Луганської областей, підконтрольних українській владі, споживачів металопродукції – металомістких галузей (машинобудування, металообробка, будівництво) та зростаюча місткість внутрішнього ринку металургійної продукції, обумовлена потребою відбудови інфраструктури, потребами ОПК та машинобудування в постачанні інженерних матеріалів.

Через необхідність загальної орієнтованості структурних змін економіки старо-промислових регіонів на світові тенденції, що спрямовані на зростання економіки з урахуванням її ресурсоефективності та екологізації індустріальних галузей (формування «зеленої» економіки), позитивним підґрунтям функціонування металургійної галузі є впровадження на металургійних підприємствах області систем європейських екостандартів. Позитивний досвід цих впроваджень мають підприємства Групи Метінвест: ПАТ «Металургійний комбінат «Азовсталь», ПАТ «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча». Комплексна програма модернізації і реконструкції підприємств Групи Метінвест охоплює увесь спектр дії металургійного підприємства на довкілля, включаючи дію на атмосферне повітря, водні ресурси і відходи промислового виробництва, а також передбачає оснащення всіх металургійних агрегатів найсучаснішим очисним устаткуванням. При цьому екологічні інвестиції традиційно становлять близько 22% від загального обсягу інвестицій у модернізацію виробництва.

Позитивно впливають на можливість розвитку металургійної галузі значний обсяг трудових ресурсів, зайнятих у галузі, та розвиток соціальної відповідальності провідних підприємств галузі, що відбивається в основних напрямках соціально відповідальної діяльності, серед яких: забезпечення промислової безпеки та охорони праці на підприємствах галузі; охорона навколишнього середовища; взаємодія з місцевими громадами на підставі діалогу та внесків у їх розвиток; соціальне партнерство з містами, де металургійні підприємства є містоутворюючими; підвищення якості життя в містах присутності; впровадження сучасних управлінських стандартів у діяльність, пов'язану з добродійними та іншими соціально значущими проектами і програмами.

Кольорова металургія. Кольорова металургія традиційно була однією з перспективних галузей Донецької та Луганської областей та мала потужну промислову базу. Проте вагома частка провідних підприємств галузі залишилась на території, непідконтрольній українській владі, серед яких підприємства Луганської (ВАТ «Стаханівський завод феросплавів», «Завод алюмінієвих сплавів» (м. Свердловськ), СП «Інтерсплав» (м. Луганськ)) та Донецької (Микитівський ртутний завод, Донецький хіміко-металургійний завод) областей.

Наразі кольорова металургія на території, підконтрольній українській владі, є досить потужною, хоча представлена виключно підприємствами Донецької області. Серед найбільш вагомих представників галузі ПАТ «Артемівський завод з обробки кольорових металів», Хіміко-металургійна фабрика ММК ім. Ілліча, ПрАТ «Свинець», ПрАТ «Цинк», ТОВ «Костянтинівський завод металургійного обладнання» та ООО «Мега-текс». Значною мірою підприємства зосереджено в м. Костянтинівка, що й обумовило формування нового центру кольорової металургії.

Переважає частка виробничих потужностей галузі працює на імпортованій сировині (вагома частка якої постачається з РФ), що посилює залежність галузі від зовнішніх чинників. Проте наявність перспективних родовищ міді та алюмінію в При-

азов'ї та Артемівському районі Донецької області, а також потужна сировинна база території областей, що межують з Донецькою областю, та можливість їхнього рентабельного постачання до підприємств формують підстави для розвитку кольорової металургії при відновленні економіки Донецької області.

Відновлення роботи кольорової металургії формують конкурентні переваги області та країни в майбутньому, особливо при розбудові інноваційних галузей економіки, які є потужними споживачами її продукції (електротехніка, електроніка, телекомунікації тощо). Посилити конкурентні позиції галузі може запровадження комплексного використання сировини, зростання частки продукції з високою доданою вартістю, зниження екологічних навантажень на оточуюче середовище через екологічну модернізацію виробничого процесу, впровадження енергозберігаючих технологій на виробництві.

Оцінка можливостей розвитку хімічної галузі. Однією з найбільш постраждалих галузей економіки Донецької області виявилась хімічна промисловість. Частка реалізованої промислової продукції у сфері виробництва хімічних речовин та хімічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції у січні–травні 2015 р. скоротилась порівняно з 2014 р. удвічі. Провідне підприємство хімічної промисловості області – Концерн Стирол, який виробляв 80% обсягів хімічної продукції області, розташовано на території, не підконтрольній українській владі. 3- поміж 15 підприємств різної спеціалізації хімічної промисловості, що виробляли широкий спектр хімічної продукції (мінеральні добрива, пластмасові та хімічні реагенти, аміак, сірчана кислота, вибухові речовини тощо) на території Донецької області, підконтрольній українській владі, з найбільш значущих залишились ДП «Костянтинівський хімічний завод», хіміко-металургійна фабрика ТОВ «Маріупольський металургійний комбінат ім. Іліча», ТОВ «Лакофарбовий завод вохродобувний «Емаль»» (м. Краматорськ), Маріупольський завод ізоляційних матеріалів, «Тореласт» (м. Слов'янськ), ВАТ «Краматорський завод «Кондиціонер», Дзержинський фенольний завод тощо.

Через бойові дії виробничі потужності хімічної галузі на територіях, підконтрольних українській владі, суттєво не постраждали. Основними обмежувальними чинниками функціонування підприємств хімічної галузі є проблеми з постачанням сировинного ресурсу (природного газу) за цінами, що забезпечують конкурентоспроможність продукції, та нестабільність у забезпеченні електроенергією через розташування переважної кількості ТЕС на лінії зіткнення та незабезпеченість підприємств резервними лініями електропередач.

На підставі зазначених обмежень, актуальним є:

- забезпечення резервних ліній енергопостачання;
- забезпечення розвитку хімічної галузі на неоіндустріальній основі – із застосуванням нових технологій щодо забезпечення енерго-сировинними ресурсами із застосуванням технологій газифікації вугілля та забезпечення хімічних підприємств технологічними газами, впровадження технологій перероблення газового конденсату в бензин, дизпаливо та мазут;
- освоєння певних видів альтернативної енергії та забезпечення її подальшого розвитку.

Оцінка можливостей розвитку машинобудування на територіях Донецької та Луганської областей, підконтрольних українській владі. Частка машинобудування у загальному обсязі реалізованої продукції в Донецькій області за I півріччя 2015 р. незначно (у близько 1,2 раза) скоротилась порівняно з 2014 р. Це відбулося переважно за рахунок фактичного функціонування на території, підконтрольній українській владі, значної частки провідних підприємств машинобудівельної галузі, представлених підприємствами важкого машинобудування, виробництва сільськогосподарської тех-

ніки, устаткування для хімічної промисловості та побутової техніки. Більшість машинобудівних підприємств не постраждали від бойових дій або отримали незначні ушкодження.

Відновлення економіки Донбасу потребує відбудови машинобудування. Збереження на території, підконтрольній українській владі, підприємств машинобудування, що мають стратегічне значення (важке машинобудування) та наявність на території області підприємств металургійної галузі, що задовольняють потреби машинобудівних підприємств, може стати підґрунтям відбудови оборонно-промислового комплексу. Певні дестабілізуючі чинники роботи галузі (нестабільність функціонування підприємств суміжних галузей, перебої у забезпеченні електроенергією тощо) можна послабити шляхом розвитку альтернативної енергетики з обов'язковою спрямованістю підприємств галузі на зниження матеріало- та енергомісткості продукції.

Проте подальше зниження значення ролі важкого машинобудування на світовому ринку потребує відбудови галузі на новій технологічній основі, переорієнтації підприємств машинобудування на інноваційну продукцію з високою часткою точного приладобудування.

Оцінка можливостей відбудови виробництва будівельних матеріалів у Донецькій та Луганській областях. На території, підконтрольній українській владі, збереглась потужна виробнича база з виробництва будівельних матеріалів. Значною перевагою її розвитку при відбудові економіки Донбасу є можливість базування їхнього виготовлення на власній сировині.

Поєднання компактного територіального розташування корисних копалин та високого рівня їхнього промислового освоєння обумовило виокремлення окремих центрів виробництва будівельних матеріалів. На території Донецької області, підконтрольній українській владі, це *виробництво цементу* (ТОВ «Краматорський залізобетон»), скла (ПАТ «Спецскло А» (м. Костянтинівка)), *вапна та гіпсових сумішей* (ПрАТ «Слов'янський крейдо-вапняний завод», ТДВ «ЛАФАРЖ Гіпс», ТОВ «Кнауф гіпс Донбас», ПрАТ «Будтех», ТОВ «Євромінерал» м. Артемівськ)), *керамічних виробів* (ПрАТ «Керампром», ТОВ «Керамресурс» (м. Костянтинівка)), ВАТ «Слов'янський керамічний комбінат», ТОВ «Славкерамвогнетрив», ЗАТ «Зевс Кераміка» (м. Слов'янськ), ПАТ «Часовоярівський вогнетривний комбінат» (м. Часів Яр)), а також *вироблення металоконструкцій* для будівництва, плит, штаби, ізольованих проводів і кабелю, шиферу готових для використання бетонних сумішей (ВАТ «Костянтинівський завод залізобетонних конструкцій», ВАТ «Краматорський комбінат панельного домобудування», ТОВ «Краматорський шифер», ПАТ «Слов'янський завод високовольтних ізоляторів», ПАТ «Слов'янський завод електромонтажних виробів», ТОВ «Гідрозалізобетон», м. Артемівськ, ПАТ «Авдіївський завод металоконструкцій», ДТ «Авдіївський завод «Буддеталь», ТОВ «Ізопласт» м. Маріуполь, ТОВ «Енергобетон» та «Світобетон», м. Світлодарськ, ТОВ «Союзбуд «Гірняцький завод залізобетонних конструкцій» м. Селідове) та цегли, черепиці, виробів із глини (ОТ «Керамік», м. Маріуполь).

Найбільш потужними виробниками будівельних матеріалів у Донецькій області є ПАТ «Слов'янський завод високовольтних ізоляторів», ПАТ «Краматорський цементний завод-Пушка», ПАТ «Тореласт», ТОВ «Комплекс», ТОВ «Краматорський шифер», ПрАТ «Слов'янський крейдо-вапняний завод», ТОВ «Кнауф Гіпс Донбас», ЗАТ «Лафарж Гіпс» та ЗАТ «Зевс Кераміка», на яких разом працюють близько 4,5 тис. працівників.

Відбудова інфраструктури, системи життєзабезпечення на території Донецької та Луганської областей, підконтрольній українській владі, може надати новий поштовх

розвитку виробництва будівельних матеріалів. Низький рівень собівартості видобутку сировини та виробництва будівельних матеріалів посилить конкурентні позиції галузі.

Оцінка можливості відновлення роботи вугільної галузі. Значних втрат зазнала вугільна промисловість Донбасу, яка відіграє визначальну роль у забезпеченні енергетичної безпеки України та забезпечує функціонування експортно орієнтованих галузей – коксохімічної, металургійної промисловості та електроенергетики. З 93 вугільних шахт, що перебувають у підпорядкуванні Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, на території, підконтрольній українській владі, залишилось лише 40%. Усі 100 % шахт, що видобувають антрацитове вугілля (Сніжне, Шахтарськ, Торез, Ровеньки, Свердловськ), залишились на території так званих ДНР та ЛНР. Зміни обсягів вугледобування за перше півріччя 2015 р. порівняно з попереднім аналогічним періодом практично по всіх вугледобувних підприємствах, що працюють на території підконтрольній українській владі, є від’ємними. Така ситуація у вугільній галузі загрожує стабільному функціонуванню електроенергетики, металургійної та коксохімічної промисловості.

Оцінка можливостей розвитку енергетики.

Теплова енергетика. Енергетика Донецької та Луганської областей базується на використанні традиційних видів теплової електроенергії, що виробляються на теплових електростанціях (ТЕС) та в кожній з областей представлена єдиним комплексом генеруючих, мережевих та ремонтно-технічних виробництв. Значна частка підприємств, що генерують електроенергію (4 з 6 ТЕС у Донецькій області, єдина ТЕС, а також Сєверодонецька та Лисичанська теплоелектроцентралі (ТЕЦ) у Луганській області) перебувають на території, підконтрольній українській владі. Крім цього, на деяких промислових підприємствах Луганської (ЗАТ «ЛИНІК», ВАТ «Рубіжанський картонно-тарний комбінат», ДП «Хімічний завод «Південний») та Донецької (ВАТ «Авдіївський коксохімічний завод», ТЕЦ «Азовсталь») областей, підконтрольних українській владі, є блок-станції, які також виробляють електроенергію, що використовується ними для власних потреб. Їхня питома вага в загальному обсязі виробленої кожної з областей електроенергії є незначною та не перевищує 5%. Проте через неможливість налагодження регулярних поставок антрацитового вугілля робота деяких із енергогенеруючих підприємств ускладнюється (в Донецькій області виключно на антрацитовому вугіллі працює Слов’янська ТЕС, у Луганській – Луганська ТЕС).

Однак навіть за припинення бойових дій, відновлення роботи підприємств теплової енергетики ускладнюється значним фізичним і моральним зношуванням енергетичного устаткування, що призводить до значних невиробничих втрат паливно-енергетичних ресурсів (ступінь зношування основних засобів галузі в Донецькій та Луганській областях становить понад 50 %). Більшість об’єктів енергетики не відповідають європейським стандартам за екологічними нормами, негативно впливає на навколишнє середовище та потребує модернізації.

Розвиток вітроенергетики у світовій практиці відзначається середньорічним приростом близько 30% і є найвищим порівняно з іншими джерелами енергії. За даними Міжгалузевого науково-технічного центру вітроенергетики Національної академії наук України, територія нашої країни має значні ресурси вітрової енергії, які оцінюються у 30 ТВт*год/рік. Серед найбільш придатних для будівництва вітроелектростанцій (ВЕС) науковці визначають Приазовський район Донецької, південь та північ Луганської областей. Проте вітрова енергетика розвинена вкрай мало.

Наявність в Україні підприємств – виробників елементів конструкції вітрогенераторів (м. Миколаїв – завод «Океан», м. Дніпро – «Південмаш», ЗАТ «Оснастка-енерго, м. Нововолинськ», ПАТ «Краматорський завод важкого верстатобудування») стане стимулом для розвитку вітроенергетики в Донецькій та Луганській областях за відновлення

їх після бойових дій та забезпечить активізацію стимулів розвитку суміжних галузей областей (металургії та оброблення металу, виробництва металоконструкцій, будівничих матеріалів, транспорту).

Відчутним буде й соціальний ефект від розвитку вітроенергетики. За розрахунками фахівців, у сфері вітроенергетики створюється близько 500 робочих місць на етапі будівництва та близько 100 постійних робочих місць на етапі експлуатації ВЕС. У цілому на кожну 1 тис. МВт потужностей у вітроенергетиці припадає 1 тис. робочих місць. Упровадження ВЕС створює кумулятивний ефект у галузі будівництва та машинобудування) та нові робочі місця у суміжних галузях.

Сприятиме розвитку вітроенергетики на Донбасі зростання інвестиційної привабливості цієї галузі у світі, що позитивно вплине на відновлення інвестиційної привабливості Донецької та Луганської областей у майбутньому. Для безпосередньої реалізації проектів у сфері вітроенергетики має значення зростання зацікавленості закордонних інвесторів до розвитку вітроенергоринку України (концерн WKN (Німеччина), компанія Nationale du Rhone (Франція), консорціум Greenworx Holding (Бельгія). Посилять конкурентні позиції області в цій галузі амбіційні плани ТОВ «Вітряні парки України» щодо розбудови таких вітряних і наявність узгодженої програми щодо розвитку вітроенергетики в рамках інвестиційного проекту «Вітряні парки України».

Ускладнити процес становлення вітроенергетики в Донбасі може виникнення протиріч у сфері використання земель (землі, що за технічними характеристиками можуть використовуватися під об'єкти альтернативної енергетики, можуть мати сільськогосподарське призначення), наявність значних бар'єрів до входження в бізнес (юридичні складнощі щодо вбудованості ВЕС в енергосистему України; проблеми землевідведення), а також значний термін окупності проектів, які у сфері вітроенергетики потребують значних обсягів інвестицій.

Безумовно, відновлення критично важливих об'єктів інфраструктури та соціальних послуг має ключове значення для нормалізації в суспільстві та стабілізації ситуації на уражених кризою територіях. Транспорт Донбасу поряд з іншими об'єктами виробничої та соціальної інфраструктури внаслідок бойових дій в регіоні постраждав найбільше – за оцінками як міжнародних, так і вітчизняних організацій.

З огляду на важливість відновлення безперервного транспортного сполучення між захопленими частинами Донецької та Луганської областей та Україною, необхідно зазначити, що реалізація цього питання залежатиме від політичних рішень, які приймають на найвищому державному та міждержавному рівнях. Від цього залежатиме як концепція відновлення транспортно-економічних зв'язків Донбасу, так і її практична реалізація.

Відновлення функціонування транспорту та зв'язку на Донбасі має ґрунтуватись на ідеях інтеграції до системи міжнародних транспортних коридорів і транс'європейської транспортної мережі. Перспективи входження до європейської інфраструктурної мережі стануть стимулом формування високорозвиненої економіки Донбасу, сприятимуть залученню інвестицій, інтеграції з регіонами країн ЄС, що істотно посилить позиції України на ринку транспортних послуг і зв'язку.

Реалізація ідеї передбачає здійснення структурної, інституційної, організаційної, технічної та технологічної модернізації цієї сфери з метою формування нової моделі на принципах ефективності, екологічності, мультимодальності, відповідності європейським технічним стандартам якості та безпеки.

Зважаючи на складну ситуацію в регіоні, Служба автомобільних доріг у Донецькій та Луганській областях продовжує виконувати покладені на неї функції з ремонту дорожнього покриття та щодо заходів із безпеки дорожнього руху. Дорожніми організаціями у міру можливості в Донецькій та Луганській областях проводяться відновлю-

вальні роботи на автомобільних дорогах загального користування, зокрема ліквідація вибоїн, розбирання блокпостів, очищення проїзної частини, встановлення дорожніх знаків, ремонт бар'єрного огороження, очищення водопропускних труб та інші роботи з експлуатаційного утримання. На територіях, звільнених від терористів, працює 27 бригад (59 од. техніки та 168 працівників).

До стратегічних пріоритетів відновлення та розбудови конкурентоспроможної мережі транспорту й сучасної системи зв'язку належать:

- першочергове відновлення безпечного режиму функціонування основних залізничних вузлів на підконтрольній Україні території (Краматорськ, Слов'янськ, Костянтинівка, Лиман, Маріуполь, Покровськ, Кондрашівська-Нова), що посилюватиме інтегративні міжгалузеві коопераційні зв'язки між суб'єктами підприємництва та створюватиме необхідні умови для переміщення людей на основі реалізації європейських норм безпеки перевезень, енергозбереження, дотримання технічних регламентів і нормативів екологічності, формування Донецького регіонального центру управління рухом залізничного транспорту з функцією моніторингу (на основі мікропроцесорних систем) руху поїздів та їх оперативного управління в режимі реального часу, що дасть змогу оптимізувати кількість диспетчерських дільниць, збільшити швидкість руху поїздів, досягти економії фінансових і людських ресурсів;

- забезпечення поступового нарощування транзитного потенціалу регіону шляхом формування сучасної транспортно-логістичної інфраструктури відповідно до європейських стандартів, що передбачає пріоритетний розвиток логістичних центрів складування, перероблення та сортування вантажів (у населених пунктах Артемівськ, Слов'янськ, Селідово, Новоазовськ, Мангуш, Володарське), а також вдосконалення технологій перевезень на основі логістичних товаропровідних систем, надання послуг за принципом «єдиного вікна», що передбачає взаємодію портів, залізничного та автомобільного транспорту.

Відновлення та розбудова мережі транспорту має забезпечити створення додаткових робочих місць як на умовах постійної зайнятості, так і на умовах громадських робіт. Визначаючи пріоритетним напрямом відродження Донбасу людський розвиток, вважаємо необхідним розвивати ринок праці та соціально-трудові відносини зі спрямуванням на соціально-трудове залучення мешканців цього регіону, для чого пропонується аналіз особливостей формування людського потенціалу Донбасу.

1.3. Особливості формування людського потенціалу Донбасу

Розроблення заходів щодо збереження, формування, розвитку та використання людського та трудового потенціалів Донбасу потребує визначення позитивних та негативних моментів докризового періоду (мається на увазі до воєнного конфлікту).

За більшістю показників, що характеризують працю, Донбас посідав доволі високі позиції. За середнім рейтингом Донецька область мала третю позицію, Луганська область, хоча і поступалась Донецькій, однак завжди перебувала у верхній частині рейтингових значень. Зосередження високооплачуваних галузей промисловості традиційно зумовлювало найвищі у країні рівні оплати праці. Донецька та Луганська області посідали перші місця як за розміром середньої заробітної плати, так і з огляду на найменші частки працівників, які отримували мінімальні заробітні плати. У 2013 р. заробітну плату в розмірі менше 1,5 прожиткового мінімуму отримували 23,4% працівників Донецької області та 27,3% працівників Луганської області проти 30,7% працівників у середньому по Україні. Рівень безробіття населення (за методологією МОП) на Донбасі, як і в Україні в цілому, був близьким до природної норми, а рівень зареєстрованого безробіття - дуже низьким. Найбільш високий рівень безробіття (за методо-

логією МОП) відзначався серед економічно активного населення працездатного віку Донецької області (10,1%) за підсумками кризового 2009 р. Негативні наслідки кризи також призвели до помітного скорочення зайнятості: починаючи з 2008 р. рівень зайнятості населення віком 18–65 років у Донецькій області знизився з 68,9 до 65,0%, а у Луганській – з 65,4 до 63,7%¹⁵.

Донбас характеризувався високим рівнем охоплення загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, що пов'язано з високою часткою штатних працівників, зайнятих на великих підприємствах регіону. Разом із тим негативною тенденцією щодо забезпечення гідної праці на Донбасі (починаючи з 2002 р.) було значне зменшення частки найманих працівників у загальній чисельності зайнятого населення: у Донецькій області – на 17,6%, у Луганській області – на 18,8%, в Україні в цілому – на 10,8%. Загалом Донецька область за цей період втратила 332 тис. найманих працівників, а Луганська – 554 тис. найманих працівників, або майже 20% від загального зменшення чисельності найманих працівників в Україні. Однією з найбільш негативних характеристик сфери зайнятості на Донбасі були несприятливі умови праці. Майже кожний другий працівник Луганщини працював в умовах, що не відповідали санітарно-гігієнічним нормам, а на Донеччині в таких умовах працювали 43,9% працівників (у середньому по Україні – 29,5% працівників).

У 2013 році частка робочої сили у загальній чисельності людей віком від 15 до 70 років і більше становила приблизно 65%. Це значення близьке до середньосвітового показника та показника інших країн Європи та Центральної Азії. У Донбасі частка робочої сили близька до значення, середнього по Україні, але у трьох областях, що оточують зону конфлікту, цей показник вищий (68%). До конфлікту області, прилеглі до зони конфлікту, були економічно активнішими – з вищою часткою робочої сили, вищим рівнем зайнятості та нижчим рівнем безробіття, ніж у Донбасі. Частка зайнятих у загальній чисельності економічно активного населення в Україні, за винятком Донбасу і областей, прилеглих до зони конфлікту, становила 62,8%. Таку саму оцінку було одержано для Донбасу і дещо вищу для областей, прилеглих до зони конфлікту (65%), де нині розміщується велика кількість внутрішньо переміщених осіб.

Рівні безробіття у 2013 р. у Донбасі та на решті території України також були однаковими і становили близько 7,3%. Ці три показники – частка робочої сили, рівні зайнятості та безробіття – слугують непрямыми індикаторами рівня економічної активності ринку праці. Регіон Донбасу характеризувався рівнем економічної активності, порівнянним з рештою території, особливо в секторах металургії та енергетики, та був тісно пов'язаний з міжнародними ринками (головним чином завдяки експорту в Російську Федерацію). Згідно з останніми даними Державної служби статистики України (за січень–вересень 2014 р.), рівень безробіття серед населення віком від 15 до 70 років становив 10,2 і 10,4% для чоловіків і жінок відповідно. У контексті зайнятості (у короткостроковій перспективі) прилеглі до Донбасу економічно активні області та інші економічно активні регіони (як-от місто Київ) слугують певним буфером щодо тиску безробіття та складнощів з інтеграцією ринку праці.

Цікавим видається аналіз місця даних регіонів у рейтингу людського розвитку. Для нього вважаємо за доцільне використовувати дані статистичного бюлетеня «Регіональний людський розвиток», який формується відповідно до методики, затвердженої Рішенням Президії НАН України та колегії Державної служби статистики України 13.06.2012 № 123-м. Відповідно до цього документу показники об'єднані за блоками: відтворення населення; соціальне становище; комфортне життя; добробут; гідна праця;

¹⁵Україна: Оцінка відновлення та розбудови миру: Аналіз впливу кризи та потреб на Східній Україні. – 2015. – Частина II : Звіт за компонентами. – С.67.

освіта. Місце Донецької та Луганської областей серед інших регіонів України наведено на рис. 1.6.

На рис. 1.6-1.7 та табл. 1.1 інформація наведена станом на 2013 р. (рік до військового конфлікту). В бюлетенях за 2014-2015 р. дані щодо людського розвитку представлені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, а також Донецької та Луганської областей, на території яких проводиться анти-терористична операція.

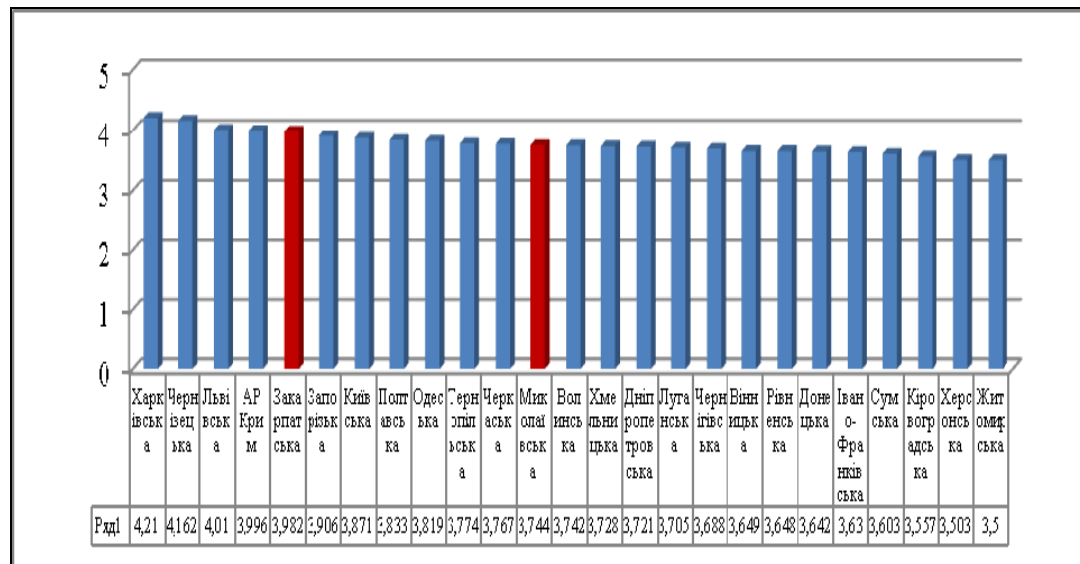

Рис. 1.6. Значення інтегрального індексу регіонального людського розвитку у 2013 р.

Джерело: Регіональний людський розвиток : стат. бюлетень [Електронний ресурс] / відп. за вип. О.О. Кармазіна / Державна служба статистики України. – К., 2014. – С. 39. – Режим доступу : ukrstat.gov.ua

Попри високі показники економічного розвитку порівняно з іншими регіонами України за людським розвитком Донецька та Луганська області перебувають у десяти останніх. Позиції для цих областей схожі (рис. 1.7).

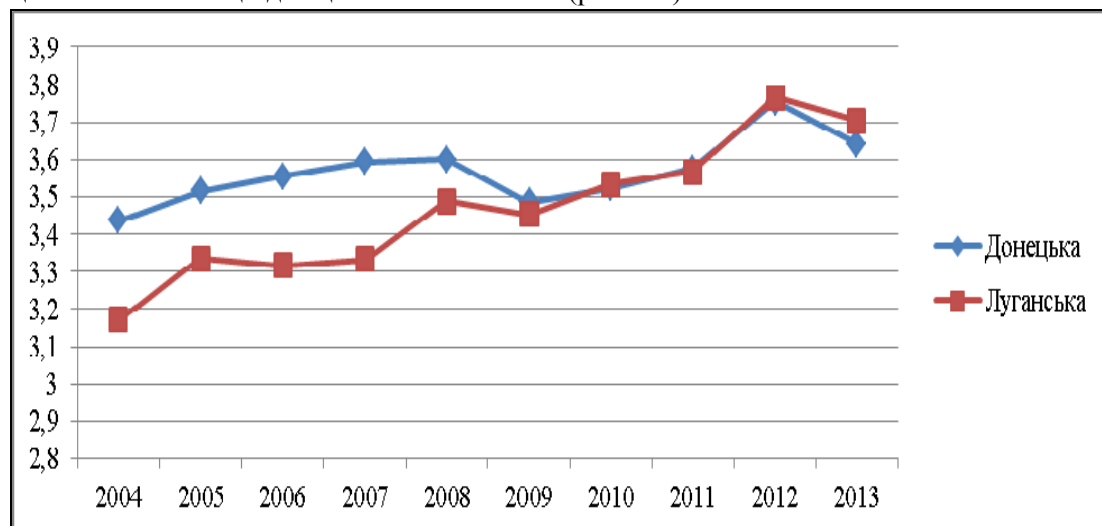

Рис. 1.7. Тенденція індексу регіонального людського розвитку Донецької та Луганської областей

Джерело: Регіональний людський розвиток : стат. бюлетень [Електронний ресурс] / відп. за вип. О.О. Кармазіна / Державна служба статистики України. – К., 2014. – С. 39. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua

Аналіз за складовими індексу регіонального людського розвитку (табл. 1.1) доводить схожість проблемних питань у цих двох областях.

Таблиця 1.1

Донецька та Луганська області за індексом регіонального людського розвитку в 2013 р.

		Донецька область	Луганська область
Індекс регіонального людського розвитку	Значення	3,6422	3,7046
	Ранг	20	16
	Інтервал за групуванням	Низький	Нижчий за середній
в т.ч. за блоками: відтворення населення	Значення	0,6253	0,67
	Ранг	25	20
	Інтервал за групуванням	Низький	Нижчий за середній
соціальне становище	Значення	0,4065	0,3520
	Ранг	18	23
	Інтервал за групуванням	Низький	Низький
комфортне життя	Значення	0,4633	0,5496
	Ранг	25	18
	Інтервал за групуванням	Низький	Нижчий за середній
добробут	Значення	0,6688	0,7056
	Ранг	9	4
	Інтервал за групуванням	Середній	Середній
гідна праця	Значення	0,6225	0,5973
	Ранг	4	9
	Інтервал за групуванням	Вищий за середній	Середній
освіта	Значення	0,8559	0,8301
	Ранг	1	11
	Інтервал за групуванням	Високий	Вищий за середній

Джерело: Регіональний людський розвиток : стат. бюлетень [Електронний ресурс] / відп. за вип. О.О. Кармазіна / Державна служба статистики України. – К., 2014. – С. 39–55. – Режим доступу : ukrstat.gov.ua

Важливим елементом формування та розвитку людського потенціалу є *освітні процеси*. На початку ринкових реформ 90-х років в малих і середніх шахтарських містах майже третина населення (у віці від 6 років?) не мала навіть початкової (12,1%) або мала лише початкову освіту (18,5%); середню загальну – 24,3% (незакінчену середню – 18%), а вищу – 6,3%. І це в містах із кількістю населення 40–70 тис. (Торецьк, Добропілля, Шахтарськ)¹⁶. Специфіка галузі, що саме сприяла урбанізації цього регіону, позначилась на загальному рівні освіченості населення шахтарських міст. Низький рівень освіти шахтарів був обумовленим малоінтелектуальним змістом праці, використанням примітивних знарядь праці, невисоким ступенем механізації та автоматизації окремих процесів вуглевидобутку.

З розвитком економічного потенціалу в Донецькій та Луганській областях розвивалася вища освіта, було сформовано декілька потужних ВНЗ, найстаріший – Донецький політехнічний інститут, який готував спеціалістів для індустріальних галузей промисловості. На кінець XX ст. у Донецькій області функціонувало 68 ВНЗ I–II рівнів акредитації та 26 ВНЗ III–IV рівнів акредитації. У Луганську відповідно було 30 та 7 ВНЗ таких рівнів (табл. 1.2). Отже, населення регіонів отримало доступ до вищої освіти, однак суттєво скоротилась кількість бюджетних місць, тому понад половину студентів змушені були здобувати вищу освіту за кошти власних родин. Незважаючи на це, в регіоні суттєво зріс попит на вищу освіту у ВНЗ III–IV рівнів акредитації.

¹⁶ Кузіна, К.В., Лихолобова З.Г. Соціально-економічні процеси у монопрофільних містах Донбасу (1950–1980-ті роки). – Донецьк, 2010. – С.182.

Таблиця 1.2

Динаміка закладів професійної освіти в Донецькій та Луганській областях за період з 1990 по 2014 рр.

Показник	1990/91	2000/01	2005/06	2010/11	2013/14
Донецька обл.					
Кількість ВНЗ I–II рів. ак.	83	68	63	55	55
Кількість ВНЗ III–IV рів. ак.	10	26	27	27	20
Кількість студентів у ВНЗ I–II рів. ак., тис. осіб	88,0	51,1	56,8	38,5	37,6
Кількість студентів у ВНЗ III–IV рів. ак.	61,5	120,4	160,3	133,1	100,2
Луганська обл.					
Кількість ВНЗ I–II рів. ак.	40	30	33	28	26
Кількість ВНЗ III–IV рів. ак.	5	7	9	10	8
Кількість студентів у ВНЗ I–II рів. ак., тис. осіб	40,0	25,0	28,0	17,3	15,3
Кількість студентів у ВНЗ III–IV рів. ак.	32,6	52,3	86,4	88,1	66,3

Джерело: Статистичний щорічник України в 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Дані таблиці свідчать, що з 1990 р. кількість ВНЗ III–IV рівнів акредитації та чисельність студентів у них зростала, однак до 2005 р. потім відбулося суттєве зниження. При цьому сформувалась стійка тенденція до скорочення обсягів підготовки фахівців середнього кваліфікаційного рівня у ВНЗ I–II рівнів акредитації. Загалом же кількість студентів ВНЗ в 2013 р. у Донецькій обл. була меншою, ніж у 1990 р. (137,8 тис. проти 149,5 тис. осіб).

Аналіз показує, що рівень залучення до вищої та наукової освіти в областях був значно нижчим, ніж у середньому по Україні (табл. 1.3). Дані таблиці свідчать, що в досліджуваних областях кількість студентів ВНЗ, аспірантів та докторантів, у розрахунку на економічно активне населення, була значно нижчою за середні показники України та їх значення в таких індустріальних регіонах, як Дніпропетровська, Запорізька області, а також Харківська, що стала одним із освітньо-наукових центрів України. Лише за підготовкою робітничих кадрів у ПТНЗ Донецька область майже не поступається середнім показникам по Україні, хоча потреба у висококваліфікованих робітниках тут є значно вищою.

Таблиця 1.3

Рівень підготовки кадрів в індустріальних регіонах України

Регіон	Підготовка кваліфікованих робітників у ПТНЗ на 1000 економічно активного населення		Кількість студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації на 1000 економічно активного населення		Кількість випускників із аспірантури на 100 тис. економічно активного населення		Кількість випускників із докторантури на 100 тис. економічно активного населення	
	2006	2008	2006	2008	2006	2007	2006	2007
Україна	13,00	11,84	121,78	123,40	30,75	32,79	1,78	1,89
Донецька	13,35	11,78	95,99	89,36	15,92	17,07	0,88	0,93
Дніпропетровська	15,41	16,00	113,29	113,45	24,17	23,20	1,50	1,62
Запорізька	16,50	13,87	112,55	123,52	17,71	21,34	0,66	1,66
Харківська	10,64	8,19	205,64	204,40	72,02	67,80	4,03	4,47
Луганська	14,60	13,28	100,62	102,19	13,37	16,52	1,06	1,14

Джерело: Людський капітал регіонів України в контексті інноваційного розвитку: монографія / [Антонюк В.П., Амоша О.І., Мельцер Л.Г. та ін.]; НАН України, Ін-т економіки промисловості. – Донецьк, 2011. – С. 308.

Слід відзначити, що розвиток системи вищої освіти, формування людського та інтелектуального капіталу в регіонах безпосередньо пов'язано з потребою економіки у висококваліфікованих кадрах. Слабкі модернізаційні процеси в промисловості, а також низь-

кий рівень розвитку високотехнологічних видів економічної діяльності обумовлював незначний попит на спеціалістів вищої кваліфікації та фахівців наукового рівня. Особливо це стосується вугільної промисловості. Так, у 2011 р. вищу освіту мали 45,6% усіх працівників промисловості та лише 37,6% працівників добувної промисловості¹⁷.

При цьому спостерігалася розбіжність в освітньому потенціалі населення Донецької та Луганської областей. В Луганській області був нижчий рівень освіти. У 2013 р. там лише 48% економічно активного населення мали вищу повну, базову та неповну освіту, у Донецькій області таких налічувалося 54,7%¹⁸.

Про це свідчать і матеріали соціологічного опитування «Україна: образи регіонів і міжрегіональні відносини», яке було проведене 10 років тому в містах Дрогобич (п = 365) та Луганськ (п = 593) із застосуванням квотної вибірки (стать, вік, рівень освіти). Показовим є той факт, що рівень освіти мешканців західного регіону щодо усіх соціально-професійних груп є значно вищим: серед інженерно-технічних робітників на державних підприємствах вищу освіту мають 33,3% у Луганську і 66,7% у Дрогобичі; на недержавних – відповідно 37,5 і 83,3%; серед службовців Луганська – 34,6% (Дрогобич – 87,5%); серед зайнятих індивідуальною діяльністю (комерційною, виробничою) – 29,4% (Дрогобич – 53,8%); серед підприємців – 7,3% (Дрогобич – 33,3%). Хоч і можна зробити похибку в зв'язку із тим, що отримані показники віддзеркалюють явище не зі статистичною точністю, та через те, що квотна вибірка була заснована в тому числі й на рівні освіти, наведені дані наочно демонструють значно вищий рівень людського та інтелектуального потенціалу в місті, яке не є навіть регіональною столицею, але розвивалося зовсім на інших засадах¹⁹.

Формування людського потенціалу відбувається в певному культурному середовищі. Оскільки в історичному плані заселення території сучасної Донецької та Луганської областей предками їх сучасних мешканців відбувалося в більш пізній період (XVII–XX ст.), то в сільських і міських поселеннях не було сформовано глибоких культурних традицій, які нагромаджуються впродовж століть, а то й довшого періоду. Цьому також не сприяли ані інтенсивні міграційні потоки залучення населення з інших, у культурному плані досить відмінних, регіонів, ані прискорена індустріалізація та урбанізація. Як відзначає відомий дослідник культурного та національного розвитку Е.Гелнер, вибухова суміш ранньої індустріалізації (втрата традиційних місць проживання, мобільність та загострення нерівності *не освячені* історією та традиціями) заповнює всі наявні тріщини й закутки культурної нерівності²⁰.

Ця культурна нерівність на Донбасі зменшувалася досить повільно, оскільки питанням культурного розвитку Донбасу не приділялась особлива увага – як у період радянського розвитку, так і в період незалежності України. Тому статистичні дані свідчать, що показники матеріально-технічної бази культурної сфери, а також залучення населення до споживання культурного продукту в досліджуваних областях є значно нижчими, ніж у середньому по Україні.

¹⁷ Соціальний вимір вугільної та металургійної галузей промисловості України: моногр. / [Амоша О.І., Антонюк В.П., Залознова Ю.С. та ін.]; НАН України, Ін-т економіки промисловості. – Донецьк, 2013.

¹⁸ Економічна активність населення у 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

¹⁹ Дробах Н.О. Соціальні та ціннісні відмінності серед різних соціально-професійних груп: порівняльний аналіз // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє : матеріали Всеукраїнської конференції (Луганськ, 25–26 травня 2006 р.) / наук. ред. І.Д. Кононов. – Луганськ: Знання, 2006. – 368 с. – С. 44.

²⁰ Ернест Гелнер. Нації та націоналізм [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/gellner/gel09.htm>

Порівняльний аналіз здійснюється до середніх показників України, їх частки у загальному обсязі тих чи інших показників та їх відповідності відносно частки населення областей у загальній чисельності населення України. На кінець 2013 р. частка населення Донецької області становила 9,6%, Луганської – 4,9%.

Перший показник – це наявність бібліотек, що у період до масового поширення Інтернету мав надзвичайно важливе значення в культурному розвитку населення. У Донецькій області їх кількість була вдвічі меншою, ніж по Україні, майже 20% з них потребували капремонту, меншим був і бібліотечний фонд у розрахунку на 100 осіб населення.

Таблиця 1.4

Показники культурного розвитку Донецької та Луганської областей

Основні показники	Україна		Донецька обл.		Луганська обл.	
	2000	2013	2000	2013	2000	2013
Кількість бібліотек у розрахунку на 100 000 осіб	41,9	42,1	21,5	21,9	26,7	31,9
Бібліотечний фонд, прим. у розрахунку на 100 осіб	693	685	533	570	481	553
Частка бібліотек, %, які потребують кап. ремонту		10,7		19,6		8,3
Кількість клубних закладів у розрахунку на 100 000 осіб	41,3	40,6	16,5	14,9	22,8	24,8
Часта закладів, %, які потребують кап. ремонту		34,4		51,5		38,0
Кількість місць у клубних закладах на 100 осіб насел.	11	10	5	5	6	6
Кількість клубних формувань, од.		106 378		5 873		3 765
- % до загальної кільк.		100		5,2		3,5
Кількість глядачів на сеан. фільмів на 100 осіб насел.		30		15		18
Кількість музеїв, од.	378	608	22	26	6	18
- % до загальної кільк.	100	100	5,8	4,3	1,6	3,0
Кількість відвідувачів музеїв у розрахунку на 100 осіб	32	49	15	19	19	23
Кількість театрів –усього, од.	131	133	5	5	4	5
Кількість місць у театрах у розрахунку на 10 000 осіб		12		7		9
Кількість відвід. театрів у розрахунку на 100 осіб	11	15,1	9	12,3	7	9
Кількість концерт. організац. та профес. творч. колективів		85		2		1
- у них працівників, осіб		7862		435		188
- % до загальної кільк.		100		2,4		1,2
Кількість відвід. концертних заходів у розрах. на 100 чол.	8	10,1	18	19,4	3	3,6
Кількість шкіл естетичного виховання, од.	1481	1471		100		78
- у % до загальної кільк.		100		6,8		5,3

Джерело: Заклади культури, мистецтва, фізкультури і спорту України у 2013 р. Статистичний бюлетень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Якщо говорити про клубні заклади, які залучають до творчої самодіяльності населення, то в досліджуваних областях їх було значно менше, що обумовило і меншу кількість місць у них для населення. У Донецькій області понад половину клубних закладів потребували капремонту, а в Луганській – майже 40%. Слід відзначити, що

кількість клубних формувань, тобто творчих колективів, була непропорційно меншою за частку населення цих областей.

Дві потужні області, де проживало 15 % населення України, мали лише трохи більше 7% усіх музеїв. Причому в Донецькій області їх кількість за останніх 13 років зросла всього на 4 одиниці (в Україні в 1,6 раза, в Луганській – утричі), тому за кількістю відвідувань музеїв вона втричі поступалася середнім показникам України. Майже аналогічна ситуація і з розвитком та споживанням продукту театрального мистецтва. Із 133 театрів України в досліджуваних областях працювало лише 10 (по 5 у кожній області).

Відповідно, була меншою кількість місць у театрах на 10 тис. населення. Показники відвідувань театрів хоч і зростали, однак були нижчими за середні значення по Україні. Найгіршими були показники щодо концертних організацій з професійними творчими колективами, яких на Донбасі налічувалося всього 3 із 85 в Україні в цілому. Кількість зайнятих у них осіб становила всього 3,6% від їх загальної кількості по Україні. Отже, залученість талановитого населення у творчі колективи в Донецькій та Луганській областях була досить-таки низькою. Такий висновок можна зробити і про розвиток естетичного виховання, адже кількість відповідних шкіл не була пропорційною частці населення.

Слід відзначити, що в областях Донбасу, особливо в Донецькій області, значно *гірше був розвинений регіональний інформаційний простір*. Так, у 2013 р. у Донецькій області обсяги регіонального радіомовлення становили 1864,6 год на рік, для порівняння, в Житомирській області – 5416 год. За обсягами телемовлення (10092 год.) Донецька область була на передостанньому місці в Україні.²¹ При цьому Донбас майже не потрапив в український культурний та інформаційний простір, що відзначає український письменник А.Курков.

На основі аналізу статистичних даних можна зробити висновок, що в Донецькій та Луганській областях склалися значно гірші умови для культурного розвитку, ніж у середньому в Україні. Та й самі постаті літераторів, артистів, художників та інших творчих професій не були надто привабливими для населення. Незважаючи на значні успіхи творчої інтелігенції Донбасу щодо розвитку культурного середовища, рівень залучення населення до споживання культурного продукту був невисоким, про що свідчили напівпорожні зали театрів, та майже пусті музеї. Лише в останнє десятиліття в обласних центрах почав більш інтенсивно формуватися прошарок населення, який прагнув до більш високого культурного рівня. Однак при цьому розвиток культурного середовища Донбасу відбувалося під значним впливом російського інформаційного та культурного простору.

Дослідники Донбасу відзначають його приналежність до так званої індустріальної культури, що має яскраво виражений техноцентричний характер. Індустріальну культуру соціологи називають модернізованою, яка несе в собі як позитивні, так і негативні зміни. З одного боку, вона орієнтована на розвиток науки, запровадження новачій, на мобільність та розширення прав людини. Вона формує такі культурні цінності, як досягнення успіху, підвищення статусу й матеріального добробуту. Однак це досягається за умови розвитку демократичних традицій суспільства, що не могли формуватися в тоталітарній системі.

На Донбасі здебільшого проявилися негативні наслідки *індустріальної культури*, що найбільшою мірою проглядаються у відчуженні людини від засобів та результатів виробництва. Як відомо, матриця індустріальної культури самовідтворюється в усіх сферах суспільної життєдіяльності і потребує від людини насамперед дисциплі-

²¹ Засоби масової інформації та книговидавання в Україні у 2013 році : стат. бюлетень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

ни і, як правило, бездумного копіювання шаблонів. Важкі та небезпечні умови праці, висока її інтенсивність та зарегламентованість, повна залежність від керівництва перетворюють трудовий процес у малопривабливий.

Як відзначають представники соціологічної науки, *«из сферы производства отношения отчуждения распространяются на социальные нормы и межличностные отношения, ярко выражаются в господстве бюрократического государственного аппарата над гражданами. Чувство беспомощности и зависимости, возникающее при этом у человека, становится причиной аномии и отклоняющегося поведения»*²². Саме ці негативні наслідки індустріальної культури проявилися на Донбасі більшою мірою, ніж в інших індустріальних регіонах України у поширеності злочинності, алкоголізму та, як наслідок, вищій смертності серед працездатного населення. Як емоційно відзначали публіцисти, домни та мартени, крім природних, «спалили» і чимало людських ресурсів. За останні дев'ять років населення Донбасу скоротилося на 600 тис. осіб, або на 8,6%. При цьому середня тривалість життя чоловіків, які становлять основний контингент працівників промислових підприємств, не набагато перевищує пенсійний вік і дорівнює 64 рокам. У 2011 р., наприклад, половина померлих чоловіків (16,7 тис.) були молодшими за 65 років. Тим, кому пощастило жити далі, не можуть похвалитися міцним здоров'ям. За даними Фонду соціального страхування, Донецька та Луганська області стабільно забезпечують понад половину професійних захворювань по країні, утримуючи за цим параметром сумнівне лідерство. Дві третини з них – хвороби органів дихання. Зростає питома вага захворювань нервової системи та, як результат, смертність від недуг такого роду. Сумно, що кожна восьма така смерть спричинена «дегенерацією нервової системи внаслідок вживання алкоголю»²³.

Не можна погодитися з деякими авторами про відсутність на Донбасі власної архетипічної програми. Індустріальне перетворення природи несе заряд потужної енергетики, а фігури шахтарів-стахановців, як і будівників Дніпрогесу та інших «підкорювачів стихій», можуть бути носіями значущих архетипічних смислів²⁴. Однак вони значні лише в загальному контексті індустріальної культури. Вилучені із неї ринковими трансформаціями, загнані в так звані «копанки», десакарлізовані, вони стають безпорадними і дезорієнтованими. Не можна заперечити той факт, що шахтар – найархетипічніша фігура індустріального «пантеону» перетворився із «хазяїна надр, володаря підземного царства», який *«тепло и свет приносит людям»*, на маргінала-невдаху.

Ці «метаморфози» найбільшою мірою притаманні малим мономістам Донбасу, більшість яких належить до «шахтарських» (35 із 47 мономіст), де за довготривалої депресії формуються процеси депрофесіоналізації і соціокультурної люмпенізації (примитивізація, спрощення уявлень, невігластво) населення, пов'язані із формуванням субкультури бідності та трудової демотивації населення. На такому тлі майже завжди посилюється криміналізація міського середовища, яка дивувала спостерігачів ще з дореволюційних часів. Тоді, як і сьогодні, злочинність у Донбасі була дуже високою порівняно з іншими промисловими регіонами.

Певною мірою високий рівень прогулів і жорстокі бійки можна пояснити самою природою шахтарської праці. Це була «неймовірно виснажлива робота». Однак сучасні (тобто і до-, і післяреволюційні) наукові праці майже незмінно пояснюють жорсто-

²² Традиционные, индустриальные и постиндустриальные культуры [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.grandars.ru/college/sociologiya/postindustrialnaya-kultura.html>

²³ Шибалов Є. Некроіндустріалізм: назад у майбутнє [Електронний ресурс] //Дзеркало тижня. Україна. – 2013. – 11 січня. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/internal/nekroindustrializm-nazad-u-maybutnye.html>

²⁴ Попов В.Б. Социокультурная гетерогенность Украины в индустриальном и постиндустриальном измерениях. – С. 128; Метафізика Донецька. Філософські есе. – Донецьк; Донецьке відділення Наукового товариства ім. Шевченка; ТОВ «Східний видавничий дім», 2012. – 198 с.

кість як наслідок браку «добročесності», «культури» і «поважності» у донбаських робітників²⁵.

Соціокультурні особливості формування та розвитку людського потенціалу визначаються насамперед сформованими ціннісними установками населення Донбасу, що докладно розглянуто в наступному підрозділі.

1.4. Специфіка регіональної ідентичності та ціннісних установок населення Донбасу

Важливою складовою людського і соціального капіталу населення регіону є система цінностей, яка склалась під впливом розглянутих довготривалих процесів у економічній, соціальній, освітній сферах життєдіяльності. Одним із найважливіших чинників, який визначає систему цінностей, є матеріальні умови життєдіяльності. Це передусім стосується можливостей та умов зайнятості, рівня оплати праці. Слід відзначити, що внаслідок поширеності зайнятості у сфері важкої промисловості з високою оплатою праці, рівень заробітної плати на Донбасі перевищував середній рівень по Україні. Однак більш висока оплата супроводжувалася надзвичайно важкими та небезпечними умовами праці, що накладало відбиток на ціннісні установки. Крім того, економіка Донбасу найбільшою мірою зазнала впливу кризових явищ та певних структурних змін, що проявилось в реструктуризації вугільної промисловості та закритті низки шахт. Це вилилось в значне скорочення штатів підприємств і звільнення працівників як на вугледобувних підприємствах, так і в інших сферах економічної діяльності, що загострило проблему зайнятості й доходів.

Життя мешканців шахтарських міст Донбасу ніколи не можна було назвати благополучним за мірками міського стилю, а в районах закриття шахт у так званих «мономістах» наближається вже до стану *соціальної ексклюзії*. В таких містах і селищах відбулася найбільш диспропорційна концентрація прошарку населення, для якого відсутність роботи і хронічна неможливість її знайти, одночасно з відмовою зміни професії, стала способом життя. Майже усім мономістам Донецької області притаманна сукупність рис, яка свідчить про усталену тенденцію повільного спустошення, стагнації: низька мобільність працівників через соціально-психологічну апатію до перекваліфікації і зміни праці; соціальна апатія; відсутність умов, ресурсів і стимулів до соціальної організації і самодіяльності населення. Горизонтальна мобільність (міграція, переміщення робітників у інші сфери діяльності міста) значною мірою замінюється спадною мобільністю, тобто люмпенізацією населення – вкрай пасивними, а часто і негативними формами пристосування до умов життя з втратою професійної і загальної культури. Адже до основних форм проявів соціальної ексклюзії відноситься не тільки недоступність визначених стандартів матеріального споживання, а і соціокультурних стандартів, зокрема, основних форм соціального залучення – регулярного відвідування установ культури і спорту, розважальних заходів, додаткових занять для дітей, спілкування за межами сімейного оточення, подорожування тощо. Треба також враховувати ефект накопичення наслідків впливу цих чинників, адже довготривале існування соціальної ексклюзії неодмінно породжує глибоку маргіальність, яка існує в формі андеркласу та соціального дна. Маргінали вимушені погоджуватися на так звані «індивідуальні стратегії самозабезпечення», нестабільну і тінюову зайнятість, підпільну комерцію тощо. Адже люди з цього прошарку, як правило, недостатньо освічені, некваліфіковані, найчастіше це безробітні упродовж тривалого часу або взагалі не залучені в трудовий процес (навіть тінюовий).

²⁵ Куромія Г. Свобода і терор в Донбасі: україно-російське прикордоння, 1870–1990-ті роки / пер. з англ. Г. Кьорян, В. Агаєв. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 95–96.

Проблема мономіст є настільки гострою, що в інших країнах, наприклад, у Росії, передбачено закриття частки неперспективних мономіст, з переселенням їх мешканців в інші регіони шляхом викупу житла і допомоги в працевлаштуванні. Логіка такого рішення є в тому, що ці мономіста колись було збудовано у місцях родовищ, для видобутку певних корисних копалин, але зараз ресурси вичерпано і такі поселення краще ліквідувати²⁶.

Украй низька якість життя, важкість і небезпечність праці більшості населення міст Донбасу вже з початку їх заснування, убоге існування в так званих мономістах, несумісне з нормами міського стилю життя, позбавлене будь-якого вибору стало чинниками формування у населення саме *цінностей виживання*.

З соціологічної теорії відомо, що при виникненні загрози фізичному виживанню на території у її мешканців переважають *цінності виживання (survival values)*, що, в свою чергу, призводить до зміцнення інститутів авторитаризму, тобто якщо прогрес змінюється регресом до авторитаризму і ксенофобії, що, наприклад, спостерігається в Росії. Дослідження за відомим проектом World Values Survey показали, що такі тенденції притаманні більшості пострадянських країн, які перебувають під впливом російської ментальності²⁷.

Цінності виживання формуються в умовах низького життєвого рівня населення і пов'язані з намаганням будь-якими способами забезпечити передусім матеріальні потреби людини. Вони проявляються, з одного боку, у терпимості до насильства, порушенні законів та поширеності злочинності, з іншого – у розвитку взаємодопомоги та територіальної консолідації.

Жорстокість повсякденного життя на Донбасі, міжетнічна напруга та економічна експлуатація вражали прибулих з інших регіонів. У певному розумінні панування беззаконня було реакцією на слабкість урядової влади і зовнішнього контролю. Призводили до беззаконня індустріальний розвиток і згадані вище процеси прискореної урбанізації, що посилили традиційний негативізм, поглибили старі розколи в суспільстві і створили нові.

Умови шахтарської праці, їх важкість, небезпечність, надвисокий професійний ризик накладають відбиток на психологію робітника, обумовлюючи особливості відносин у шахтарських колективах і шахтарських родинах – згуртованість, єдність, взаємовиручка. Приреченість працювати на єдиному для усього мономіста підприємстві посилювала прояви територіальної єдності, взаємодопомоги, солідарності з іншими мешканцями міста або селища. Таким чином формувалася специфічна регіональна колективна спільність з певними нормами поведінки її членів, що відокремлює (протиставляє) себе суспільству, ділить людей на «своїх» та «чужих».

Утім, основою динаміки людського розвитку є розширення свободи вибору і особистої незалежності. В культурній сфері акцент при цьому зміщується з колективу і групової норми на індивідуальне різноманіття, з державної влади – на особисту незалежність, породжуючи синдром, який визначається як *цінності самовираження (selfexpression values)*. Цінності самовираження формуються тільки після довготривалого періоду соціально-економічного добробуту і мають не егоцентричний, а гуманістичний характер процесу людського розвитку. На основі величезного масиву емпіричних даних за декілька десятиріч зроблено висновок – на високому рівні соціально-економічного розвитку саме *цінності самовираження перетворюють мо-*

²⁶ Никоноров С. Моногорода – новый вектор территориального развития. – ПТПУ. – 2014. – №11. – С. 90.

²⁷ Инглехарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития. – М. : Новое издательство, 2011. – 469 с.

дернізаційні процеси в процеси людського розвитку, обумовлюючи гуманістичний характер суспільства²⁸.

Російські дослідники зауважили, що коли країна живе соціалістичним (комуністичним) минулим, у населення не формуються цінності²⁹. Лише останні соціологічні дослідження засвідчили, що такі цінності в Україні нарешті почали формуватися під час євроінтеграційних процесів.

Ще однією суттєвою рисою ціннісних установок населення Донбасу є прихильність до цінностей минулого соціалістичного суспільства, що обумовлено як особливостями структури населення регіону (висока частка людей похилого віку та працівників, які свого часу працювали на підприємствах союзного значення), так і геополітичним розташуванням регіону. Геополітичний фактор – найважливіший у формуванні системи цінностей населення Донбасу. Цей фактор значною мірою пояснює те, що в Донбасі – «бастіоні монополістичного капіталу» – такий численний прошарок прихильників радянського минулого, сформований під потужним впливом російських піар-технологів.

Специфічні особливості територіального розташування й заселення Донбасу, умов життєдіяльності, соціокультурного розвитку та геополітичної орієнтації обумовили *формування специфічної регіональної донбаської ідентичності*. В цьому дослідженні не ставилося за мету визначити структурні компоненти регіональної ідентичності – її розгляд пов'язується з проблемами регіоналізму і сепаратизму, ідеології яких потребують використання методології конструювання регіональної ідентичності. В соціокультурному плані конструювання регіональної ідентичності вважається більш проблемним, оскільки воно нерідко засновується на висвітленні цих відмінностей на соціально-антропологічному рівні (винятковість, особовість, неперевершеність або, меншою мірою, неспівставність з «іншими»). Відомо, що ідентичність формується шляхом розмежувань і конфронтацій. Тобто вона не тільки задає параметри соціального об'єднання «своїх», але, за необхідності, має стати основою соціального розмежування з «іншими». При цьому формування регіональної ідентичності може відбуватися як за рахунок підкреслення власної гідності, так і шляхом приниження значущості іншого. В останньому випадку можна зіштовхнутися із проявами ксенофобії і «регіонального расизму» навіть у межах етнічно і культурно однорідної держави.

Специфіка донбаської ідентичності формувалась під впливом декількох чинників. По-перше, – відсутності облаштованих і дієвих кордонів із сусідньою державою. На Сході України пролягає «прозорий», належним чином не демаркований, слабо захищений кордон, що створює проблеми, пов'язані не лише з транскордонною злочинністю. У свідомості громадян умовність кордону проектується на суверенітет країни, символізує його неповноцінність. Це викликає сумнів у спроможності держави контролювати свою територію, знижує її авторитет в очах своїх громадян та міжнародної спільноти і, безумовно, не стимулює українську ідентифікацію³⁰.

По-друге, – через тривалі процеси деукраїнізації населення Донбасу. Відсутність ефективної культурної політики центральної влади щодо інтеграції Донбасу до українського простору обумовила зростання частки проросійськи налаштованого населення. У 1991 і 1996 рр. місцеві часописи «Жизнь Луганска» і «Наша газета» провели опитування з визначення самоідентифікації мешканців Донбасу. Частка тих, хто вважав, що «населення Донбасу – особлива спільність людей, які мають корені як в Україні, так і

²⁸ Инглехарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития. – С. 12.

²⁹ Там само. – С.43.

³⁰ Експертна доповідь "Україна в 2007 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.niss.gov.ua/book/Eks_d2007/index.htm

в Росії», зменшилася з 54,9% у 1991 р. до 45,4% у 1996 р., частка тих, хто відповів, що «тут живуть переважно росіяни і представники інших народів, які обрусіли», зросла більш як утричі – з 9,4 до 31,9%³¹. За даними опитування 2007 р., проведеного Центром Разумкова, значна частина жителів Півдня і Сходу України вважають себе ближчими за характером, звичаями і традиціями до жителів Росії, ніж до своїх співвітчизників, що мешкають у Західному чи Центральному регіонах України³².

По-третє, – через несприйняття центральної київської влади, яка вважалася для корінних мешканців Донбасу чужою. Цей феномен має багато коренів:

- у радянські часи на Донбасі були сконцентровані підприємства союзного значення, які підпорядковувалися безпосередньо Москві. Оскільки більшість побутових проблем вирішувалося галузевими міністерствами, тому саме московська влада сприймалася як своя;

- зрусифіковане населення, значна частка якого мала російські корені, та яке постійно перебувало під впливом російського інформаційного простору, мало більшу довіру до кремлівської, а не до київської влади. Більш лояльно населення Донбасу ставилося до центральної влади України лише в ті періоди, коли там перебували представники донбаської політичної еліти;

- розвиток незалежної України супроводжувався глибокою економічною кризою та значним падінням життєвого рівня населення, що викликало справедливі нарікання на неспроможність центральної влади забезпечити добробут. Однак на Донбасі населення втратило не лише доходи, а й приналежність до Радянського Союзу (великої батьківщини), тому їхня оцінка втрат була значно більшою. Соціологічне опитування Центру Разумкова 7–16 серпня 2015 р. показало, що на запитання стосовно того, чого родина більше отримала від здобуття незалежності – вигоди чи втрат, переважна частка респондентів Донбасу вважала, що вони більше втратили (52,7%) і лише 23,7% – що виграли, у центральних же та західних регіонах частка тих, які виграли від здобуття незалежності, переважала³³;

- відсутність сформованих традицій державності та поваги до влади, що обумовлено історією розвитку державності України. Центральна влада на території України тривалий час була чужою – російською, польською, литовською і тому викликала супротив. Сформована національна влада поки що не виробила достатньо ефективних державних інституцій та управлінських практик, зрілих політичних традицій, а бюрократичність та корумпованість викликає до неї зневагу.

По-четверте, в суспільстві було сформовано гіпертрофовані уявлення про роль Донбасу в економіці України. Постійно наголошувалося на значній частці валового регіонального продукту, що тут створюється, на найбільших надходженнях валюти, на значному обсязі промислової продукції. Однак майже ніде не йшлося про те, які витрати несе бюджет України на підтримку малоефективної економіки Донбасу, які інвестиційні ресурси направляються в цей регіон. Впевненість у тому, що саме Донбас годує Україну, формувало негативне ставлення до мешканців центральної й західної України як до утриманців.

По-п'яте, на Донбасі відбулося зрощення регіональної влади і великого бізнесу, метою якого стали контроль та присвоєння багатих ресурсів регіону. Представники як старої та нової управлінської номенклатури, так і верхівки великого бізнесу Донбасу

³¹ Олексієнко Олександр. З плавильного казана імперії [Електронний ресурс] // Тиждень. – 2011. – 28 листопада. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/History/35590>

³² Експертна доповідь "Україна в 2007 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку".

³³ Более 70% граждан поддерживают независимость Украины – опрос [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.net/society/1113641-boleec-70-grajdan-podderjivayut-nezavisimost-ukrainyi-opros.html#>

об'єднали зусилля у протистоянні з київською владою, що не могло не вплинути на масову свідомість населення.

Процеси в економічній сфері (регіональна дезінтеграція, диференціація, недосконала податкова і міжбюджетна політика тощо), спекуляція певних політичних партій і блоків на невігластві та фобіях населення уможливили створення міфу про Донбас і Галичину як про полюси регіональної системи України і навіть концепт «двох Україн», яким «не зійтися ніколи».

Отже, специфіка донбаської ідентичності формувалась під впливом власної міфології, малоефективної соціально-економічної політики центральної влади та зовнішнього інформаційно-культурного впливу. Більшість населення Донбасу ніколи не бачила потужної національної перспективи та й не вважала це за необхідне.. В умовах мирного співіснування двох держав населення Донбасу існувало ніби в двох реальностях: територіально – відносилось до України; ментально ж тягнулося до Росії було більш спорідненим з Росією. У стабільних умовах розвитку, коли не було потреби робити якийсь вибір, проросійськи та проукраїнськи налаштоване населення цілком мирно уживалося на одній території. Однак у період революційних змін подібне стало джерелом глибокого конфлікту, який під впливом зовнішнього втручання вилився у збройне протистояння.

РИНОК ПРАЦІ ЯК ПІДСИСТЕМА СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ СФЕРИ ДОНБАСУ

2.1. Економічна активність та професійно-кваліфікаційна характеристика зайнятого населення регіону

Розроблення стратегічних пріоритетів модернізаційних змін соціально-трудової сфери Донбасу передбачає здійснення ґрунтовного аналізу умов працевикористання та її ефективності та структурних проблем.

Зниження економічної активності на території, що постраждала від конфлікту, істотно впливає на зайнятість. До конфлікту найвищий рівень зайнятості на Донбасі спостерігався у секторі промислового виробництва; в ньому було зайнято понад 550 000 працівників. У сфері оптової та роздрібно́ї торгівлі працювало близько півмільйона осіб, а в секторі добувної промисловості, як-от гірничодобувна – 380 000 осіб (або 13%). Сільське господарство є четвертим за значимістю сектором, де працюють близько 310 000 осіб (або 10%). Регіони поблизу районів, що постраждали від конфлікту, мають великий виробничий сектор, який можна порівняти з Донбасом за часткою (18,6%) зайнятих працездатних осіб, що становить майже 700 000 працівників. З іншого боку, гірничодобувний сектор за межами Донбасу менший щодо чисельності робочої сили. Загальну картину щодо наявного економічно активного населення представлено у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Економічно активне населення за регіонами станом на 01.01.2015 р.

Регіон	Усього у віці 15–70 років		З нього працездатного віку	
	тис. осіб	% до всього населення відповідного віку	тис. осіб	% до всього населення відповідного віку
Україна	18074,8	62,3	17375,8	71,5
Донецька	883,6	58,7	854,8	69,1
Луганська	366,9	65,4	343,2	77,6

Джерело: за даними офіційного сайту Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua

Ситуація із зайнятістю в Україні не була сприятливою впродовж декількох років, однак останнім часом відбулося більш масштабне скорочення кількості офіційно зайнятого населення. Так, у Донецькій області чисельність зайнятого населення, за даними Державної служби статистики України, протягом 9 місяців 2014 р. у середньому становила 1814,4 тис. осіб. Порівняно з відповідним періодом 2013 р. відбулося зменшення показника на 164,4 тис. осіб.

Таблиця 2.2

Зайняте населення за регіонами станом на 01.01.2015 р.³⁴

Регіон	Усього у віці 15–70 років		З нього працездатного віку	
	тис. осіб	% до всього населення відповідного віку	тис. осіб	% до всього населення відповідного віку
Україна	16407,5	56,5	15710,0	64,6
Донецька	763,0	50,7	734,2	59,3
Луганська	309,5	55,2	286,2	64,8

Джерело: за даними офіційного сайту Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua

³⁴ Там само

Інтелектуальний, людський і соціокультурний потенціал у модернізаційних процесах стає найбільш затребуваним, і тут Донбас виступає як один із проблемних регіонів. Соціально-культурні установки мешканців регіону-соціуму можуть розглядатися як окремий самостійний фактор, який має значний вплив не тільки на економічний розвиток, а й можливості модернізаційних зрушень.

У результаті дослідження встановлено (рис. 2.1), що в Донецькій області за період 2007–2013 рр. найбільш масштабне скорочення кількості робочих місць відбулося у переробній промисловості (тут кумулятивні втрати зайнятості становили 26,8%), сільському господарстві (-16,2%) та сфері фінансової діяльності (-23,9%). Головним же генератором робочих місць була добувна промисловість (+28,7%).

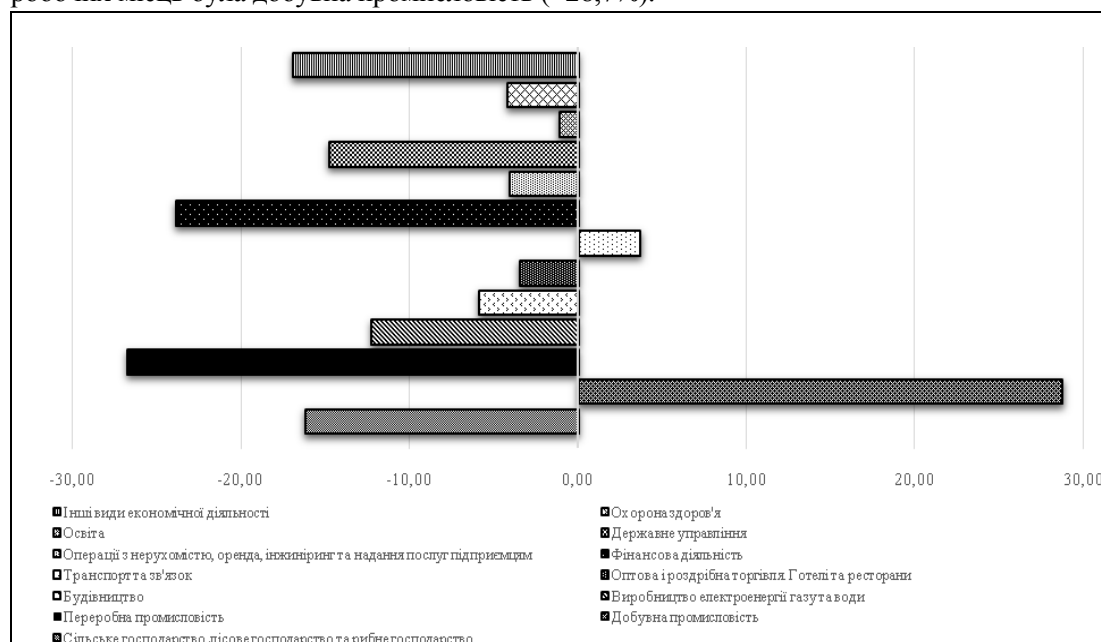

Рис. 2.1. Індеси приросту кількості зайнятих за видами економічної діяльності в Донецькій області, 2007 – 2013 рр., %
(населення у віці 15–70 років, 2007 р. = 100%)

Джерело: розраховано автором за даними офіційного сайту Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Окреслені тренди відповідним чином позначились на змінах у структурі зайнятості (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Динаміка структури зайнятості населення Донецької області за видами економічної діяльності, 2007–2013 рр., %*

Вид економічної діяльності	2007	2008	2009	2010	2013	Відхил. у структурі, 2013 р. до 2007 р., в.п.
Сільське, лісове та рибне господарство	6,26	5,48	6,42	6,02	5,69	-0,57
Добувна промисловість	10,00	9,61	12,54	12,23	13,96	3,97
Переробна промисловість	24,63	24,15	19,64	19,14	19,57	-5,06
Виробництво електроенергії, газу та води	4,34	4,12	3,40	3,93	4,13	-0,21
Будівництво	5,44	6,09	6,09	6,29	5,55	0,11
Оптова і роздрібна торгівля. Діяльність готелів та ресторанів	17,62	18,73	18,36	18,99	18,44	0,83

Закінчення табл. 2.3.

Вид економічної діяльності	2007	2008	2009	2010	2013	Відхил. у структурі, 2013 р. до 2007, р. <i>в.п.</i>
Транспорт та зв'язок	7,36	6,45	8,08	8,45	8,28	0,92
Фінансова діяльність	1,20	1,73	1,13	1,19	0,99	-0,21
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	3,24	3,35	2,95	2,76	3,37	0,13
Державне управління	4,23	4,31	4,70	4,78	3,91	-0,32
Освіта	6,87	6,92	7,15	6,98	7,37	0,50
Охорона здоров'я	5,69	5,87	6,93	6,76	5,92	0,22
Інші види економічної діяльності	3,12	3,16	2,62	2,48	2,81	-0,31
Усього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	-

* У відсотках до загальної кількості зайнятого населення у віці 15–70 років.

Джерело: розраховано автором за даними офіційного сайту Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Але як і раніше, приблизно кожен п'ятий у Донецькій області був зайнятий у переробній промисловості або у сфері торгівлі і кожен десятий – у добувній промисловості або в галузі транспорту та зв'язку (табл. 2.3).

У Луганській області за цей же період більш ніж суттєвими (-32,2 %) були кумулятивні втрати робочих місць у добувній промисловості (рис. 2.2). А наростили зайнятність лише такі галузі, як сільське господарство (+43,9 %) та особливо помітно – сфера операцій з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям (+259 %).

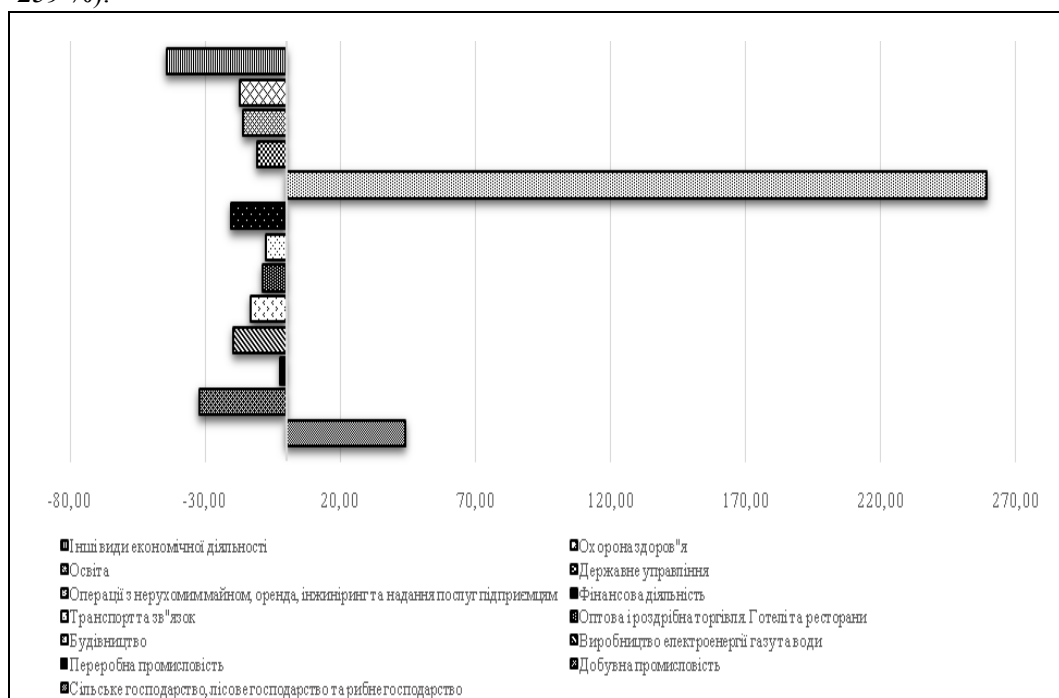

Рис. 2.2. Індекси приросту кількості зайнятих за видами економічної діяльності в Луганській області, 2007–2013 рр., % (населення у віці 15–70 років, 2007 р. = 100%)

Джерело: розраховано автором за даними офіційного сайту Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Найбільшою галуззю залишалась промисловість, у ній зосереджувалося близько 30% зайнятого населення Луганщини (табл. 2.4). Помітно зріс вклад у сукупну зайня-

тість сільського господарства, що до кінця аналізованого періоду акумулює 20% робочої сили Луганської області.

Таблиця 2.4

**Динаміка структури зайнятості населення Луганській області
за видами економічної діяльності, 2007 – 2013 рр., %***

Вид економічної діяльності	2007	2008	2009	2010	2013	Відхил. у структурі, 2013 р. до 2007 р., в.п.
Сільське, лісове та рибне господарство	13,10	13,13	16,63	15,44	19,88	6,78
Добувна промисловість	14,61	15,20	10,92	10,70	10,44	-4,17
Переробна промисловість	15,84	15,50	12,71	13,84	16,36	0,52
В-во електроенергії, газу та води	4,05	3,88	5,17	4,75	3,44	-0,61
Будівництво	5,28	5,99	4,59	4,48	4,84	-0,44
Оптова і роздрібна торгівля. Діяльність готелів та ресторанів	14,84	16,37	16,91	17,58	14,26	-0,57
Транспорт та зв'язок	6,47	6,45	6,48	6,07	6,33	-0,15
Фінансова діяльність	1,29	1,32	1,37	1,57	1,08	-0,21
Операції з нерухомістю, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	0,92	1,29	1,59	1,84	3,48	2,56
Державне управління	5,45	4,89	5,82	6,04	5,12	-0,33
Освіта	7,55	6,57	7,08	7,24	6,70	-0,85
Охорона здоров'я	6,40	5,99	7,20	6,97	5,59	-0,81
Інші види економічної діяльності	4,20	3,42	3,51	3,50	2,46	-1,73
Усього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	-

* У відсотках до загальної кількості зайнятого населення у віці 15–70 р.

Джерело: розраховано автором за даними офіційного сайту Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Ще однією сферою з високою концентрацією зайнятих є торгівля, де зайнятий приблизно кожен десятий. Професійна структура є не менш важливим показником якості робочої сили, аніж її галузевий склад. Протягом досліджуваного періоду (2007–2013 рр.) у Донецькій області на тлі загального скорочення зайнятих на 7,8% чисельність кваліфікованих робітників сільського господарства та технічних службовців зменшилась більш ніж на третину (рис. 2.3). Суттєвим також було зниження кількості робітників з обслуговування, експлуатації та контролем за роботою технологічного устаткування (-23,9%). Водночас чисельність професіоналів, фахівців, працівників сфери торгівлі та послуг, а також кваліфікованих робітників залишилась практично незмінною.

У Луганській області за загального падіння кількості зайнятих за ці роки на 5,2% основні зміни у професійному складі робочої сили відбувалися за рахунок активного вививання висококваліфікованих кадрів: зменшення чисельності керівників становило 16%, фахівців – 15% (рис. 2.4).

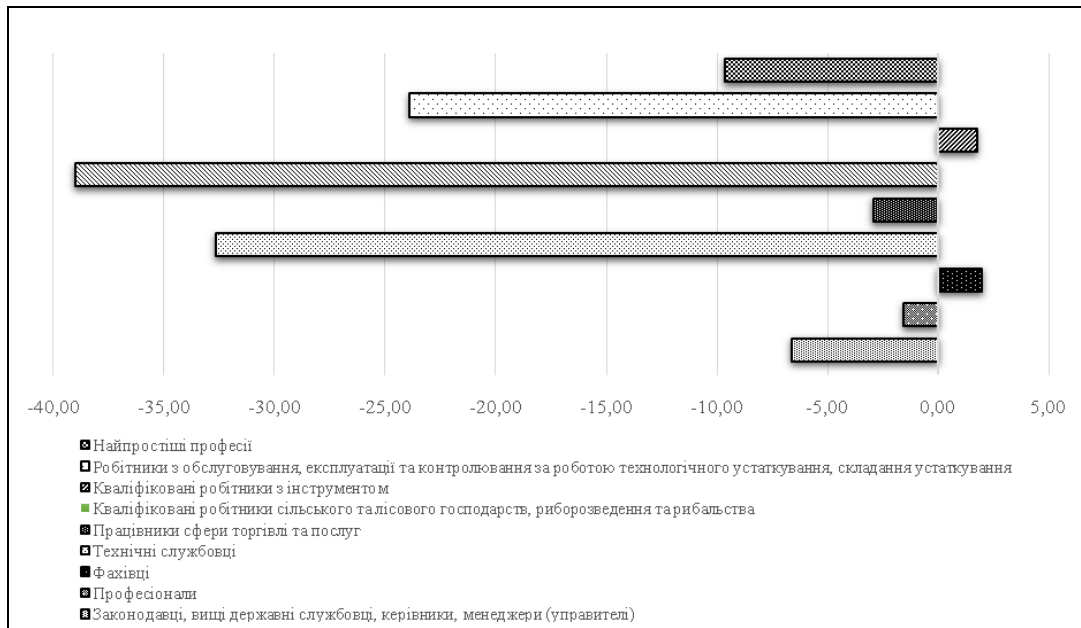

Рис. 2.3. Індеси приросту кількості зайнятих за професіями в Донецькій області, 2007–2013 рр., % (населення у віці 15–70 років, 2007 р. = 100%)

Джерело: розраховано автором за даними офіційного сайту Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

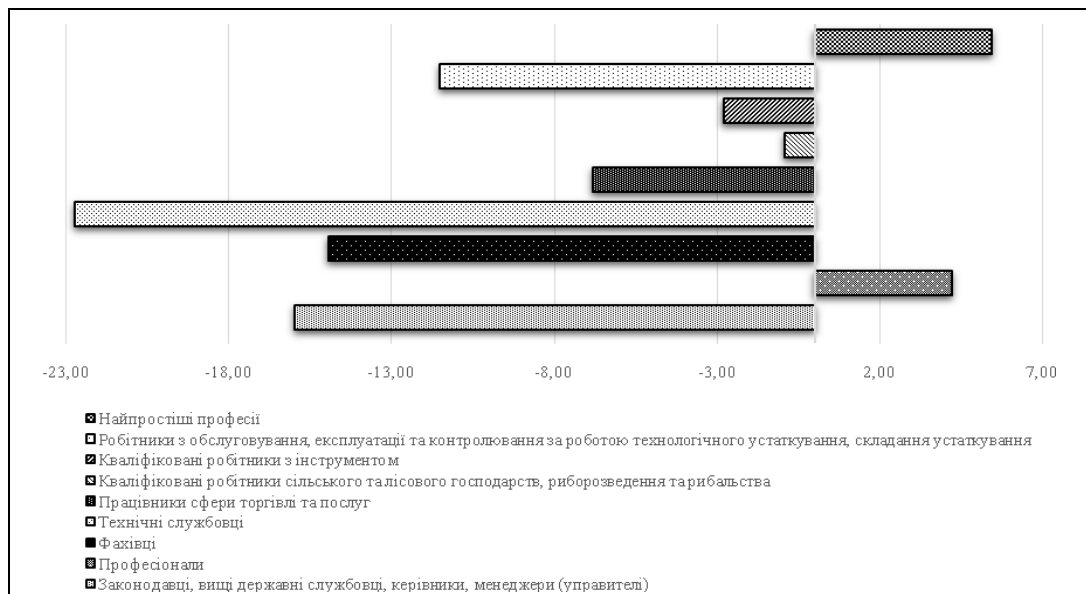

Рис. 2.4. Індеси приросту кількості зайнятих за професіями в Луганській області, 2007–2013 рр., % (населення у віці 15–70 років, 2007 р. = 100%)

Джерело: розраховано автором за даними офіційного сайту Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Чи можна говорити про неузгодженість між професійними та галузевими характеристиками робочої сили Донецької та Луганської областей і, якщо так, то наскільки вони є суттєвими? Уявлення про це дають оцінки, представлені в табл. 2.5–2.8.

Розпочнемо з аналізу розподілу професійних груп за галузями (табл. 2.5 та 2.6). Цілком очікуваним стало, що найбільша концентрація керівників та менеджерів зосереджена в найбільшій галузі досліджуваних регіонів – промисловості (табл. 2.5, 2.6). Доволі несподівано, але в Луганській області керівників (менеджерів, управителів) у промисловості зайнято приблизно стільки ж, як і в торгівлі.

Таблиця 2.5

Розподіл професійних груп, зайнятих у Донецькій області за видами економічної діяльності, 2013 р., %

Вид економічної діяльності	Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	Професіонали	Фахівці	Технічні службовці	Працівники сфери торгівлі та послуг	Кваліфіковані робітники сільськогосподарського та лісового господарства, риборозведення та рибальства	Кваліфіковані робітники з інструментом	Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування	Найпростіші професії	Усього
Сільське, лісове та рибне господарство	2,4	1,7	1,3	1,4	0,4	92,0	0,9	4,5	29,7	5,7
Промисловість	45,4	27,8	19,4	17,1	6,5	0,0	68,2	60,4	28,5	37,7
Будівництво	4,1	2,2	1,1	3,3	0,3	0,0	13,7	2,7	10,8	5,5
Торгівля. Готелі та ресторани	12,1	5,7	18,4	20,1	69,0	7,3	5,0	6,8	10,2	18,4
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	5,1	2,6	7,5	23,4	2,2	0,0	5,4	20,8	4,0	7,4
Інформація та телекомунікації	0,9	2,9	1,6	0,8	0,0	0,0	0,8	0,2	0,2	0,9
Фінансова та страхова діяльність	2,9	2,0	2,1	6,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	1,0
Операції з нерухомим майном, оренда, послуги підприємцям	5,6	7,6	4,0	4,2	2,1	0,0	2,6	1,1	2,3	3,4
Державне управління	7,2	9,5	8,1	2,7	4,1	0,0	0,1	1,1	1,9	3,9
Освіта	9,5	25,8	11,4	5,5	4,2	0,0	0,6	0,4	6,3	7,4
Охорона здоров'я та надання соц. допомоги	2,1	10,3	21,8	7,5	4,7	0,0	0,9	1,7	3,5	5,9
Інші ВЕД	2,8	1,8	3,3	6,9	6,5	0,7	1,8	0,3	2,4	2,8
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: розраховано автором за даними офіційного сайту Державної служби статистики України:[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Імовірно такий результат може пояснюватися високою концентрацією в торговельній сфері Луганської області малого бізнесу, кожним з яких хтось має керувати (управляти).

Професіонали найчастіше зайняті в промисловості (27,8 та 23,3% відповідно в Донецькій та Луганській областях), освіті (25,8 та 28,6%), а також у державному управлінні та сфері охорони здоров'я – приблизно кожен десятий. Серед фахівців майже кожен п'ятий зайнятий у промисловості, торгівлі та охороні здоров'я і кожен десятий – у державному управлінні або освіті.

Таблиця 2.6

Розподіл професійних груп, зайнятих у Луганській області за видами економічної діяльності, 2013 р., %

Вид економічної діяльності	Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	Професіонали	Фахівці	Технічні службовці	Працівники сфери торгівлі та послуг	Кваліфіковані робітники сільськогосподарського та лісового господарства, риборозведення та рибальства	Кваліфіковані робітники з інструментом	Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування	Найпростіші професії	Усього
Сільське, лісове та рибне господарство	3,0	1,5	1,9	0,1	1,9	93,6	1,4	6,2	71,7	19,9
Промисловість	36,4	23,3	19,6	12,3	5,4	2,6	70,3	55,7	11,3	30,2
Будівництво	3,1	3,0	2,6	2,8	0,0	0,0	17,2	2,2	2,6	4,8
Торгівля. Готелі та ресторани	29,4	3,2	17,9	17,2	60,4	0,0	1,6	4,4	3,4	14,3
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	2,4	1,8	6,4	18,8	2,6	0,0	4,6	22,0	1,2	5,7
Інформація та телекомунікації	1,3	2,2	0,1	3,7	0,3	0,0	0,4	0,2	0,2	0,7
Фінансова та страхова діяльність	0,7	2,6	3,0	6,4	0,8	0,0	0,0	0,0	0,4	1,1
Операції з нерухомим майном, оренда, послуги підприємцям	5,5	8,7	7,0	3,9	2,6	3,3	1,2	1,6	1,7	3,5
Державне управління	10,5	14,5	9,9	7,1	5,1	0,5	0,2	3,2	1,2	5,1
Освіта	5,9	28,6	7,4	4,7	4,4	0,0	1,0	0,6	4,6	6,7
Охорона здоров'я та надання соц. допомоги	0,1	9,0	22,2	17,8	8,0	0,0	0,8	2,5	0,4	5,6
Інші ВЕД	1,7	1,5	1,9	5,3	8,5	0,0	1,3	1,4	1,3	2,5
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: розраховано автором за даними офіційного сайту Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Службовців, пов'язаних з інформацією, та тих, які обслуговують клієнтів, цілком очікувано найбільше зайнято в торгівлі, на транспорті та в промисловості. Цікаво, що в Луганській області сфера охорони здоров'я також зосереджує велику кількість технічних службовців (17,8%).

Абсолютно прогнозованими стали сфери найбільшої концентрації працівників сфери торгівлі та послуг, сільськогосподарських робітників, кваліфікованих робітників з інструментом та операторів і складальників устаткування та машин.

Стосовно ж галузевого профілю найпростіших професій, то в Донецькій області найчастіше низькокваліфікована робоча сила зайнята в сільському господарстві та промисловості (разом – майже 60%), а також будівництві (10,8%) й торгівлі (10,2%). У Луганській області (табл. 2.8) це перш за все сільське господарство (майже 72%) та промисловість (11,3%), що спільно формують понад 80% сфери прикладання зусиль низькокваліфікованих працівників.

У таблицях 2.7 та 2.8 представлено результати оберненого групування – галузевої зайнятості в досліджуваних регіонах за професіями.

Таблиця 2.7

Професійна структура галузевої зайнятості в Донецькій області, 2013 р., %

Вид економічної діяльності	Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	Професіонали	Фахівці	Технічні службовці	Працівники сфери торгівлі та послуг	Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства, риборозведення та рибальства	Кваліфіковані робітники з інструментом	Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування	Найпростіші професії	Усього
Сільське, лісове та рибне господарство	3,1	4,0	2,7	0,9	1,1	9,4	3,4	11,2	64,3	100,0
Промисловість	8,7	10,1	6,0	1,6	2,7	0,0	38,7	22,9	9,3	100,0
Будівництво	5,4	5,6	2,2	2,1	0,9	0,0	52,7	6,9	24,1	100,0
Торгівля. Готелі та ресторани	4,8	4,3	11,5	3,8	57,5	0,2	5,8	5,3	6,8	100,0
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	5,0	4,9	11,7	11,1	4,5	0,0	15,7	40,4	6,8	100,0
Інформація та телекомунікації	7,2	45,1	20,4	3,2	0,0	0,0	18,8	2,7	2,6	100,0
Фінансова та страхова діяльність	21,2	28,0	24,1	24,3	0,0	0,0	0,0	0,0	2,5	100,0
Операції з нерухомим майном, оренда, послуги підприємцям	11,9	31,0	13,8	4,3	9,6	0,0	16,5	4,6	8,3	100,0
Державне управління	13,3	33,5	23,8	2,4	16,3	0,0	0,6	4,2	6,0	100,0
Освіта	9,4	48,2	17,9	2,6	8,7	0,0	1,7	0,9	10,5	100,0
Охорона здоров'я та надання соц. допомоги	2,5	24,0	42,5	4,4	12,1	0,0	3,1	4,1	7,3	100,0
Інші ВЕД	7,2	9,0	13,4	8,6	35,7	0,1	13,9	1,4	10,7	100,0
Усього	7,2	13,8	11,5	3,5	15,4	0,6	21,4	14,3	12,3	100,0

Джерело: розраховано автором за даними офіційного сайту Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

З неї видно, що в Донецькій (табл. 2.7) та Луганській (табл. 2.8) областях серед зайнятих у таких сферах, як інформація та телекомунікації, фінансова та страхова діяль-

ність, ділові послуги, державне управління, а також освіта та охорона здоров'я на 55–75% займають професії високого рівня кваліфікації: держслужбовці, керівники (менеджери); професіонали та фахівці.

Таблиця 2.8

Професійна структура галузевої зайнятості в Луганській області, 2013 р., %

Вид економічної діяльності	Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	Професіонали	Фахівці	Технічні службовці	Працівники сфери торгівлі та послуг	Кваліфіковані робітники сільськогосподарства, лісового господарства, риборозведення та рибальства	Кваліфіковані робітники з інструментом	Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування	Найпростіші професії	Усього
Сільське, лісове та рибне господарство	1,1	0,9	1,0	0,0	1,2	3,5	1,2	3,7	87,4	100,0
Промисловість	8,6	9,1	7,3	1,2	2,3	0,1	40,5	22,0	9,1	100,0
Будівництво	4,5	7,3	6,1	1,7	0,0	0,0	61,8	5,4	13,3	100,0
Торгівля. Готелі та ресторани	14,7	2,6	14,0	3,5	53,7	0,0	1,9	3,7	5,8	100,0
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	3,0	3,8	12,7	9,5	5,7	0,0	14,1	46,3	4,9	100,0
Інформація та телекомунікації	14,7	39,5	2,4	16,2	6,3	0,0	11,3	3,1	6,5	100,0
Фінансова та страхова діяльність	4,9	28,8	30,6	16,9	9,4	0,0	0,0	0,0	9,4	100,0
Операції з нерухомим майном, оренда, послуги підприємцям	11,4	29,5	22,5	3,2	9,4	0,7	6,2	5,4	11,8	100,0
Державне управління	14,7	33,4	21,7	4,0	12,6	0,1	0,6	7,4	5,7	100,0
Освіта	6,3	50,4	12,3	2,0	8,4	0,0	2,7	1,1	16,8	100,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,1	19,0	44,3	9,1	18,1	0,0	2,5	5,4	1,6	100,0
Інші види економічної діяльності	5,0	7,3	8,8	6,1	43,9	0,0	9,5	6,6	12,7	100,0
Усього	7,2	11,8	11,2	2,9	12,7	0,7	17,4	11,9	24,2	100,0

Джерело: розраховано автором за даними офіційного сайту Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Послуги технічних службовців мають найбільший попит у таких галузях, як фінансова та страхова діяльність, а також інформація та телекомунікації. У сфері торгівлі до них відноситься практично кожен другий зайнятий.

Лідерство із забезпечення кваліфікованими робітниками з інструментом утримують галузі матеріального виробництва: промисловість та будівництво, де частка цієї професійної групи у загальній чисельності їхнього персоналу становить 40–60% (табл. 2.7, 2.8).

Праця робітників з обслуговування машин та устаткування користується найбільшим попитом на транспорті (понад 40%) та у промисловості (20% зайнятих у галузі). Концентратором низькокваліфікованої робочої сили є сільське господарство, де 60–80% зайнятих у галузі мають найпростіші професії. Не є рідкістю проста некваліфікована праця на будівництві й у промисловості, а також, що трохи несподівано, у таких галузях, як освіта, ділові послуги та фінансова і страхова діяльність.

Освітня структура зайнятих – ще одна важлива характеристика якості робочої сили. Відповідні оцінки динамічних змін у цьому напрямі в межах Донецької та Луганської областей представлено на рис. 2.5 та 2.6.

Рис. 2.5. Індекси приросту кількості зайнятих з різними рівнями освіти в Донецькій області, 2007–2013 рр., % (населення у віці 15–70 років, 2007 р. = 100%)

Джерело: розраховано автором за даними офіційного сайту Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Так, за нашими оцінками, на тлі загального зниження чисельності зайнятих у Донецькій області (-7,8%), кількість працівників з початковою і базовою загальною освітою скоротилась на понад 2/3 (рис.2.5).

У Луганській же області, крім аналогічних трендів, що й на Донеччині, відбулося також і помітне «скидання» зайнятих з досить високою формальною освітньою підготовкою (рис. 2.6).

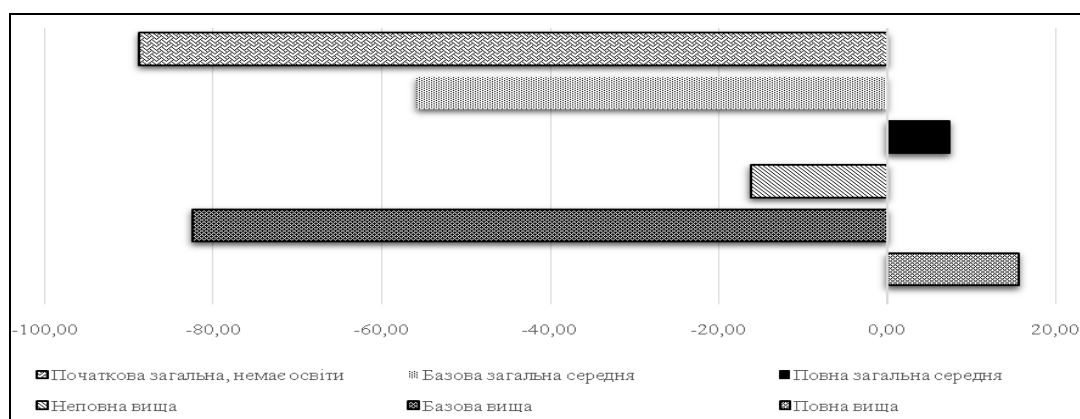

Рис. 2.6. Індекси приросту кількості зайнятих з різними рівнями освіти в Луганській області, 2007–2013 рр., % (населення у віці 15–70 років, 2007 р. = 100%)

Джерело: розраховано автором за даними офіційного сайту Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Уявлення про те, як співвідносять між собою галузеві та освітні характеристики робочої сили у досліджуваних регіонах, можна отримати з оцінок, представлених у табл. 2.9 та 2.10.

Так, у Донецькій області власники дипломів з повною або базовою вищою освітою найчастіше працевлаштовуються у промисловості (кожен другий) та сферах торгівлі й освіти (приблизно кожен третій), у Луганській же – навпаки, кожен другий з повною чи базовою вищою освітою зайнятий у торгівлі або освіті, а кожен третій – у промисловості (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Розподіл освітніх груп, зайнятих у Донецькій та Луганській областях за видами економічної діяльності, 2013 р., %

Вид економічної діяльності	Повна вища	Базова вища	Неповна вища	Повна загальна середня	Базова загальна середня	Початкова загальна, немає освіти	Усього
ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ							
Сільське, лісове та рибне господарство	2,0	3,7	4,2	8,0	28,3	6,7	5,7
Промисловість	30,0	29,0	36,8	44,1	21,2	63,8	37,7
Будівництво	4,1	9,3	3,2	7,2	17,4	29,5	5,5
Торгівля. Готелі та ресторани	15,1	21,2	20,4	19,6	13,8	0,0	18,4
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	4,5	4,6	9,7	7,8	8,7	0,0	7,4
Інформація та телекомунікації	1,4	3,5	1,2	0,4	0,0	0,0	0,9
Фінансова та страхова діяльність	2,8	2,5	0,6	0,1	0,0	0,0	1,0
Операції з нерухомим майном, оренда, послуги підприємцям	6,9	0,0	2,2	1,9	1,4	0,0	3,4
Державне управління	8,1	5,8	2,7	2,0	1,3	0,0	3,9
Освіта	15,8	12,0	5,9	3,0	1,2	0,0	7,4
Охорона здоров'я та надання соц. допомоги	6,2	0,0	10,8	3,0	4,9	0,0	5,9
Інші види економічної діяльності	3,0	8,4	2,3	2,9	1,8	0,0	2,8
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
ЛУГАНСЬКА ОБЛАСТЬ							
Сільське, лісове та рибне господарство	5,8	13,0	18,2	25,4	50,6	86,1	19,9
Промисловість	28,8	0,0	24,8	34,9	19,4	0,0	30,2
Будівництво	3,3	0,0	3,8	6,1	5,4	0,0	4,8
Торгівля. Готелі та ресторани	14,8	43,0	19,5	11,8	8,9	13,9	14,3
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1,7	0,0	6,3	7,5	6,1	0,0	5,7
Інформація та телекомунікації	1,5	0,0	0,3	0,4	0,0	0,0	0,7
Фінансова та страхова діяльність	2,5	13,5	1,3	0,2	0,0	0,0	1,1
Операції з нерухомим майном, оренда, послуги підприємцям	5,9	0,0	3,7	2,3	0,3	0,0	3,5
Державне управління	12,7	0,0	2,5	2,7	1,0	0,0	5,1
Освіта	15,7	30,6	5,0	2,8	3,8	0,0	6,7
Охорона здоров'я та надання соц. допомоги	5,0	0,0	12,2	3,0	3,4	0,0	5,6
Інші види економічної діяльності	2,3	0,0	2,3	2,8	1,2	0,0	2,5
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: розраховано автором за даними офіційного сайту Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Працівники з неповною вищою освітою в досліджуваних регіонах концентруються переважним чином у промисловості та торгівлі. Немало їх й у сфері охорони здоров'я. Схожі галузеві профілі мають зайняті з повною та базовою середньою освітою, для них основними сферами прикладання зусиль є сільське господарство, промисловість, будівництво, торгівля та транспорт.

Працівники з початковою загальною середньою освітою в Донецькій області концентруються у промисловості (63,8%) та будівництві (29,5%), на Луганщині – у сільському господарстві (86,1%).

Результати оберненого групування, які характеризують освітню структуру галузевої зайнятості в досліджуваних регіонах, представлено в табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Освітня структура галузевої зайнятості в Донецькій та Луганській областях, 2013 р., %

Вид економічної діяльності	Повна вища	Базова вища	Неповна вища	Повна загальна середня	Базова загальна середня	Початкова загальна, немає освіти	Усього
ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ							
Сільське, лісове та рибне гос-во	9,7	0,7	19,1	60,3	10,0	0,1	100,0
Промисловість	22,2	0,9	25,3	50,4	1,1	0,1	100,0
Будівництво	20,7	1,9	14,8	56,0	6,3	0,3	100,0
Торгівля. Готелі та ресторани	22,8	1,3	28,6	45,7	1,5	0,0	100,0
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	17,0	0,7	34,1	45,8	2,4	0,0	100,0
Інформація та телекомунікації	43,9	4,5	34,6	16,9	0,0	0,0	100,0
Фінансова та страхова діяльність	77,2	3,0	15,1	4,8	0,0	0,0	100,0
Операції з нерухомим майном, оренда, послуги підприємцям	57,3	0,0	17,1	24,7	0,8	0,0	100,0
Державне управління	57,9	1,7	17,8	21,9	0,6	0,0	100,0
Освіта	59,7	1,9	20,9	17,3	0,3	0,0	100,0
Охорона здоров'я; надання соц. допомоги	29,3	0,0	47,3	21,7	1,7	0,0	100,0
Інші види економічної діяльності	29,6	3,5	21,3	44,3	1,3	0,0	100,0
Усього	27,9	1,2	25,9	43,0	2,0	0,1	100,0
ЛУГАНСЬКА ОБЛАСТЬ							
Сільське, лісове та рибне гос-во	7,4	0,2	20,7	60,3	10,7	0,6	100,0
Промисловість	24,3	0,0	18,5	54,4	2,7	0,0	100,0
Будівництво	17,5	0,0	17,9	59,9	4,7	0,0	100,0
Торгівля. Готелі та ресторани	26,5	0,8	30,9	39,0	2,6	0,1	100,0
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	7,6	0,0	25,1	62,7	4,5	0,0	100,0
Інформація та телекомунікації	60,5	0,0	9,5	30,0	0,0	0,0	100,0
Фінансова та страхова діяльність	59,4	3,2	27,7	9,7	0,0	0,0	100,0
Операції з нерухомим майном, оренда, послуги підприємцям	43,7	0,0	24,2	31,7	0,4	0,0	100,0
Державне управління	63,4	0,0	11,2	24,5	0,8	0,0	100,0
Освіта	59,9	1,2	17,0	19,6	2,4	0,0	100,0
Охорона здоров'я; надання соц. допомоги	22,9	0,0	49,5	24,9	2,6	0,0	100,0
Інші види економічної діяльності	23,4	0,0	20,7	53,9	2,0	0,0	100,0
Усього	25,6	0,3	22,6	47,2	4,2	0,1	100,0

Джерело: розраховано автором за даними офіційного сайту Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

У такий спосіб нами виявлено, що найбільш інтелектуальноємними є такі види економічної діяльності, як інформація та телекомунікації, фінансовий та страховий бізнес, ділові послуги, державне управління, освіта. На протилежному кінці спектра – сільське господарство, в якому дипломи про повну вищу освіту мають лише 7–10% працівників галузі (табл. 2.10).

Приблизно кожен другий, зайнятий у сільському господарстві, промисловості, будівництві, торгівлі та транспорті, має лише повну загальну середню освіту. Розподіл освітніх груп, зайнятих за професіями, є не менш цікавим з точки зору аналізу (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Розподіл освітніх груп, зайнятих у Донецькій та Луганській областях за професіями, 2013 р., %

Групи професій	Повна вища	Базова вища	Неповна вища	Повна загальна середня	Базова загальна середня	Початкова загальна, немає освіти	Усього
ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ							
Державні службовці, керівники	19,1	9,8	6,6	0,3	0,2	0,0	7,2
Професіонали	45,8	10,7	3,1	0,2	0,0	0,0	13,8
Фахівці	10,7	30,2	27,7	2,4	0,0	0,0	11,5
Технічні службовці	2,9	4,1	5,0	3,0	2,2	0,0	3,5
Працівники сфери торгівлі та послуг	8,3	11,8	17,0	19,2	14,3	0,0	15,4
Кваліфіковані робітники с/г та лісового господарства, риборозведення та рибальства	0,2	0,0	0,3	0,6	8,9	0,0	0,6
Кваліфіковані робітники з інструментом	7,1	24,4	18,2	32,5	20,5	0,0	21,4
Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування	3,6	4,3	13,1	22,0	20,5	0,0	14,3
Найпростіші професії	2,3	4,6	8,9	20,0	33,4	100,0	12,3
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
ЛУГАНСЬКА ОБЛАСТЬ							
Державні службовці, керівники	20,4	0,0	5,5	1,3	2,1	0,0	7,2
Професіонали	42,4	28,8	3,4	0,2	0,0	0,0	11,8
Фахівці	12,2	13,5	30,2	2,4	1,6	0,0	11,2
Технічні службовці	2,0	0,0	4,5	2,8	0,3	0,0	2,9
Працівники сфери торгівлі та послуг	7,9	43,0	12,6	15,3	11,2	0,0	12,7
Кваліфіковані робітники с/г та лісового господарства, риборозведення та рибальства	0,1	0,0	0,7	0,9	3,0	0,0	0,7
Кваліфіковані робітники з інструментом	3,3	0,0	13,5	26,8	20,6	0,0	17,4
Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування	3,9	0,0	7,8	18,7	7,9	0,0	11,9
Найпростіші професії	7,8	14,7	21,8	31,5	53,2	100,0	24,2
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: розраховано автором за даними офіційного сайту Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Ціком очікувано працівники з повною вищою освітою переважно сконцентровані в перших двох професійних групах: державні службовці, керівники та професіонали (табл. 2.11). Випускники з базовою вищою освітою найчастіше є професіоналами, фахівцями або ж працівниками сфери торгівлі та послуг (у Донецькій області також це

часто кваліфіковані робітники з інструментом). Схожий профіль мають працівники з неповною вищою освітою, лише з тією різницею, що в Луганській області кожен п'ятий з ОКР молодший спеціаліст виконує просту некваліфіковану роботу. Абсолютна більшість працівників з повною чи базовою середньою освітою трудяться як кваліфіковані робітники з інструментом, оператори та складальники устаткування і машин, а також виконують просту некваліфіковану роботу. Остання, схоже, є єдиною сферою прикладання зусиль для працівників з початковою загальною середньою освітою. Співвідношення професійних груп та освітніх рівнів представлено у таблицях 2.12-2.13.

Таким чином, на підставі отриманих даних можемо зробити припущення, що у доволі значної частки зайнятих Донецької та Луганської областей отримана освіта є надлишковою порівняно з тим рівнем кваліфікації, який реально необхідний для роботи за обраними професіями.

Таблиця 2.12

Відображення основних професійних груп ISCO-08 на кваліфікаційних рівнях

Основні професійні групи ISCO-08	Рівень кваліфікації ISCO-08
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	4+3
Професіонали	4
Фахівці	3
Технічні службовці	2
Працівники сфери торгівлі та послуг	
Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства	
Кваліфіковані робітники з інструментом	
Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування	
Найпростіші професії	1

Джерело: розраховано автором за даними офіційного сайту Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таким чином, у кожному з досліджуваних регіонів, до працівників, чий освітній потенціал недовикористовується, можна віднести щонайменше 18–20% технічних службовців, 15–16% працівників сфери торгівлі та послуг, близько 20–20% сільськогосподарських робітників, кваліфікованих робітників з інструментом та робітників з обслуговування, експлуатації та контролю за роботою технологічного устаткування, а також 25–30% некваліфікованих робітників.

Така ситуація може свідчити про те, що у цих зайнятих або надто низька якість освітнього потенціалу, або ж він нерационально використовується, коли працівник з високою формальною підготовкою вимушений виконувати роботу нижчої кваліфікації.

Важко уявити, що в Донецькій та Луганській області навіть за умови модернізації економіки на інноваційних засадах вдасться створити стільки робочих місць, щоб їх вистачило для такої кількості власників дипломів про вищу освіту. А витіснення працівника з дипломом ВНЗ на невідповідне за кваліфікацією робоче місце означатиме погіршення його конкурентної позиції на ринку праці.

Це є необхідно враховувати при модернізації соціально-трудової сфери досліджуваних регіонів. Рівень безробіття характеризує, наскільки економіка недовикористовує трудові ресурси, а також як пропозиція праці перевищує попит на неї.

Інформація про вакансії та претендентів на робочі місця недосконала, й її поширення потребує певного часу. Територіальне переміщення робочої сили також не може статися миттєво. Частина працівників звільняється за власним бажанням через зміну фахових інтересів, місце проживання тощо. Тому фрикційне безробіття має переважно добровільний і короткостроковий характер: у цієї категорії безробітних є «готові» компетенції до роботи, які можна продати на ринку праці.

Способом зниження цього виду безробіття є збільшення прозорості ринку праці та підвищення мобільності трудових ресурсів.

Таблиця 2.13

Відповідність чотирьох ISCO кваліфікаційних рівнів та рівнів освіти ISCED

Міжнародна стандартна класифікація освіти (ISCED)				ISCO-08
Початкова освіта / Перший етап базової освіти	1	4 роки	Середні загальноосвітні навчальні заклади 1-го ступеня (1–3(4) класи денних загальноосвітніх навчальних закладів)	1
Середня освіта:				
Перший етап середньої освіти / Другий етап базової освіти	2	5 років	Середні загальноосвітні навчальні заклади 2-го ступеня (5–9 класи денних і вечірніх загальноосвітніх навчальних закладів)	2
Другий етап середньої освіти	3	2 роки	Середні загальноосвітні навчальні заклади 3-го ступеня (10–11(12) класи денних і вечірніх загальноосвітніх навчальних закладів), ПТНЗ, учні (слухачі) яких здобувають повну загальну середню освіту і кваліфікацію «кваліфікований робітник»	
Післясередня, <u>не вища освіти</u>	4	1 рік	ПТНЗ, учні (слухачі) яких після отримання повної загальної середньої освіти здобувають кваліфікацію «кваліфікований робітник»	
Перший етап вищої освіти				
Вища освіта у ВНЗ I–II рівнів акредитації	5B	2–3 роки	ВНЗ I–II рівнів акредитації	3
Вища освіта у ВНЗ III–IV рівнів акредитації	5A	5–6 років	ВНЗ III–IV рівнів акредитації	4
Другий етап вищої освіти (аспірантура, докторантура) та освіта, не розподілена за ступенями/ післядипломна освіта	6	3 роки	ВНЗ та наукові установи, що мають аспірантури, докторантури / ВНЗ та інші навчальні заклади післядипломної освіти	

Джерело: розраховано автором за даними офіційного сайту Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

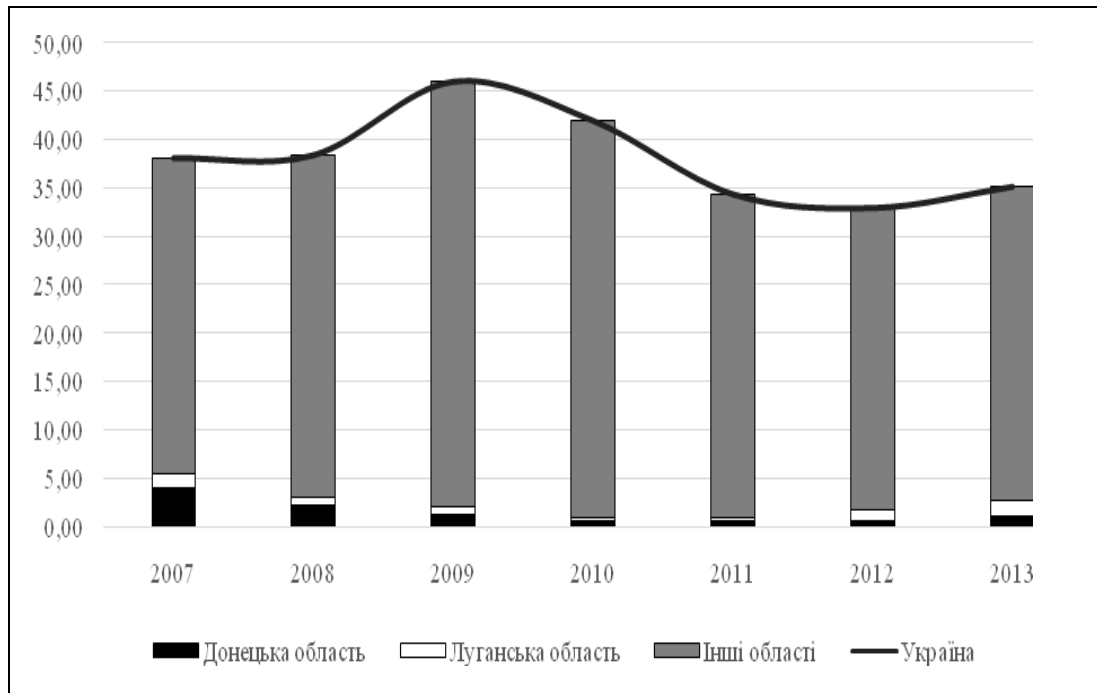
Фрикційне безробіття непомітно переходить в іншу категорію, яку називають *структурним безробіттям*. Досліджуючи природу цього явища, Р.Торві (*R.Turvey*) описує його як невідповідність між наявними вакантними робочими місцями та кількістю безробітних таким чином, що якби останні мали б необхідні навички і/або вони були достатньо мобільними, то рівень безробіття б знизився.

Для кількісного вимірювання структурних дисбалансів на вітчизняному ринку праці (національному та регіональних) нами розраховано індекси структурного безробіття, згідно з підходом, запропонованого Р.Джекманом (*R.Jackman*) і С.Рупером (*S.Roper*).

Так, на рис. 2.7 представлено дані щодо рівня регіонального структурного безробіття в Україні.

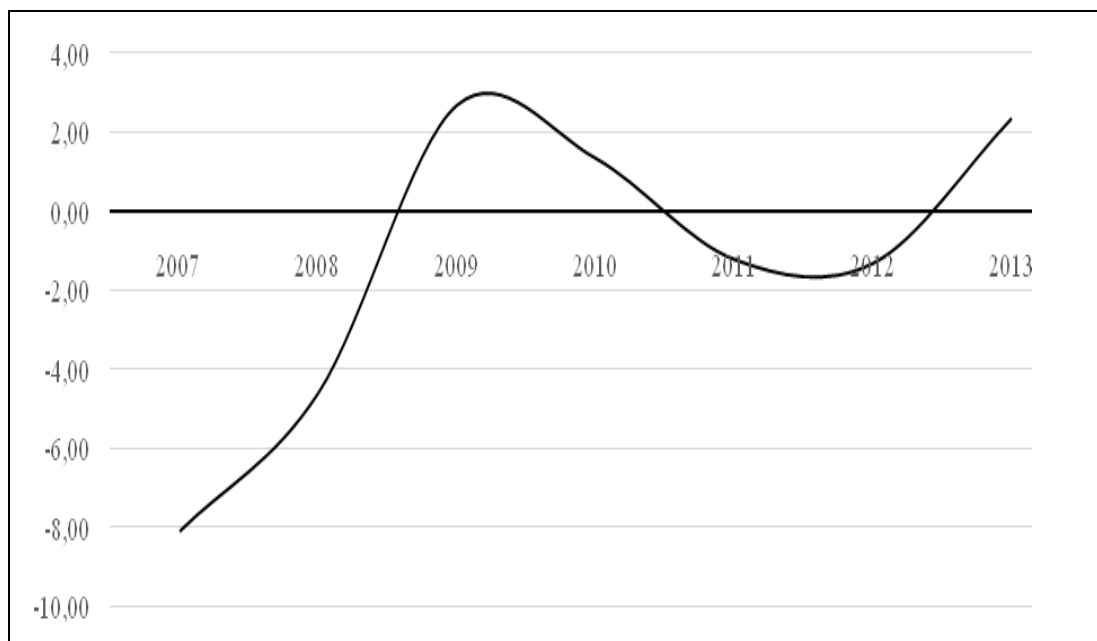
Як бачимо, упродовж досліджуваного періоду масштаби диспропорцій в територіальній структурі попиту та пропозиції робочої сили в Україні були доволі сталими (коефіцієнт варіації становить 12,1, або 9% – за умови неврахування кризового 2009 р.), а отримані значення дозволяють говорити про існування в країні не менше третини безробітних, які за своєю регіональною приналежністю не відповідали пропонованим їм вакансіям. Подолати такий дисбаланс можливо лише за рахунок переміщення або працівників, або підприємств з одних регіонів до інших.

Алгоритм розрахунку індексу регіонального структурного безробіття дозволяє окремо розглянути структурні дисбаланси на ринках праці Донецької та Луганської областей (рис. 2.8, 2.9).

**Рис. 2.7. Рівень регіонального структурного безробіття,
% до зареєстрованого безробіття**

Джерело: розраховано автором за даними офіційних сайтів Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/> та Державної служби зайнятості України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua>

**Рис. 2.8. Різниця між відношенням чисельності безробітних
на ринку праці Донецької області до чисельності безробітних
України та відношенням кількості вакансій на ринку праці**

Донецької області до кількості вакантних робочих місць в Україні, в.п.

Джерело: розраховано автором за даними офіційних сайтів Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/> та Державної служби зайнятості України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua>

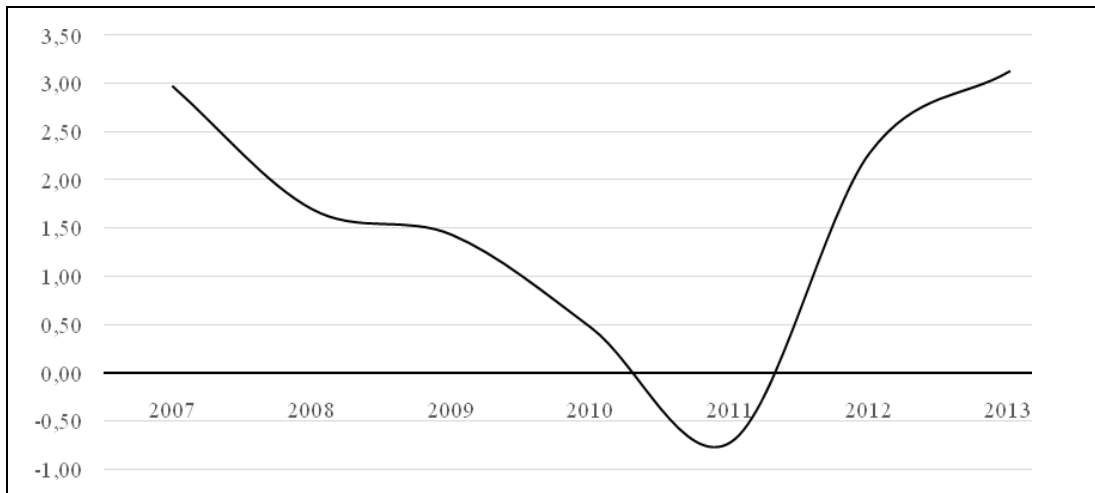

Рис. 2.9. Різниця між відношенням чисельності безробітних на ринку праці Луганської області до чисельності безробітних України та відношенням кількості вакансій на ринку праці Луганської області до кількості вакантних робочих місць в Україні, в.п.

Джерело: розраховано автором за даними офіційних сайтів Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/> та Державної служби зайнятості України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua>

Так, якщо говорити про Луганську область, то тут була характерною ситуація, коли відносно високий рівень зареєстрованого безробіття поєднувався з відносно малою кількістю вакантних робочих місць (рис. 2.9). У Донецькій же області такої постійності не виявлено, ситуація періодично змінювалась (рис. 2.8). А найбільшими структурні дисбаланси були в 2007 р. (коли в регіоні за великої відносно всієї України кількості вакансій спостерігалось відносно низьке число зареєстрованих безробітних) та у 2009 р. та 2013 р. (коли ситуація змінилась на протилежну).

На рис. 2.10 узагальнено дані щодо рівня професійного структурного безробіття в Донецькій та Луганській областях у 2011–2013 рр.

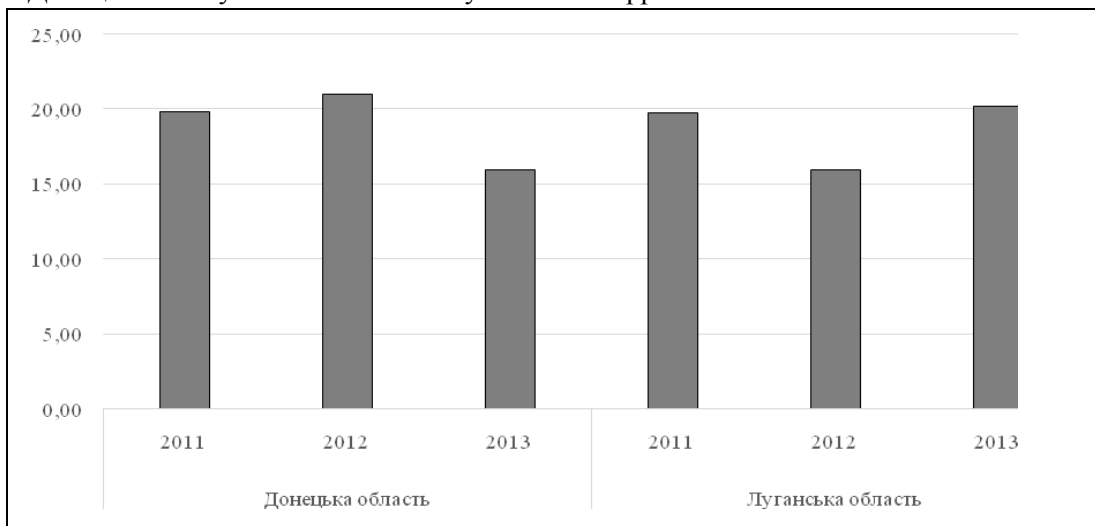

Рис. 2.10. Рівень структурного безробіття за професіями в Донецькій та Луганській областях, % до зареєстрованого безробіття

Джерело: розраховано автором за даними офіційних сайтів Донецького та Луганського регіональних центрів зайнятості: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/don/control/uk/index> та www.dcz.gov.ua/lug/

За нашими оцінками, близько 20 % безробітних в досліджуваних регіонах за своєю професійною приналежністю не відповідали поточному попиту на працю.

Алгоритм розрахунку індексу професійного структурного безробіття дозволив виявити групи професій, за якими структурні дисбаланси між попитом та пропозицією особливо сильні. Зокрема, в табл. 2.14 наведено результати такого аналізу в межах Донецької області.

Таблиця 2.14

**Професії з найбільшими структурними дисбалансами на ринку праці
Донецької області, %**

*(u _i /u)-(v _i /v) > 0		(u _i /u)-(v _i /v) < 0	
2011			
Працівники сфери торгівлі та послуг	19,75	Кваліфіковані робітники з інструментом	33,81
Технічні службовці	11,10	Робітники з обслуговування, експлуатації та контролюван- ня за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин	7,89
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	11,06	Професіонали	7,81
Усього за представленими професійними групами	41,92	Усього за представленими професійними групами	49,51
2012			
Працівники сфери торгівлі та послуг	18,09	Кваліфіковані робітники з інструментом	34,39
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	15,61	Професіонали	11,99
Технічні службовці	10,74		
Усього за представленими професійними групами	44,44	Усього за представленими професійними групами	46,39
2013			
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	16,67	Кваліфіковані робітники з інструментом	24,45
Технічні службовці	13,68	Професіонали	20,73
Працівники сфери торгівлі та послуг	9,92		
Усього за представленими професійними групами	40,27	Усього за представленими професійними групами	45,18

* u – зареєстроване безробіття; v – вакантні робочі місця; i – індекс професії, $i = 1, \dots, 9$. Обсяг професійного структурного безробіття на ринку праці Донецької області приймається за 100%.

Джерело: розраховано автором за даними офіційного сайту Донецького регіонального центру зайнятості: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/don/control/uk/index>

Як можна побачити, рівень професійного структурного безробіття на 90% визначався дисбалансами, представленими у табл. 2.13 професіями, причому більшою мірою – дисбалансами за професіями, де частка в загальній кількості вакансій велика, а в загальній кількості безробітних відносно мала (професіонали, кваліфіковані робітники з інструментом). Схожа картина простежується і в Луганській області (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

**Професії з найбільшими структурними дисбалансами
на ринку праці Луганської області, %**

$*(u_i/u)-(v_i/v) > 0$		$(u_i/u)-(v_i/v) < 0$	
2011			
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	10,68	Кваліфіковані робітники з інструментом	30,94
Працівники сфери торгівлі та послуг	17,77	Найпростіші професії та особи без професії	15,25
Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин	9,49		
Усього за представленими професійними групами	37,94	Усього за представленими професійними групами	46,19
2012			
Працівники сфери торгівлі та послуг	19,87	Кваліфіковані робітники з інструментом	39,09
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	12,63	Професіонали	8,21
Технічні службовці	10,45		
Усього за представленими професійними групами	42,95	Усього за представленими професійними групами	47,30
2013			
Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин	17,92	Кваліфіковані робітники з інструментом	25,47
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	9,52	Професіонали	17,79
Технічні службовці	7,48		
Усього за представленими професійними групами	34,92	Усього за представленими професійними групами	43,26

* u – зареєстроване безробіття; v – вакантні робочі місця; i – індекс професії, $i = 1, \dots, 9$. Обсяг професійного структурного безробіття на ринку праці Луганської області приймається за 100%.

Джерело: розраховано автором за даними офіційного сайту Луганського регіонального центру зайнятості: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dcz.gov.ua/lug/

Зокрема, від 80 до 90% професійного структурного безробіття в регіоні формується дисбалансами за п'ятьма групами професій, перелік яких у межах аналізованого періоду доволі стабільний. А вагомішу частку, як власне і в Донецькій області, утворюють професії, для яких більшої кількості вакантних робочих місць відповідає відносно невелика кількість офіційних безробітних (кваліфіковані робітники з інструментом, професіонали).

Групи професій, за якими структурні дисбаланси в 2014–2015 рр. між попитом та пропозицією на ринку праці Донецької та Луганської областей особливо сильні, показані в табл. 2.16.

Зауважимо, що ліву частину табл. 2.13–2.15 представляють професії з високим рівнем безробіття та відносно невеликою кількістю вакансій. Ця група не менш численна і також характеризується постійністю складу: законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі); працівники сфери торгівлі та послуг, а також технічні службовці.

Таблиця 2.16

**Професії з найбільшими структурними дисбалансами на ринку праці
Донецької та Луганської областей у 2014–2015 рр., %**

$*(u_i/u)-(v_i/v) > 0$		$(u_i/u)-(v_i/v) < 0$	
Донецька область, 2014 р.			
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	6,89	Кваліфіковані робітники з інструментом	4,22
Технічні службовці	1,65	Найпростіші професії	3,96
Професіонали	0,77	Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин	3,38
Усього за представленими професійними групами	2,42	Усього за представленими професійними групами	11,56
Донецька область, 11 місяців 2015 р.			
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	7,88	Професіонали	8,68
Технічні службовці	4,05	Фахівці	3,32
Працівники сфери торгівлі та послуг	1,76	Кваліфіковані робітники з інструментом	2,51
Усього за представленими професійними групами	5,81	Усього за представленими професійними групами	14,52
Луганська область, 2014 р.			
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	4,52	Кваліфіковані робітники з інструментом	3,60
Технічні службовці	1,81	Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин	3,52
Фахівці	1,80	Найпростіші професії	1,59
Усього за представленими професійними групами	8,13	Усього за представленими професійними групами	8,71
Луганська область, перше півріччя 2015 р.			
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	7,45	Найпростіші професії	16,22
Працівники сфери торгівлі та послуг	5,34	Кваліфіковані робітники з інструментом	2,62
Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства	3,50	Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин	0,85
Усього за представленими професійними групами	16,29	Усього за представленими професійними групами	19,69

* u – зареєстроване безробіття; v – вакантні робочі місця; i – індекс професії, $i = 1 \dots 9$. Обсяг професійного структурного безробіття на ринку праці даних областей приймається за 100%.

Джерело: розраховано автором за даними офіційного сайту Донецького та Луганського регіональних центрів зайнятості: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/don/control/uk/index> та <http://www.dcz.gov.ua/lug/>

Аналогічно до регіональних та професійних можна розглянути галузеві ринки праці. Так, на рис. 2.11 представлено індекс галузевого структурного безробіття в Донецькій та Луганській областях, інакше кажучи, масштаби невідповідності попиту та пропозиції на робочу силу за видами економічної діяльності в досліджуваних регіонах.

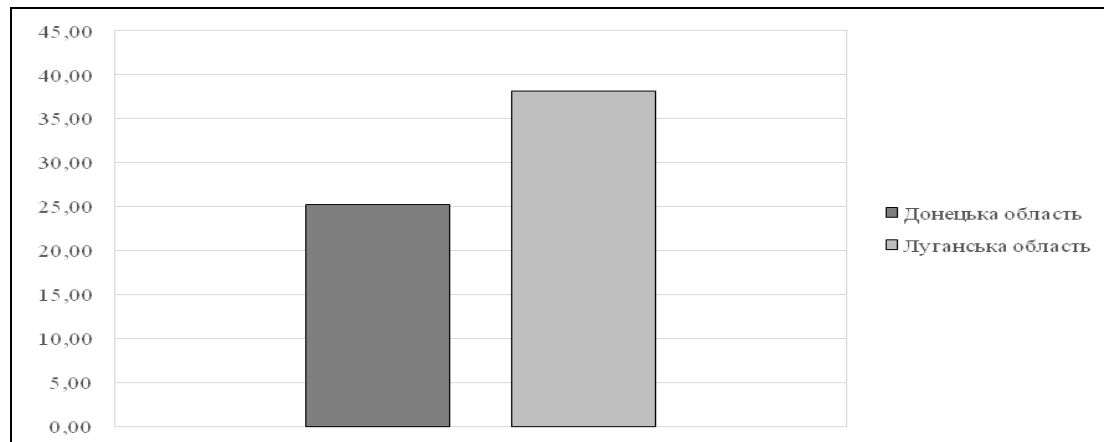

Рис. 2.11. Рівень галузевого структурного безробіття в Донецькій та Луганській областях, 2013 р., % до зареєстрованого безробіття

Джерело: розраховано автором за даними офіційних сайтів Донецького та Луганського регіональних центрів зайнятості: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/don/control/uk/index> та <http://www.dcz.gov.ua/lug/>

Таблиця 2.17

Види економічної діяльності з найбільшими структурними дисбалансами на ринку праці Донецької та Луганської областей, 2013 р., %

$*(u_i/u)-(v_i/v) > 0$		$(u_i/u)-(v_i/v) < 0$	
Донецька область			
Переробна промисловість	15,52	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	13,83
Оптова й роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	12,04	Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	13,02
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	9,28		
Фінансова та страхова діяльність	7,08		
Усього за представленими видами економічної діяльності	43,92	Усього за представленими видами економічної діяльності	26,85
Луганська область			
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	26,69	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	13,35
		Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	12,85
Переробна промисловість	10,11	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	11,03
Усього за представленими видами економічної діяльності	36,80	Усього за представленими видами економічної діяльності	37,23

* u – зареєстроване безробіття; v – вакантні робочі місця; i – індекс виду економічної діяльності, $i = 1 \dots 18$. Обсяги галузевого структурного безробіття на ринках праці Донецької та Луганської областей приймається за 100%.

Джерело: розраховано автором за даними офіційних сайтів в Донецького та Луганського регіональних центрів зайнятості: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/don/control/uk/index> та <http://www.dcz.gov.ua/lug/>

Як бачимо, в Донецькій області 70% диспропорцій сформували представлені в табл. 2.17-2.18 види економічної діяльності. Причому переважно ті, де високому безробіттю відповідала відносно невелика кількість вакантних робочих місць: переробна промисловість, сільське господарство, а також торгівля та фінансова й страхова діяльності.

Таблиця 2.18

Види економічної діяльності з найбільшими структурними дисбалансами на ринку праці Донецької та Луганської областей, 2014 - 2015 рр., %

*(u _i /u)-(v _i /v) > 0		(u _i /u)-(v _i /v) < 0	
Донецька область, 2014 р.			
Фінансова та страхова діяльність	4,44	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	9,58
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	3,82	Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	9,02
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	2,58	Освіта	7,65
Тимчасове розміщування й організація харчування	2,09	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	2,51
Усього за представленими видами економічної діяльності	12,94	Усього за представленими видами економічної діяльності	28,75
Донецька область, 9 місяців 2015 р.			
Фінансова та страхова діяльність	4,11	Освіта	11,16
Професійна, наукова та технічна діяльність	1,41	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	6,72
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1,02	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	4,72
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	0,70	Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	4,11
Усього за представленими видами економічної діяльності	7,23	Усього за представленими видами економічної діяльності	26,70
Луганська область, 2014 р.			
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	16,25	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	26,48
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	10,87	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	18,48
Фінансова та страхова діяльність	3,40	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	6,44
Будівництво	2,71	Освіта	5,92
Усього за представленими видами економічної діяльності	33,2	Усього за представленими видами економічної діяльності	57,3
Луганська область, 3 місяці 2015 р.			
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	8,28	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	28,14
Фінансова та страхова діяльність	3,57	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	10,99
Переробна промисловість	3,13	Освіта	2,70
Будівництво	2,36	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	2,06
Усього за представленими видами економічної діяльності	17,3	Усього за представленими видами економічної діяльності	43,9

* u – зареєстроване безробіття; v – вакантні робочі місця; i – індекс виду економічної діяльності, $i = 1 \dots 18$. Обсяги галузевого структурного безробіття на ринках праці Донецької та Луганської областей приймається за 100%.

Джерело: розраховано автором за даними офіційних сайтів Донецького та Луганського регіональних центрів зайнятості: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/don/control/uk/index> та <http://www.dcz.gov.ua/lug/>

Луганська область щодо видів економічної діяльності не надто відзначилася у загальному переліку дисбалансів. І хоча з незначним, але перевищенням, це – галузі із великою часткою у загальній кількості вакансій і малою – у щодо безробіття взагалі: добувна промисловість, державне управління й оборона, а також охорона здоров'я. Після початку антитерористичної операції на Сході України структурні дисбаланси скоротилися, види економічної діяльності Донбасу, за рахунок яких вони в основному створювались, відображено в табл. 2.18.

Як видно з даних, наведених у табл. 2.18, у Донецькій області понад чверть, а в Луганській – майже половина диспропорцій у 2014–2015 рр. сформовано видами економічної діяльності, де частка вакансій у їх загальній кількості велика, а частка безробітних відносно мала. В Донецькій області це переважно охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, освіта, державне управління й оборона. В Луганській області структурні дисбаланси також створювались за рахунок перевищення частки безробітних часткою вільної кількості робочих місць, але тут до галузей сфери послуг приєднуються галузі добувної промисловості та розроблення кар'єрів, постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря.

Збалансованість ринку праці у майбутньому значною мірою визначається накопиченими у ретроспективному періоді дисбалансами, що потребує відповідного аналізу. З цією метою були розраховані та проаналізовані індекси регіонального, галузевого та професійного структурного безробіття в Донецькій та Луганській областях. За результатами дослідження виявлено масштаби невідповідності попиту та пропозиції на робочу силу в регіоні.

По завершенні кризових процесів Донецьку та Луганську області чекає період структурної та технологічної перебудови (модернізації) економіки, необхідної переорієнтації її з добувних галузей на виробництво кінцевого продукту з високою доданою вартістю. Тому, з високою ймовірністю, обсяги структурного безробіття виростуть, виникне загроза безробіття для тих, чий фах унаслідок закриття галузей виявиться незабезпеченим і не відповідатиме пропонованим у новій економіці вакансіям (шахтарі, частково металурги та машинобудівники).

Отже, для мінімізації структурного безробіття необхідно вживати заходів, орієнтованих на створення адекватної змінам попиту на робочу силу системи підготовки та перепідготовки кадрів; сприяння професійної та територіальної мобільності робочої сили; забезпечення інформаційної прозорості ринку праці. У протилежному випадку зміни у структурі попиту та виробництва товарів і послуг галузей не узгоджуватимуться зі структурою кадрів, що стане перешкодою на шляху до стабілізації соціально-економічної ситуації та економічного зростання країни в цілому. В умовах сьогодення дослідження цього типу безробіття з точки зору формування політики держави у сфері зайнятості є особливо актуальним, оскільки заходи з розвитку інфраструктури ринку праці менш ресурсомісткі, на відміну від політики відкриття нових робочих місць, і так само спричиняють зниження існуючого рівня загального безробіття. В умовах посилення деформалізації соціально-трудових відносин в регіоні має бути дотриманий інфорсмент. На нашу думку, в умовах, що склалися в Донецькій і Луганській областях, на ринку праці має проводитися політика, що охоплює заходи державного регулювання бізнесу до підтримки необхідного рівня зайнятості, забезпечення гідних умов праці та відповідної оплати праці шляхом встановлення квот на працевлаштування для мешканців цих регіонів та переміщених осіб. Аналіз рівня та динаміки оплати праці в Донецькій та Луганській областях, викладений у наступному підрозділі, є важливим як для аналізу соціально-економічних процесів у цих регіонах, так і для оцінки стану регіональних ринків праці.

2.2. Сучасні проблеми оплати праці східних регіонів України як підґрунтя формування соціально-економічних ризиків розвитку цих територій

У соціально-економічному розвитку будь-якого регіону важливу роль відіграє заробітна плата. За своєю сутністю вона є складною категорією, що має подвійну суперечливу природу: з одного боку, вона є основним джерелом доходу для найманих працівників, а з іншого – значним елементом витрат виробництва для роботодавців і, водночас, дієвим чинником мотивації працівників до високопродуктивної праці. Рівень заробітної плати є важливим індикатором та чинником розвитку країни, регіону, галузі, окремої фірми. Високий рівень заробітної плати свідчить про їх рівень розвитку та ефективності, він же є чинником платоспроможного попиту населення, що формує підґрунтя для економічного зростання.

Проблемою є обмеженість статистичних даних щодо оплати праці, адже офіційна статистика надає такі дані стосовно штатних працівників великих та середніх підприємств, які становлять близько 60%. У першому півріччі 2015 р. кількість зайнятого населення в Донецькій обл. становила 763 тис. осіб, кількість штатних працівників – 458,5 тис., тобто 63,6% від зайнятих; у Луганській обл. ці показники, відповідно, були такими – 309,5 тис., 172,6 тис., або 55,8%³⁵. Отже, за межами аналізу залишаються трудові доходи близько 40% зайнятих, працюють на мікропідприємствах, у приватних підприємств або є самозайнятими.

Аналіз показує, що рівень номінальної заробітної плати в докризовому періоді у східних регіонах традиційно був вищим за середній по Україні (табл. 2.19). Таке перевищення спостерігалось в Донецькій та Луганській областях, хоч і не однаковою мірою.

Таблиця 2.19

Динаміка номінальної та реальної заробітної плати за 2010–2015 рр.³⁶

	Номінальна ЗП, грн						Реальна ЗП, % до попереднього періоду				
	2010	2011	2012	2013	2014	2015*	2010	2011	2012	2013	2014
Україна	2250	2648	3041	3282	3480	5230	110,2	108,7	114,4	108,2	93,5
Донецька	2549	3063	3496	3756	3858	5830	112,1	106,3	115,9	106,3	89,4
– % до України	113,3	115,7	115,0	114,4	110,8	111,5	101,7	97,8	101,3	98,7	95,6
Луганська	2271	2742	3090	3337	3377	4250	113,8	110,1	113,3	107,6	86,4
– % до України	100,1	103,5	101,6	101,7	97,0	92,7	103,3	101,3	99,0	99,4	92,4

*Грудень 2015 р.

Джерело: за даними Державної служби статистики України «Заробітна плата у грудні 2015 року». – <http://www.ukrstat.gov.ua/>

У Донецькій області упродовж досліджуваних 5 років перевищення середнього рівня заробітної плати по регіону над середнім рівнем по Україні становило 10–15%. У Луганській області заробітна плата також була дещо вищою (1–3,3%) і лише в 2014–2015 рр. нижчою за середньоукраїнський рівень. Динаміка реальної заробітної плати по країні та в обох регіонах була позитивною у 2010–2013 рр., у 2014 р. вона знизилася, причому в Донецькій та Луганській областях більш суттєво. У 2015 р. ситуація у сфері оплати праці на підконтрольній Україні території погіршилася, що проявилось

³⁵ Економічна активність населення у 1 півріччі 2015 р. : експрес випуск [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ukrstat.gov.ua

³⁶ Праця в Україні в 2014 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ukrstat.gov.ua

у зниженні реальної заробітної плати та зростанні заборгованості з її виплати. При цьому номінальна заробітна плата зростала, однак її рівень в областях суттєво відрізнявся. У Донецькій області вона перевищувала середній рівень по Україні – за січень–серпень 2015 р. становила 4803 грн, у середньому по Україні її показник становив 3975 грн. У Луганській області за відповідний період зарплата становила 3219 грн, тобто на третину нижче від показника Донецької області³⁷. За цей період індекс реальної заробітної плати (до відповідного періоду 2014 р.) становив: у Донецькій області – 88,6%, у Луганській – 66,7%.

Вищий рівень оплати праці в Донецькій області пояснюється тим, що тут переважає зайнятість на великих промислових підприємствах індустріального типу, де поширений цілодобовий режим роботи, вищий рівень організації та інтенсивності праці, значно гірші умов праці та нижчий рівень тіньових виплат заробітної плати. Так, якщо в середньому по Україні у червні 2015 р. у промисловості працювало 24,6% штатних працівників, то у Донецькій області – 49,5%, у тому числі 12,8% у добувній промисловості. За статистичними даними, найбільша частка працівників, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, сконцентрована у вугледобувній промисловості – 90% до зайнятих у цій галузі, у виробництві коксу – 59%, у металургійному виробництві – 53%. Переважання цих сфер економічної діяльності в економіці Донецької та Луганської областей обумовило те, що частка працівників, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, тут була найбільшою, у 2013 р. вона становила: у Донецькій області – 44%, у Луганській – 49%³⁸. Не кращою є ситуація з умовами праці й у 2015 р. Надбавки за несприятливі умови праці та цілодобовий режим роботи впливають на загальний рівень оплати праці, однак навряд чи компенсують ті негативні наслідки для здоров'я працівника, які вони породжують. Окрім того, в досліджуваних областях поширеним несвоєчасно виплачують зароблений трудовий дохід, порівняно з іншими регіонами це є значною проблемою.

У східних областях виник значний рівень заборгованості з виплати заробітної плати. У Донецькій області вона утримувалась приблизно на одному рівні (в межах 350–400 тис. грн), у вересні 2015 р. становила 386,1 тис. грн, або 19,3% від загального обсягу по Україні. У Луганській області заборгованість динамічно зростала – з 62,7 тис. грн до 508,2 тис. грн, або 25,4 % від обсягу заборгованості по Україні³⁹. Отже, дві області акумулювали майже 45% загального обсягу заборгованості. Заборгованість з виплати заробітної плати уводить родини працівників у скруту, знижує їх рівень життя, а в умовах швидкого зростання цін знецінює купівельну спроможність отриманих доходів.

Більш детально регіональні проблеми оплати праці в розрізі ВЕД розглянемо на прикладі Донецької області, де існує доступна статистична інформація. За даними державних статистичних спостережень, у Донецькій обл. (без урахування частини зони проведення АТО) у 2014 р. нараховувалося 11355 підприємств, за винятком банків та бюджетних установ, з них 54 – великих, 768 – середніх та 10533 – малих⁴⁰. Із 414,7 тис. працівників, які були на них зайняті, 49,5% працювали на великих підприємствах,

³⁷ Середньомісячна заробітна плата за регіонами за період з початку року у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

³⁸ Стан умов праці найманих працівників у 2013 році: стат. бюлетень / Державна служба статистики. – К., 2014 р. – С. 9–10.

³⁹ Заборгованість із виплати заробітної плати у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁴⁰ Основні показники діяльності підприємств за містами та районами Донецької області за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.donetskstat.gov.ua/>

37,2% – на середніх. Розрахунки диференціації заробітної плати залежно від розміру підприємства представлені в табл. 2.20.

Таблиця 2.20

Показники зайнятості та витрат на оплату праці залежно від розміру підприємства у Донецькій обл. за 2014 р.

Показник	Усі підприємства	Великі	Середні	Малі та мікропідприємства	
				всі	в т.ч. мікро
Кількість підприємств	11335	54	768	10533	8856
Середня кількість працівників	414727	205161	156056	53510	20691
% до всіх	100	49,5	37,2	12,9	5,0
Витрати на оплату праці, тис. грн	22949104,6	14579662,2	6952641,0	1416801,4	492533,9
Витрати на ОП 1 зайнят, грн на рік	55335,4	71064,5	44552,2	26477,3	23804,3
Зарплата, грн/міс.	4611,3	5922,0	3712,7	2206,4	1983,7

Джерело: розраховано за: Основні показники діяльності підприємств за містами та районами Донецької області за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.donetskstat.gov.ua/>

Дані таблиці засвідчують суттєву диференціацію рівня середньої заробітної плати залежно від розміру підприємства. Найвища заробітна плата була в працівників великих підприємств (5922 грн.), що на 28% перевищувала середню по регіону. На середніх підприємствах рівень заробітної плати становив 62,7% від її рівня на великих підприємствах, а на малих – усього лише 37,3%, ще нижчим був її рівень на мікропідприємствах. Відсутність аналогічних даних за 2015 р. не дає змогу проаналізувати диференціацію оплати праці залежно від розміру підприємств, однак можна припустити, що тенденції залишилися такими ж.

Заборгованість з оплати праці повільно зростала, і в серпні вона була на 7,6% більшою відносно її значення в січні, та становила 16,4% фонду оплати праці за серпень 2015 р. Майже 92 % заборгованості виникло на економічно активних підприємствах. Із 355 млн грн. заборгованості на економічно активних підприємствах (станом на 1.09.2015 р.) 74,5% сформувалось упродовж січня–липня 2015 р., 25,5% – за 2014 р. та попередній період. Скорочення заборгованості у серпні–вересні є позитивним явищем, однак необхідно, щоб воно переросло у сталу тенденцію. Несвоєчасна виплата заробітної плати вкрай негативно позначається на рівні життя родин працівників, змушуючи їх знижувати споживання найнеобхідніших благ, залазити у борги. Навіть в умовах виплати заборгованості виплачені кошти знецінюються внаслідок інфляції.

Найбільша частка загальної заборгованості припадала на промисловість – 315,7 млн грн. (81,8%), що становило 24,6% фонду оплати праці за серпень. Заборгованість сконцентрувалася в таких видах промислової діяльності: виробництво автотранспортних засобів – 39%, де вона становила майже 4,4 рази до фонду оплати праці за серпень; вугледобувна промисловість – 24%; водопостачання, каналізація – 20% (1,4 рази до місячного фонду оплати праці). У будівництві сума заборгованості становила 22,2 млн грн., або 5,8% від її загальної суми. Всього по області в серпні 2015р. 12,2% штатних працівників своєчасно не отримали заробітну плату, в тому числі у вугледобувній промисловості таких було 34%, у сфері водопостачання та каналізації –

майже 75%, у будівництві – 36% та у сфері наукових досліджень – 68 %⁴¹. Несвоєчасні виплати заробітної плати створюють додаткове соціальне напруження в регіоні, який і без того має безліч соціальних проблем, як застарілих, обумовлених антимодернізаційними процесами в старопромислових регіонах, так і нових, обумовлених збройним конфліктом та його наслідками.

Рівень заробітної плати в області суттєво відрізняється за видами економічної діяльності. Дані статистики свідчать, що рівень заробітної плати за ВЕД був найвищим у сфері мистецтва, спорту, розваг та відпочинку – у серпні майже 18 тис. грн. (3,5 рази до середнього рівня по економіці області), що скоріш за все можна пояснити високим рівнем оплати спортсменів (у регіоні базується футбольний клуб «Шахтар»), оскільки водночас у цій групі були працівники сфери творчості, мистецтва, розваг із найнижчою заробітною платою – 2295 грн., або 45% від середнього рівня. Отже, за цими даними розрив у рівнях заробітної плати становить 8 раз, однак реально він значно більший, оскільки існують тіньові виплати.

Зайняті у добувній промисловості (в основному вугледобувній галузі) становлять один із найбільших загонів найманих працівників області – 12,8%. Їх трудова діяльність пов'язана з важкими і небезпечними умовами праці, високим рівнем інтенсивності та цілодобовим режимом роботи. Це передбачає значно вищий рівень винагороди за працю. У січні–серпні 2015 р. вона становила близько 130% до середнього рівня по області. Слід відзначити, що такий рівень заробітної плати не компенсує усіх тих зусиль і ризиків, які склалися у вугледобувній промисловості. Для цього виду промислової діяльності вона є низькою, хоча у попередні роки була відносно вищою за середній рівень по області: у 2010–2013 рр. – 140–150%, однак у 2014 р. він знизився до 132%. Небезпечні умови праці, недостатній рівень заробітної плати та регулярні затримки з її виплатою знижують мотивацію до зайнятості у вугледобуванні, що створює проблеми для кадрового забезпечення вугільної промисловості. Якщо така ситуація збережеться надалі, то підприємства вугільної промисловості будуть дедалі більше потерпати від дефіциту кваліфікованої робочої сили.

Аналіз диференціації заробітної плати за ВЕД показує, що у сфері інтелектуальної праці в Донецькій області рівень оплати низький, причому є нижчим за середній рівень по Україні. У сфері інформації та телекомунікації він становив 66% від середньоукраїнського рівня, в наукових дослідженнях – 59%, в освіті – на 11% нижче, лише в охороні здоров'я на 10% перевищував відповідний показник по Україні. Така ситуація тільки стимулюватиме відплив інтелектуального та креативного потенціалу з регіону, який і так є досить обмеженим. Регіон втратив велику частку науково-технічних кадрів та висококваліфікованих фахівців. Низька заробітна плата не стимулювати приплив таких фахівців у східні регіони України. Тому стануть проблематичними відновлення та модернізація цих регіонів, триватиме їх перетворення в депресивні території.

Традиційно низькою є оплата праці в бюджетній сфері, яка охоплює державне управління, освіту та охорону здоров'я, наукові розробки, діяльність бібліотек, архівів, музеїв, де зайнято понад 20% штатних працівників області. Лише в державному управлінні заробітна плата наближається до 85% середньої по області, в усіх інших бюджетних сферах прикладання праці вона становить 50–60% від середнього рівня. Враховуючи високий освітній рівень працівників означених сфер діяльності, значну суспільну відповідальність, яка покладається на освітян, науковців, медичних працівників, можна вважати, що наявний рівень оплати праці неадекватний суспільній значимості праці у цих сферах. Це знижує мотивацію до підвищення якості послуг, які ці сфери виробляють, знижує мотивацію молоді до працевлаштування в бюджетних сфе-

⁴¹ Стан виплати заробітної плати працівникам Донецької області на 1 вересня 2015 року. Експрес випуск [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.donetskstat.gov.ua/>

рах, що обумовлює призводить до старіння їх кадрів та знижує можливість модернізації цих видів економічної діяльності на інноваційній основі.

Оскільки роботодавцем у бюджетних сферах діяльності виступає держава, то рівень оплати праці там цілком визначається державною політикою заробітної плати. Низькі посадові оклади, відміна різноманітних надбавок, які працівники бюджетної сфери мали у попередній період, ставлять їх на межу виживання.

Основним інструментом регулювання оплати праці є мінімальна заробітна плата, яка гарантується державою та наразі встановлюється на рівні прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Аналіз співвідношення середньої і мінімальної заробітної плати (тобто прожиткового мінімуму для працездатних осіб) показує, що по області середня заробітна плата в 4 рази перевищує мінімальну, в промисловості – у 4,5 рази, в сільському господарстві – у 2,7 рази, в будівництві – у 3 рази, у більшості ВЕД – у 3–4 рази. Здавалось би, що такий рівень оплати праці має забезпечити безбідне існування працівникам, зайнятим у більшості видів економічної діяльності. Однак у нинішній соціально-економічній ситуації рівень оплати праці більшості працівників не забезпечує навіть мінімальних стандартів добробуту.

Аналізуючи заробітну плату, слід враховувати наявність тіньових виплат трудових доходів. У досліджуваних областях, як і загалом по Україні, обсяг тіньової економіки є масштабним, при цьому в умовах кризи і нестабільності він зростає. На початку 2015 р. в умовах поширення цінових та девальваційних шоків, ескалації воєнного конфлікту спостерігалось подальше суттєве зростання тіньової економіки, започатковане у 2013 р. За розрахунками Мінекономрозвитку, у I кв. 2015 р. рівень тіньової економіки порівняно з відповідним періодом 2014 р. збільшився ще на 5 в.п. – до 47% від обсягу офіційного ВВП. Так, найбільший рівень «тіні», як і раніше, спостерігався у добувній промисловості і розробленні кар'єрів (65% від рівня офіційного ВДВ цієї галузі), що обумовлено насамперед високим рівнем монополізації ринку. Найменший рівень «тіні» традиційно показав ВЕД «Сільське, лісове та рибне господарство» (9% від рівня офіційного ВДВ цієї галузі). Рівень тіньового сектора у ВЕД «Фінансова та страхова діяльність» становив 62% ВДВ, у переробній промисловості – 59%, у ВЕД «Операції з нерухомим майном» – 55%, у транспорті – 54%, у будівництві – 52%, в оптовій та роздрібній торгівлі – 43%⁴². Поширеність цих сфер економічної діяльності у східних областях України дає змогу говорити про наявність значних обсягів тіньової зайнятості та заробітної плати.

За оцінками Міжнародної організації праці (МОП), рівень тіньової зайнятості в Україні становить близько 9%. За підрахунками профспілок, обсяг тіньової зарплати в Україні орієнтовано становить 200 млрд грн, а за оцінками податківців – 170 млрд грн щорічно⁴³. Значна частина тіньової заробітної плати приходить на неформальну зайнятість, інша становить добавку до офіційної заробітної плати штатних працівників.

Однак, навіть враховуючи тіньові трудові доходи, які практично не поширюються на бюджетну сферу, слід зробити висновок, що оплата праці в досліджуваних областях є низькою. Як і в цілому по Україні, відбувається скорочення частки заробітної плати у структурі сукупних ресурсів домогосподарств. Так, у Донецькій області її частка у 2012 р. становила 57,8%, а у 2014 р. вона знизилася до 51,2%.⁴⁴ Це свідчить про зни-

⁴² Тенденції тіньової економіки в Україні I квартал 2015 року [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу : www.me.gov.ua/Documents/Download?id

⁴³ Там само.

⁴⁴ Ресурси домогосподарств Донецької області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://donetskstat.gov.ua/statinform1/index.php>

ження ролі заробітної плати у забезпеченні добробуту населення, внаслідок чого формується економічне підґрунтя поширення бідності.

Наслідки низької оплати праці у базових сферах економічної діяльності (промисловості, сільському господарстві, будівництві, бюджетній сфері) Донбасу будуть для цих проблемних регіонів більш негативними, ніж у цілому для України. До них слід віднести такі:

- загострення проблеми дефіциту кваліфікованих кадрів, необхідних для модернізації та розвитку промисловості, функціонування інших сфер діяльності, внаслідок міграції найбільш активної частини населення в інші регіони чи країни з вищою заробітною платою та кращими умовами праці. Регіони Донбасу в останні десятиліття мали від'ємне сальдо міграції, ця тенденція збереглася та посилилася в 2015 р;

- унаслідок наднизької вартості робочої сили відбувається вплив висококваліфікованих фахівців із бюджетних сфер з низьким рівнем заробітної плати (освіти, науки, охорони здоров'я тощо), що, безперечно, негативно позначиться на його якісних параметрах. Так, за даними Державної служби зайнятості, дефіцитними є такі фахівці, як лікарі загальної практики (сімейні лікарі, терапевти тощо), що знижує якість медичного обслуговування;

- низька заробітна плата демотивує працівників щодо зростання продуктивності праці та підвищення професійно-кваліфікаційного рівня, отже, не приєє підвищенню рівня конкурентоспроможності регіональної робочої сили, що призводить до зменшення можливостей використання людського капіталу регіону як конкурентної переваги у залученні зовнішніх інвестицій;

- важливою сучасною проблемою регіонального ринку праці (та й України в цілому) є те, що відбувається перерозподіл зайнятості до некваліфікованої робочої сили. Чисельність працівників найпростіших професій зростає при скороченні чисельності висококваліфікованих працівників. Існує тенденція виїзду першокласних фахівців за кордон та в інші регіони України саме через низьку оплату праці;

- низька оплата праці не забезпечує нормальних умов відтворення робочої сили, вона є головним чинником зниження рівня життя населення, поширення бідності серед домогосподарств, де є зайняті члени родини. Населення не має змоги задовольнити на достатньому рівні найнеобхідніші потреби, що впливає на якість харчування, можливість доступу до якісних послуг освіти та охорони здоров'я. Це негативно позначається на здоров'ї населення, демографічній ситуації і, в кінцевому підсумку, – на якості людського й трудового потенціалу цих регіонів;

- низька оплата праці безпосередньо позначається на можливостях перспективного та поточного економічного розвитку Донбасу, призводить до зменшення попиту населення на товари повсякденного вжитку, а особливо на більш коштовні товари тривалого користування, тому зменшує внутрішній попит на регіональному споживчому ринку, що стримує можливості економічного зростання як у цих регіонах, так і в Україні.

Отже, подолання проблем щодо оплати праці має стати пріоритетним напрямом у регіональній політиці розвитку та забезпеченні ефективного розвитку і використання трудового потенціалу Донецької й Луганської областей. Вітчизняні фахівці відзначають, що регулювання оплати праці має здійснюватися на регіональному рівні. Саме тут працівники і роботодавці безпосередньо взаємодіють один з одним, здійснюється переміщення робочої сили від одного роботодавця до іншого, відкриваються та закриваються вакансії. Територіальні адміністративні органи управління – податкова служба, відділи соціальних страхових фондів, органи служби зайнятості тощо формують відповідний ціновий режим і цінову політику оплати праці і дають уявлення про реальні умови та можливості відтворення робочої сили

в межах території⁴⁵. Тому об'єктивно необхідно створення такого механізму формування оплати праці, який передбачає регіональні особливості щодо відтворення робочої сили.⁴⁶

Для удосконалення механізму формування заробітної плати – підвищення її рівня та забезпечення функцій відтворення робочої сили і підвищення добробуту населення – необхідні:

суттєве підвищення рівня мінімальної заробітної плати, наближення її до рівня фактичного прожиткового мінімуму. При цьому доцільно *розширити поняття мінімальної заробітної плати, перейти до двох її рівнів – базового та регіонального*. Встановлення базової мінімальної заробітної плати як соціальної гарантії є прерогативою держави. Саме держава на сучасному етапі має підвищити базову мінімальну заробітну плату до рівня, який би забезпечив відтворення робочої сили. Така мінімальна заробітна плата повинна спиратися не лише на фактичний прожитковий мінімум працездатної особи, але також враховувати коефіцієнт економічного навантаження на працездатних членів суспільства;

регіональний рівень мінімальної заробітної плати має встановлюватися на основі регіональної тарифної угоди і не може бути нижчим базової мінімальної заробітної плати. Регіональна мінімальна заробітна плата має враховувати: ситуацію на регіональному ринку праці, потреби економіки регіону в кваліфікованій робочій силі; вартість життя в регіоні; загальну регіональну специфіку умов праці; демографічні та міграційні процеси в регіоні; стратегію регіонального розвитку; можливості регіонального бюджету, оскільки витрати на підвищення мінімальної заробітної плати в бюджетній сфері ляжуть на регіональний бюджет. Це потребує більшої уваги до змісту та ролі регіональних угод у сфері оплати праці в напрямі їх більшої визначеності у встановленні умов оплати праці, які б враховували соціальні, екологічні та інші особливості регіону;

забезпечення більш оптимального співвідношення в оплаті праці працівників бюджетної та небюджетної сфер. Аналіз показав, що в галузях, де працюють найбільш кваліфіковані працівники (освіта, наука, охорона здоров'я) середньомісячна заробітна плата значно нижчою за середню по регіону. Така ж ситуація спостерігається і в Україні в цілому. За останні десять років абсолютними лідерами за темпами зростання заробітної плати були не ті види діяльності, що визначають прогрес держави, а ті, що пов'язані або з монопольним становищем галузі, або з фінансовими структурами⁴⁷. Підвищення рівня мінімальної заробітної плати та удосконалення тарифної системи в бюджетній сфері сприятиме зростанню рівня оплати праці саме в цих видах суспільної діяльності;

в умовах значної економічної нестабільності на регіональному рівні *доцільне створення територіальних страхових фондів для надання допомоги для вирішення проблем з оплати праці*⁴⁸. Такі фонди могли б створюватися за рахунок цільових від-

⁴⁵ Економіка праці та соціально-трудові відносини : підручник / [Колот А.М., Грішнова О.А., Герасименко О.О. та ін.] ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Колота. – К. : КНЕУ, 2009. – 711 с.

⁴⁶ Шимановська Р.М. Удосконалення механізмів державного та договірного регулювання системи оплати праці на основі досвіду західних країн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10srmdzk.pdf>

⁴⁷ Сухорукова Т.Г. Современные подходы к управлению заработной платой на отечественных предприятиях // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 32. – С. 236–239.

⁴⁸ Шимановська Р.М. Удосконалення механізмів державного та договірного регулювання системи оплати праці на основі досвіду західних країн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10srmdzk.pdf>

рахувань як з доходу підприємств, що функціонують на певній території, так і з трудових доходів працівників;

враховуючи те, що в Україні склалась висока диференціація заробітної плати за основними професійно-посадовими групами в межах окремих галузей, що породжує соціальну нерівність і несправедливість, необхідно також *забезпечити оптимізацію співвідношення посадових окладів*, на що особливу увагу звертають у галузевих угодах країн ЄС. Необхідно забезпечити встановлення в галузевих та регіональних угодах оптимальної міжпосадової та міжпрофесійної диференціації оплати праці. При цьому пропонується відійти від практики встановлення мінімальних тарифних ставок і взяти за основу принцип кратності мінімальної заробітної плати⁴⁹. Такий принцип доцільно використати і на регіональному рівні;

для вирішення проблем оплати праці важливо *забезпечити розвиток договірної механізми регулювання оплати праці* на всіх рівнях, передусім на регіональному та галузевому, перетворити його в оперативну і більш гнучку систему реагування на виклики та зміни умов праці та її оплати. Механізм договірної регулювання має бути постійним процесом проведення колективних переговорів, оперативно враховувати зміни в економічній ситуації та умовах праці і сприяти більшій гнучкості системи оплати праці. Саме він має забезпечити перманентну індексацію заробітної плати у зв'язку з інфляційними процесами, забезпечити взаємозалежність рівня і динаміки заробітної плати та результативності роботи підприємств, їх прибутковості;

має бути створено механізм заохочення бізнесу до підвищення оплати праці на підприємствах, виведення її з тіні та до створення нових високооплачуваних робочих місць. Тут має бути використано не лише такий інструмент, як зниження податкового навантаження на фонд заробітної плати, а й розроблені інші податкові, організаційні, економічні (наприклад держзамовлення) та інвестиційні стимули для роботодавців, які забезпечують зростання заробітної плати.

Таким чином, удосконалення системи оплати праці в Донецькій та Луганській областях повинно мати комплексний характер, охоплювати усі сфери економічної діяльності та сприяти збереженню трудового потенціалу Донбасу та його розвитку відповідно до потреб відновлення та модернізації економіки регіону, забезпечення більшої збалансованості регіонального ринку праці, враховуючи сучасні тенденції, що склалися у цьому регіоні.

2.3. Прекаріат Донбасу та особливості його зайнятості

Кризові явища в економіці Донбасу значно посилили невпевненість у майбутньому, що обумовлює нестійкий розвиток соціально-трудової сфери. Особливе місце належить трансформації інституту зайнятості. Ряд дослідників розглядає розвиток нестандартної зайнятості як фактор прекарізації населення. Нестабільна соціально-економічна ситуація, розширення використання гнучких нестандартних та незахищених форм зайнятості, невпевненість у майбутньому, на думку британського соціолога Г.Стендінга, формують так званий «новий клас» – прекаріат, до якого дослідник відносить усіх осіб, яких об'єднує відчуття, що їх робота вимушена, випадкова й нестабільна⁵⁰. Прекаріат, на думку Г.Стендінга, – це неоднорідна група зайнятих та безробітних, які живуть в умовах соціально-економічної незахищеності.

За Г.Стендінгом⁵¹ прекаріат складається з людей, які відчувають нестачу семи форм пов'язаної з працею безпеки:

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Стендинг Г. Прекариат: новый опасный класс. – М. : Ад Маргинем Пресс, 2014. – 328 с.

⁵¹ Там само.

- 1) безпека ринку праці (адекватні можливості отримати дохід. На макрорівні це втілена прихильність уряду до «повної зайнятості»);
- 2) гарантія зайнятості (захист від незаконного звільнення, положення, що регулюють найм і звільнення: накладення штрафів на роботодавців при порушенні правил та ін.);
- 3) гарантія праці (здатність і можливість зберегти існуюче місце зайнятості, а також бар'єри для професійної заміни частини кваліфікованих працівників некваліфікованими і можливості для «вертикальної мобільності» з точки зору статусу і доходу);
- 4) безпека праці (захист від нещасних випадків та професійних захворювань, за допомогою, наприклад, положень, що регулюють безпеку та здоров'я, обмежують робочий час, роботу в нічну зміну);
- 5) відтворення кваліфікації (можливість отримати навички шляхом учнівства, професійної підготовки, а також можливість використовувати компетенції);
- 6) безпека доходів (гарантія відповідного стабільного доходу, захищеного через, наприклад, встановлення мінімального розміру оплати праці, індексацію заробітної плати, всебічне соціальне забезпечення, прогресивне оподаткування);
- 7) безпека вираження думки (колективне право голосу на ринку праці, через, наприклад, незалежні профспілки, які мають право на страйк).

Отже, до прекаріату можна віднести такі групи:

- безробітні;
- зайняте населення, яке має вкрай низький рівень доходів;
- населення, зайняте у неформальному секторі економіки;
- працівники, що не мають стабільної роботи і впевненості в її збереженні (тимчасова зайнятість; сезонні працівники);
- населення, що офіційно працює в умовах вимушеної неповної зайнятості;
- працівники, які здійснюють трудову діяльність у шкідливих та важких умовах праці.

Небезпека нового класу полягає у зростанні в суспільстві протестного руху, який обумовлюється низькою заробітною платою представників «прекаріату», негарантованою зайнятістю, відсутністю захисту праці та правової безпеки. Необхідність системного дослідження феномена прекарізації на Донбасі диктується серйозністю його наслідків як для економічно активного населення Сходу України, так і для економіки і суспільства загалом.

Віддзеркаленням невпевненості та нестабільності в соціально-трудовій сфері є *нестандартні форми зайнятості*. Кількість населення, зайнятого у неформальному секторі економіки, та кількість працівників, що не мають стабільної роботи і впевненості в її збереженні, постійно зростає.

Наразі, за приблизними оцінками, в неформальні трудові відносини залучено від чверті до половини працездатного населення. У ряді країн ОЕСР і в більшій частині країн світу, що розвиваються, працівники не можуть собі дозволити перейти в статус безробітного, тому що охоплення допомогою з безробіття обмежене і загальні доходи населення низькі, тому перед працівником часто постає вибір між роботою у формальному секторі та працею у неформальній економіці. Навіть у країнах з більш розвиненими системами соціального захисту неформальна зайнятість представляє інтерес для певних груп у складі робочої сили.

Рівень неформальної зайнятості на Донбасі збільшився з 14,1% у 2012 р. до 16,9% у 2014 р. Кількість населення, зайнятого у неформальному секторі економіки Донбасу, з 2012 р. до 2014 р. зросла з 423,48 тис. осіб до 445,75 тис. осіб. Рівень неформальної зайнятості значно вищий у Луганській області, проте у Донецькій області цей показник впевнено збільшується (рис. 2.12).

Враховуючи, що в Україні 25,1% зайнятих у 2014 р. знайшли роботу у неформальному секторі, фінансово-економічна криза та події на сході країни посилюють деформалізацію структури зайнятості економіки. З одного боку, державний бюджет недоотримує податкові надходження і є ризик виникнення дефіциту бюджету, оскільки трудові права працюючих у неформальних умовах не захищені законом. З іншого боку, це має позитивний ефект, тому що неформальна зайнятість являє собою альтернативу або економічній неактивності, або хронічному безробіттю. Зайняті не переходять у статус безробітних або економічно неактивних, вони не втрачають свої навички та кваліфікацію. Неформальна зайнятість не тільки дозволяє економити державні кошти на виплати допомоги з безробіття, але й залучає тих працівників, які на ринку праці мають найслабші конкурентні позиції і найменше шансів працевлаштування у формальному секторі економіки. Це особливо важливо в умовах значного скорочення попиту на працю у формальному секторі при існуванні неефективної системи соціального захисту та(або) в умовах, коли пенсійне забезпечення є недостатнім, що веде до зuboжіння людей похилого віку.

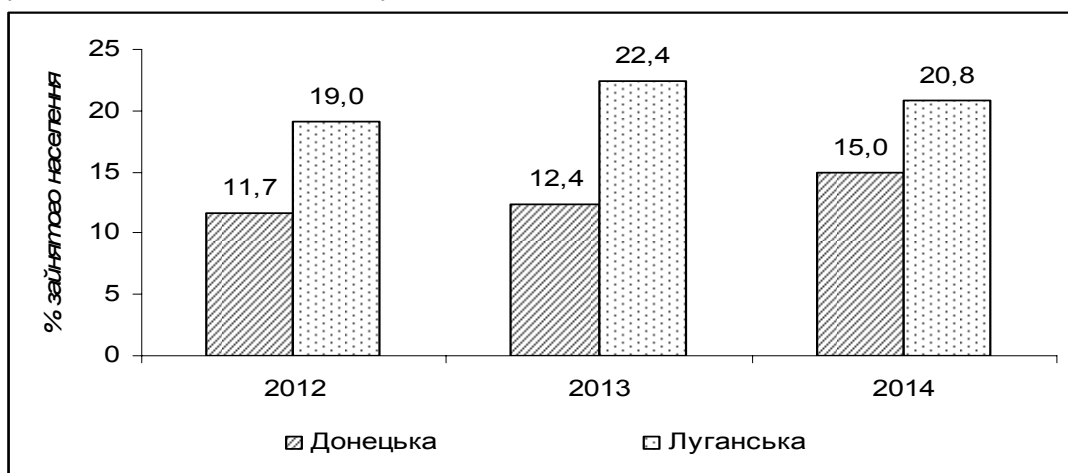

Рис. 2.12. Рівень неформальної зайнятості на Донбасі у 2012–2014 рр.

Працівники, що не мають стабільної роботи і впевненості в її збереженні, становлять значну частку прекаріату Донбасу: в 2014 р. кількість зайнятих, які мали договори на визначений термін, досягла 35,9 тис. осіб. Майже чверть (23,4%) тимчасово зайнятих становлять сезонні працівники, їх кількість на Донбасі в 2014 р. досягла 8,4 тис. осіб. Непостійна зайнятість в Україні менш поширена, ніж на ринках праці більшості розвинених країн. Але, як і там, у структурі непостійної зайнятості в Україні виділяється молодь, особи з низькою освітою, жителі села, працівники сфери послуг. Разом із тим у соціально-демографічному профілі українських непостійних працівників нами визначено низку відмінностей. Так, рівень непостійної зайнятості серед літніх працівників є найнижчим. Це пов'язано з тим, що, залишаючись довгий час на одному і тому ж робочому місці, багато з них продовжують працювати за колишніми, безстроковими, трудовими договорами. Нами виявлено, що чоловіки, на противагу жінкам, мають більший ризик працювати в умовах непостійної зайнятості. Це означає, що, на відміну від багатьох інших країн, в Україні практично відсутня дискримінація жінок за ознакою терміновості і/або безстроковості трудових договорів.

Гнучкі моделі неповного робочого часу мають як переваги, так і недоліки. Головна перевага в тому, що вони дозволяють підприємствам ефективно використовувати трудовий потенціал працівників. Використання гнучких моделей неповного робочого часу приносить роботодавцю очевидну вигоду за рахунок зниження кількості цілоденних втрат робочого часу з вини працівника, вищої продуктивності праці співробітни-

ків, можливості найму молодих співробітників, які з придбанням знань від кваліфікованих працівників можуть переводитися на повний робочий час, що знижує фазу адаптації людини і підвищує конкурентоспроможність підприємства.

Для молодих людей неповна зайнятість часто є єдиною можливістю поєднання роботи і виховання дітей або навчання. Якщо співробітник за власним бажанням вирішує працювати неповний робочий час, це зазвичай зумовлює підвищення трудової мотивації і зростання продуктивності праці. Недоліками неповної зайнятості, з погляду працівника, є зниження доходу унаслідок скорочення обсягу виконуваних робіт, перешкода підвищенню кваліфікації, посадовому просуванню і кар'єрному зростанню.

Однією з основних проблем використання неповної зайнятості є визначення ступеня «добровільності» її вибору. З одного боку, надання переваги такому працевлаштуванню за ініціативи найманого працівника передбачає розкриття його трудового потенціалу, реалізацію його соціальних резервів, а також сприяє вирішенню проблем зайнятості населення. З іншого боку, вимушена неповна зайнятість загострює проблеми зайнятості, збільшуючи рівень прихованого безробіття та прекаріату.

Населення, що офіційно працює в умовах вимушеної неповної зайнятості, становить частину прекаріату. У 2014 р. на Донбасі кількість зайнятих, які бажали та були готові працювати більше часу для отримання додаткового заробітку – тобто їх зайнятість була неповною вимушено – становила 64,8 тис. осіб. Причинами неможливості знайти роботу на повний час можуть бути як недостатність попиту на робочу силу, так і структурні диспропорції на ринку праці (невідповідність між кваліфікацією працівників та вимогами, які висуваються роботодавцями до вакансій на повний робочий час, негнучкість графіків роботи тощо). Перехід на неповний робочий тиждень є одним з механізмів, за допомогою яких роботодавці пристосовуються до погіршення умов економічної діяльності. Рівень вимушеної неповної зайнятості чутливий до інституційних і структурних змін в економіці.

Працівники, які здійснюють трудову діяльність у шкідливих та важких умовах праці. Вважається, що прекаріат працюватиме як потрібно і коли потрібно роботодавцю, в умовах, що, як правило, не залежать від власного вибору працівника. Так, на Донбасі у 2014 р. у шкідливих та важких умовах працювало 389,8 тис. осіб.

Таким чином, простежується чітка тенденція до формування значного прошарку економічно активного населення, яке живе в умовах соціально-економічної незахищеності. Індикатори, котрі характеризують чисельність різних категорій економічно активного населення, що формують прекаріат на Донбасі та в Україні загалом, наведені в табл. 2.21.

Для оцінки рівня прекарізації соціально-трудової сфери Донбасу та України представлені частки різних груп прекаріату в економічно активному населенні (табл. 2.21). Згідно з офіційними даними Державної служби статистики України, частки зазначених груп у структурі економічно активного населення Донбасу істотно різняться. Так, у 2014 р. вони становили від 1,21% до 15,06%. Як видно з даних, наведених у табл. 1, показники, що характеризують прекаріат Донбасу, певною мірою відрізняються від середніх по Україні. Так, особливістю прекаріату Сходу України є значна кількість працівників, які здійснюють трудову діяльність у шкідливих та важких умовах праці, їх частка у загальній кількості економічно активного населення становить 13,17%, тоді як у середньому по Україні – 5,96 %. Це пояснюється впливом специфічного природно-ресурсного потенціалу району, що обумовив можливості розвитку паливної промисловості, чорної металургії, машинобудування, металообробки і потужного хімічного комплексу. Підприємства цих видів економічної діяльності функціонують у регіоні багато десятиліть поспіль, причому техніко-технологічний уклад на них не змінювався. Використання у виробничому процесі застарілих техно-

логії та технічного оснащення призводить до формування значного прошарку працівників, які працюють у шкідливих та важких умовах праці і становлять значну частку прекаріату Донбасу.

Таблиця 2.21

Показники, що характеризують чисельність різних категорій прекаріату в загальній кількості економічно активного населення Донбасу й України у 2014 р.

Прекаріат	Донбас		Україна	
	тис. осіб	% економічно активного населення	тис. осіб	% економічно активного населення
Безробітні	329,0	11,12	1 847,6	9,27
Зайняте населення, яке має вкрай низький рівень доходів	117,0	3,95	1 271,1	6,38
Населення, зайняте у неформальному секторі економіки	445,8	15,06	4 540,9	22,79
Працівники, що не мають стабільної роботи і впевненості в її збереженні (непостійна зайнятість)	35,9	1,21	386,1	1,94
з них: сезонні працівники	8,4	0,28	111,6	0,56
Населення, яке офіційно працює в умовах вимушеної неповної зайнятості	64,8	2,19	383,1	1,92
Працівники, які здійснюють трудову діяльність у шкідливих та важких умовах праці	389,8	13,17	1 186,7	5,96
Економічно активне населення	2 959,1	100	19 920,8	100

Джерело: розрахунки авторів за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Вимушена неповна зайнятість використовується роботодавцями на Донбасі частіше: 2,19 % економічно активного населення офіційно хотіли та були готові працювати більше часу (в Україні – 1,92 %). В умовах кризи збільшилась кількість безробітних на Сході, що віддзеркалюється високою (11,12 %) порівняно з середньоукраїнським (9,27 %) показником частки безробітних серед економічно активного населення. Частки зайнятого населення, яке має вкрай низький рівень доходів та зайняте у неформальному секторі економіки на Донбасі, нижчі, ніж у середньому по Україні, адже сконцентровані в Донецькому та Луганському регіонах гірничорудні підприємства добувної промисловості отримують дотаційні бюджетні кошти для виплати підвищеної заробітної плати працівникам, робота яких пов'язана із шкідливими та важкими умовами. Неформальна зайнятість в основному поширена на підприємствах сільського господарства, яке представлено меншою мірою у структурі видів економічної діяльності Донбасу порівняно з середніми показниками по Україні. Хоча неформальна зайнятість і на Сході України займає чільне місце серед показників прекарізації суспільства.

Загальну кількість прекаріату некоректно визначати за допомогою підсумовування кількості осіб, які утворюють основні його групи, тому що одна особа може одночасно належати до різних його груп. Щоб уникнути подвійного рахунку в дослідженні ми використали пакет програм IBM SPSS Statistics, за допомогою якого з єдиної бази даних обстеження населення з питань економічної активності виокремили осіб, які утворюють прекарізаційний прошарок Донбасу. Були видалені дані тих респондентів, які зустрічаються більше одного разу. Таким чином визначено узагальнений рівень прекарізації на Донбасі, він становить близько 30% економічно активного населення цього регіону України.

З нашої точки зору, соціально-демографічний портрет прекаріату Донбасу досить стандартний для України. За нашими розрахунками, в 2014 р. основну частину прекаріату на Донбасі формували чоловіки, міські жителі, особи працездатного віку, найсуттєвішу його частину становили особи у віці від 20 до 44 років. Основну частину

цього прошарку становили особи з професійно-технічною освітою. Ймовірність поповнити лави прекаріїв значна серед зайнятих у промисловості, оптовій та роздрібній торгівлі та у сільському господарстві.

Подальшу прекаризацію населення Донбасу, на нашу думку, прискорюють такі фактори: невиконання положень чинного трудового законодавства на підприємствах; значна деформалізація ринку праці; економічна, політична, правова нестабільність; кризові явища в економіці в цілому і, особливо, в соціально-трудовій сфері Донбасу; низька роль держави в регулюванні соціально-трудової сфери тощо.

Враховуючи досвід мінімізації прекаризаційних змін в європейських країнах, пропонуємо такі заходи для запобігання негативних тенденцій у сфері зайнятості: посилення державного контролю над дотриманням трудового законодавства; перегляд політики державного регулювання ринку праці, що повинна перешкоджати зростанню прекаризаційної зайнятості; реалізація на практиці принципів гідної праці та впровадження концепції флексик'юриті для регулювання зайнятості та оптимізації соціально-трудової сфери.

Аналіз ситуації на ринку праці доводить, що для подолання зростаючого безробіття, викликаного фінансово-економічною кризою, слід терміново вживати антикризових заходів, здатних реально покращити ситуацію на ринку. До таких заходів належать насамперед оплачувані громадські роботи, аналіз впровадження яких наведено в наступному підрозділі.

2.4. Розвиток інклюзивного ринку праці як засіб мінімізації соціальних ризиків унаслідок збройного конфлікту на Донбасі

Наслідком збройного конфлікту на Донбасі стало формування такої категорії населення, як внутрішньо переміщені особи (ВПО), що потребує розроблення заходів з їх соціальної адаптації та інтеграції в регіонах-реципієнтах. За даними структурних підрозділів соціального захисту населення, за період з 2014 р. по 2016 р. взято на облік 1 786 486 переселенців, або 1 446 104 сім'ї з Донбасу і Криму⁵². Визнання керівних принципів ООН з питання переміщення осіб усередині країни, які були сформовані як виклик на збільшення масштабів цього явища у світі, має стати базисом формування інституціонального середовища забезпечення прав і свобод ВПО в Україні. Слід сказати, що з метою вирішення питання їх соціальної інтеграції в Україні було ухвалено низку нормативно-правових документів, спрямованих на соціальну адаптацію та реінтеграцію, працевлаштування, соціальний захист переміщених осіб, поновлення їх соціальних виплат, пенсій тощо.

Сучасне українське суспільство потребує розроблення заходів боротьби з соціальним відторгненням людей з інвалідністю серед воїнів АТО та постраждалих мешканців Донецької та Луганської областей, що підвищує актуальність розвитку інклюзивного ринку праці Донбасу.

Охоплення соціальною адресною допомогою ВПО в системі моніторингу ефективності заходів їх соціальної адаптації

Серед структурних елементів соціального захисту ВПО значну роль щодо адаптації відіграє соціальна допомога, умови надання якої регламентуються постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 505 «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживан-

⁵²Обліковано 1786486 осіб-переселенців[Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=190488&cat_id=107177

ня, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг⁵³». Незважаючи на те, що обсяги відповідного фінансування в 2015 р. становили 3,3 млрд грн, а з початку 2016 р. – 1,65 млрд грн⁵⁴, постає питання ефективності її надання. Вивчення європейських практик з питань соціального захисту населення дає підстави стверджувати, що оцінити ефективність можливо за рівнем охоплення допомогою, масштабами відсіву та за досягненням позитивних соціальних екстерналій у вигляді попередження соціального відторгнення.

Незважаючи на зацікавленість наукової спільноти проблемами ВПО, аналіз ефективності системи соціальної адресної допомоги ВПО недостатньо висвітлений в науковій літературі. Це потребує розроблення методичних підходів до оцінювання охоплення ВПО соціальною адресною допомогою як критерію ефективності заходів їх інтеграції, адаптації та підґрунтя удосконалення їх соціального захисту. Це завдання відповідає п. 7 постанови Кабінету міністрів України від 16 грудня 2015 року № 1094 «Про затвердження комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року»: створення системи моніторингу та оцінювання ефективності заходів щодо інтеграції, соціальної адаптації та захисту переселених громадян на національному та регіональному рівні⁵⁵.

Зважаючи на те, що одним з індикаторів ефективності соціальних програм адаптації та реінтеграції ВПО є рівень охоплення соціальною адресною допомогою, проаналізуємо масштаби охоплення/відсіву за такими показниками: кількість сімей, зареєстрованих в управлінні праці та соціального захисту населення за місцем проживання з отриманням статуту ВПО; кількість сімей, які звернулись за призначенням грошової допомоги (включає кількість сімей, яким призначено соціальну допомогу та яким її не призначено); частка сімей, яка звернулася / не звернулася за призначенням соціальної допомоги, в загальній чисельності зареєстрованих; рівень охоплення/неохоплення соціальною допомогою. Детальна інформація за 2014–2016 рр. наведена в табл. 2.22.

За даними табл. 2.22 рівень незвернення ВПО за соціальною допомогою становить 38,50%; рівень охоплення соціальною допомогою до кількості сімей, які зареєстровані як ВПО, – 57,32%, відповідно, неохоплення – 4,18%. Згідно з наведеними даними, частка осіб, які отримують соціальну допомогу, до кількості сімей, що зареєстровані як ВПО, є незначною, з тенденцією до зростання з 37,56% у 2014 р. до 57,32% у 2016 р. Майже всім, хто звернувся за соціальною допомогою, таку допомогу призначено, і тенденція наразі позитивна (з 86,86% у 2014 р. до 93,20% у 2016 р.), що свідчить про постійний моніторинг цього питання.

⁵³Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 505 «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF>

⁵⁴Обліковано 1 786 486 переселенців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=190488&cat_id=107177; Соціальний звіт за 2015 рік [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України. – 61 с. – С. 45. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=160211

⁵⁵Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 року № 1094 «Про затвердження комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1094-2015-%D0%BF>

Дослідження процесу фільтрації здійснюватимемо на основі п. 6 та п. 7 порядку надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг, що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 505⁵⁶.

Таблиця 2.22

Охоплення соціальною допомогою ВПО за 2014–2016 рр.

з наростаючим підсумком

Показник	Формула розрахунку	Станом на 30.12.2014р.	Станом на 30.12.2015р.	Станом на 21.06.2016р.
1. Кількість сімей, зареєстрованих в управлінні праці та соціального захисту населення за місцем проживання з отриманням статусу ВПО	-	562216	1325362	1446104
2. Кількість сімей, які звернулись за призначенням грошової допомоги	-	243108	683390	889368
2.1. кількість сімей, яким призначено соціальну допомогу	-	211158	638339	828903
2.2. кількість сімей, яким не призначено соціальну допомогу	-	31950	45051	60465
3. Частка сімей, що звернулася за призначенням соціальної допомоги, в загальній чисельності зареєстрованих, %	$\frac{\text{<строка 2>}}{\text{<строка 1>}} * 100$	43,24	51,56	61,50
4. Частка сімей, що не звернулася за соціальною допомогою, в загальній чисельності зареєстрованих, %	$\frac{(\text{<строка 1>} - \text{<строка 2>})}{\text{<строка 1>}} * 100$	56,76	48,44	38,50
5. Рівень охоплення соціальною допомогою, % до кількості сімей, що зареєстровані як ВПО;	$\frac{\text{<строка 2.1>}}{\text{<строка 1>}} * 100$	37,56	48,16	57,32
до кількості сімей, що звернулись за соціальною допомогою	$\frac{\text{<строка 2.1>}}{\text{<строка 2>}} * 100$	86,86	93,41	93,20
6. Рівень не охоплення соціальною допомогою, % до кількості сімей, що зареєстровані як ВПО;	$\frac{\text{<строка 2.2>}}{\text{<строка 1>}} * 100$	5,68	3,40	4,18
до кількості сімей, що звернулись за соціальною допомогою	$\frac{\text{<строка 2.2>}}{\text{<строка 2>}} * 100$	13,14	6,60	6,80

Джерело: розраховано автором за даними Мінсоцполітики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=190488&cat_id=107177; Соціальний звіт за 2015 рік [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України. – 61 с. – С. 41. – Режим доступу : http://mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=160211; Соціальний звіт за 2014 рік [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України. – 61 с. – С. 51. – Режим доступу : http://mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=160211

У процесі фільтрації за нормативно-правовими вимогами відсіялася майже половина сімей – 42,68%. У зв'язку із затвердженням постанови від 8 червня 2016 р. № 365 «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеними особам» рівень охоплення буде знижено через перевірку відповідності перебування ВПО за адресою, зазначеною в довідці ВПО⁵⁷. Питання фіктивного проживання ВПО є доволі болючим: посилення жорсткості норм надання соціальної допомоги в такій редакції в умовах недосконалої державних програм забезпечення житлом та заходів зі сприяння виїзду з АТО формує проблему соціального відторгнення таких осіб.

Слід зазначити, що серед недоліків дослідження рівня соціальної адаптації та інтеграції ВПО є невеликий обсяг систематичної статистичної інформації щодо відповідності

⁵⁶Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 505 «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг»[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF>

⁵⁷Постанова від 8 червня 2016 р. № 365 Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеними особам [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/365-2016-%D0%BF>

соціальних послуг дійсним потребам ВПО, що дозволило б оцінювати ефективність соціальної допомоги зазначеній категорії населення. Так, статистичним обліком охоплено тільки ті ВПО, які зареєстровані в управлінні праці та соціального захисту населення, що зменшує чисельність осіб на рівні розпізнання прав та гарантій.

Ще одним проблемним аспектом такого аналізу є представлення Міністерством соціальної політики України інформації стосовно родини в цілому, а не за кількістю ВПО, що не дає можливості виокремити цільові групи отримання соціальної допомоги (хто саме становить найбільшу частку бенефіціарів за працездатністю/непрацездатністю, віком, статтю, освітою тощо). Одночасно інформація надається з наростаючим підсумком, без відслідковування хвиль внутрішньої міграції внаслідок антитерористичної операції на сході України.

На наш погляд, розроблення заходів з підвищення ефективності соціальної адаптації ВПО має ґрунтуватися на системі періодичного збору, узагальнення та аналізу повної й достовірної інформації щодо розпізнання прав, участі в системі соціального захисту, охоплення соціальною допомогою для оперативної діагностики, прийняття відповідних управлінських рішень в інтересах підвищення соціальної інклюзії та зниження рівня відторгнення ВПО. Це потребує формування відповідного методичного підходу, що пов'язано з вирішенням завдань інтеграції зазначеної категорії населення. У зв'язку з цим запропоновано модель діагностики охоплення соціальною адресною допомогою ВПО (рис. 2.13).

Надамо пояснення щодо запропонованої моделі. Так, з числа тих, які виїхали із зони АТО, не всі особи зареєстровані в управлінні праці та соціального захисту населення за місцем проживання. Тому ми пропонуємо виділяти рівень **«0 to 1: рівень розпізнання прав (the level of recognition of rights)»**, у межах якого слід розраховувати частку зареєстрованих осіб у загальній чисельності осіб, які переселилися з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, (L_{Nr}) та частку незареєстрованих осіб (L_{Nun}) (див. рис. 2.13).

В умовах ефективності заходів щодо інтеграції, соціальної адаптації та захисту переселених громадян значення L_{Nr} має наближуватися до 1, в умовах неефективності – до 0. Водночас L_{Nun} в умовах ефективності заходів щодо інтеграції, соціальної адаптації та захисту переселених громадян має наближатися до 0, в умовах неефективності – до 1.

Як показує практика, серед зареєстрованих ВПО з різних причин не всі звертаються за призначенням соціальної допомоги, що найчастіше пов'язано з високим рівнем майнового стану, зайнятістю в неформальному секторі економіки, економічною неактивністю тощо. Це сприяє виділенню рівня – **«1 to 2: рівень участі (level of participation)»**, у межах якого пропонується розраховувати частку осіб, які звернулись за призначенням соціальної допомоги, в загальній чисельності осіб, які виїхали з окупованої території (L_{P1}), та в чисельності зареєстрованих в управлінні праці та соціального захисту (L_{P2}):

$$L_{P1} = N_{PASA} / N_{DP}, \quad (1)$$

$$L_{P2} = N_{PASA} / N_r \quad (2)$$

Одночасно, на цьому рівні пропонується відслідковувати частку осіб, які не звернулись за призначенням грошової допомоги, в загальній чисельності осіб, які виїхали з окупованої території (L_{P3}), та в чисельності зареєстрованих в управлінні праці та соціального захисту (L_{P4}):

$$L_{P3} = N_{PnotASA} / N_{DP}, \quad (3)$$

$$L_{P4} = N_{PnotASA} / N_r \quad (4)$$

У цьому випадку слід зазначити, що чим більші витрати, пов'язані з призначенням соціальної допомоги, тим більший масштаб відсікання від соціальної допомоги та

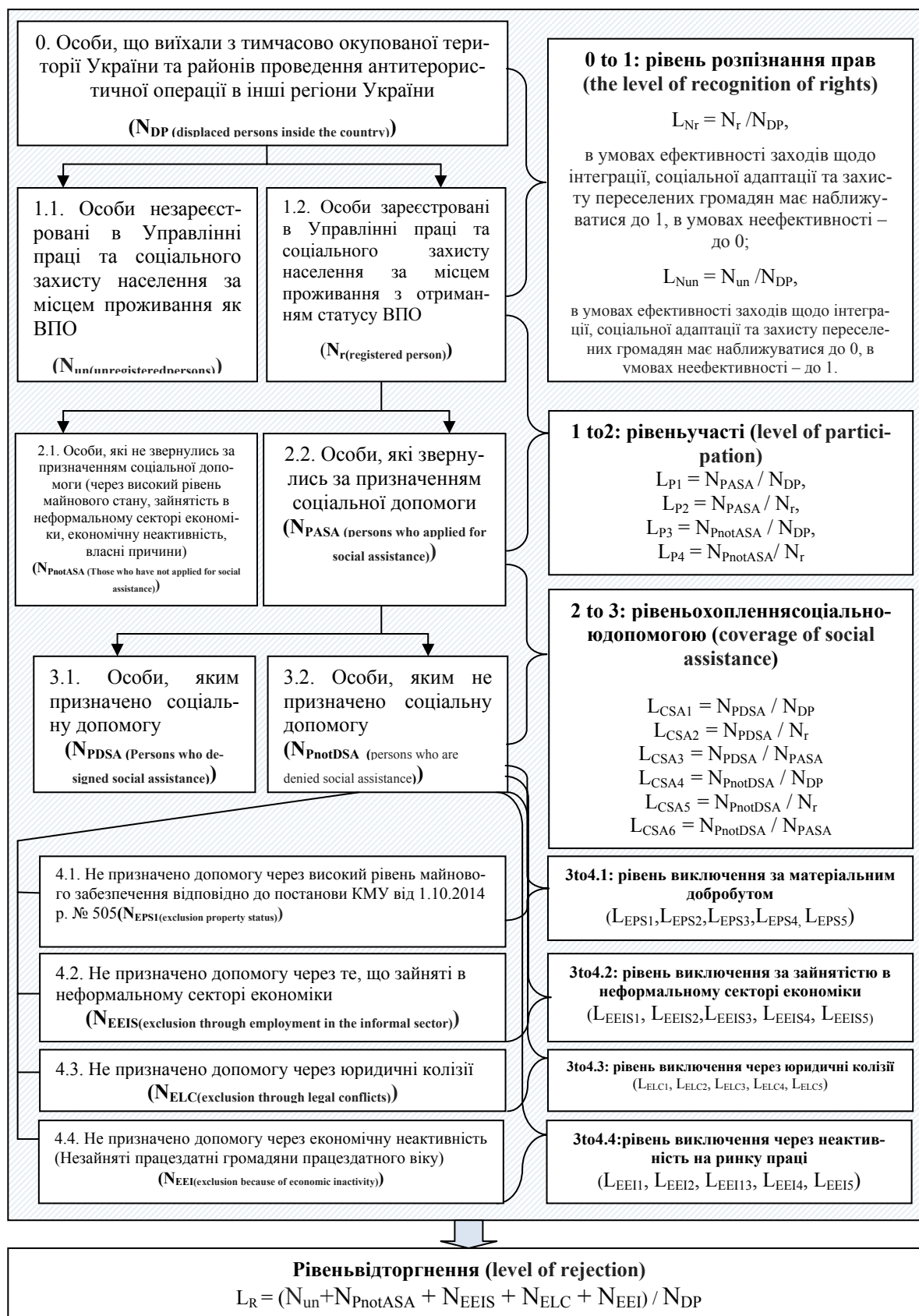

Рис. 2.13. Модель діагностики охоплення соціальною адресною допомогою ВПО

Джерело: розроблено автором на основі постанови Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 505 «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг та затвердженого порядку її надання».

менші її розміри. Збільшують трансакційні витрати постійні черги, уникнути яких можна шляхом розвитку електронної реєстрації.

Відслідковуючи подальше відсікання ВПО від соціальної допомоги, слід звернути увагу на той факт, що серед осіб, які звернулися за призначенням соціальної допомоги, є частка таких, яким відмовлено в її отриманні, – рівень **«2 to 3: рівень охоплення соціальною допомогою (coverage of social assistance)»**. У межах цього етапу діагностики пропонується розраховувати частку осіб, яким призначено соціальну допомогу в загальній чисельності осіб, які виїхали з окупованої території (L_{CSA1}), у чисельності зареєстрованих осіб (L_{CSA2}) та серед осіб, які звернулись за призначенням соціальної допомоги (L_{CSA3}):

$$L_{CSA1} = N_{PDSA} / N_{DP}, \quad (5)$$

$$L_{CSA2} = N_{PDSA} / N_r, \quad (6)$$

$$L_{CSA3} = N_{PDSA} / N_{PASA} \quad (7)$$

Відповідним чином розраховується частка осіб, яким не призначено соціальну допомогу:

$$L_{CSA4} = N_{PnotDSA} / N_{DP}, \quad (8)$$

$$L_{CSA5} = N_{PnotDSA} / N_r, \quad (9)$$

$$L_{CSA6} = N_{PnotDSA} / N_{PASA} \quad (10)$$

Масштаби фільтрації на цьому рівні залежать від жорсткості критеріїв визначення права на допомогу та дискреційних повноважень адміністраторів.

Грунтуючись на нормах постанови № 505 щодо причин відмови в наданні соціальної допомоги, сформовано рівні виключення: «3 to 4.1», «3 to 4.2», «3 to 4.3», «3 to 4.4».

«3 to 4.1: рівень виключення за матеріальним добробутом», на якому слід розраховувати такі показники: частка осіб, яким не призначено соціальну допомогу через високий рівень майнового забезпечення, в загальній чисельності осіб, які виїхали з окупованої території (L_{EPS1}), у чисельності зареєстрованих осіб (L_{EPS2}), серед осіб, які звернулись за призначенням соціальної допомоги (L_{EPS3}), та в чисельності осіб, яким не призначено соціальну допомогу (L_{EPS4}):

$$L_{EPS1} = N_{EPSI} / N_{DP}, \quad (11)$$

$$L_{EPS2} = N_{EPSI} / N_r, \quad (12)$$

$$L_{EPS3} = N_{EPSI} / N_{PASA}, \quad (13)$$

$$L_{EPS4} = N_{EPSI} / N_{PnotDSA}, \quad (14)$$

«3 to 4.2: рівень виключення за зайнятістю в неформальному секторі економіки», в межах якого виділено частку осіб, яким не призначено соціальну допомогу через зайнятість у неформальному секторі в загальній чисельності осіб, які виїхали з окупованої території (L_{EEIS1}), у чисельності зареєстрованих осіб (L_{EEIS2}), серед осіб, які звернулись за призначенням соціальної допомоги (L_{EEIS3}), та в чисельності осіб, яким не призначено соціальну допомогу (L_{EEIS4}):

$$L_{EEIS1} = N_{EEIS} / N_{DP}, \quad (15)$$

$$L_{EEIS2} = N_{EEIS} / N_r, \quad (16)$$

$$L_{EEIS3} = N_{EEIS} / N_{PASA}, \quad (17)$$

$$L_{EEIS4} = N_{EEIS} / N_{PnotDSA} \quad (18)$$

«3 to 4.3: рівень виключення через юридичні колізії» – коли має розраховуватися частка осіб, яким не призначено соціальну допомогу через юридичні колізії (наприклад, місце роботи та проживання різні, що можливо завдяки дистанційній зайнятості, через втрату та відновлення документів тощо) в загальній чисельності осіб, які виїхали з окупованої території (L_{ELC1}), у чисельності зареєстрованих осіб (L_{ELC2}), серед осіб, які звернулись за призначенням соціальної допомоги (L_{ELC3}) та в чисельності осіб, яким не призначено соціальну допомогу (L_{ELC4}):

$$L_{ELC1} = N_{ELC} / N_{DP}, \quad (19)$$

$$L_{ELC2} = N_{ELC} / N_r, \quad (20)$$

$$L_{ELC3} = N_{ELC} / N_{PASA}, \quad (21)$$

$$L_{ELC4} = N_{ELC} / N_{PnotDSA} \quad (22)$$

«3 to 4.4 рівень виключення через неактивність на ринку праці», де аналогічно попереднім рівням виділено частку осіб, яким не призначено соціальну допомогу через незайнятість у загальній чисельності осіб, які виїхали з окупованої території (L_{EEI1}), у чисельності зареєстрованих осіб (L_{EEI2}), серед осіб, які звернулись за призначенням соціальної допомоги (L_{EEI3}), та в чисельності осіб, яким не призначено соціальну допомогу (L_{EEI4}):

$$L_{EEI1} = N_{EEI} / N_{DP}, \quad (23)$$

$$L_{EEI2} = N_{EEI} / N_r, \quad (24)$$

$$L_{EEI3} = N_{EEI} / N_{PASA}, \quad (25)$$

$$L_{EEI4} = N_{EEI} / N_{PnotDSA} \quad (26)$$

Результатом діагностики є визначення рівня відторгнення ВПО (див. рис. 1). У чисельнику формули: сума чисельності осіб, не зареєстрованих в управлінні праці та соціального захисту населення за місцем проживання як ВПО, (N_{un}), чисельності осіб, які не звернулись за призначенням соціальної допомоги ($N_{PnotASA}$), чисельності осіб, яким не призначено допомогу через те, що зайняті в неформальному секторі економіки (N_{EEIS}), чисельності осіб, яким не призначено допомогу через юридичні колізії (N_{ELC}), чисельності осіб, яким не призначено допомогу через економічну неактивність (незайняті працездатні громадяни працездатного віку) (N_{EEI}); у знаменнику – загальна кількість осіб, які виїхали з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України (N_{DP}). Слід наголосити на тому, що в цих розрахунках не враховується частина ВПО, яким не призначено соціальну допомогу через майновий стан.

Такий підхід до дослідження охоплення соціальною адресною допомогою ВПО дасть можливість визначити показник відсікання на кожному рівні, масштаби якого доводитимуть проблемні аспекти щодо справедливості принципів фільтрації претендентів на допомогу та відповідність критеріїв відсіву зазначених меті соціальної допомоги; визначити категорію осіб, яка більшою мірою охоплена / не охоплена соціальною допомогою, та наскільки система соціального захисту здатна охопити найбільш вразливу категорію ВПО; оцінити активність ВПО в захисті своїх прав на допомогу; дозволить показати більш реалістичну картину щодо інтеграції ВПО та сформує підґрунтя для удосконалення системи соціального захисту ВПО. Основним напрямом удосконалення системи соціального захисту ВПО, на наш погляд, є спрямування на соціальну інтеграцію та зниження рівня бідності, що потребує приведення у відповідність мети соціальної адресної допомоги та критеріїв відсікання. Так, основна мета подібної допомоги – оплата комунальних послуг, подібне і не кореспондується із засобами її обмеження, що зазначено в чинній редакції постанови Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 505.

На наш погляд, при формуванні системи соціального захисту ВПО слід дотримуватися принципу їх стимулювання до соціально-трудової інтеграції шляхом створення умов для отримання соціальної допомоги при участі в заходах працевлаштування, які слід удосконалити в межах діяльності державної служби зайнятості України.

У системі соціальної допомоги важливого значення набуває обґрунтування її доцільного розміру. Аналітичне порівняння подібного розміру в Україні та в інших країнах, які пережили подібні конфлікти, показує доволі низький його рівень (див. табл. 2.23).

У цьому випадку слід зауважити, що в умовах суворості дискреційних повноважень та низького рівня соціальної допомоги без розроблення заходів соціального залучення формується інституціональна пастка – юридичне обмеження допомоги без створення умов соціальної інклюзії; та, як наслідок, – спостерігається низький рівень охоплення ВПО соціальною допомогою та збільшення масштабів відторгнення.

Таблиця 2.23

Розмір соціальної допомоги ВПО в країнах з подібним конфліктом

Країна	Розмір допомоги
Україна	Згідно з п. 3 порядку надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 505 грошова допомога особам, які переміщуються, призначається на сім'ю та виплачується одному з її членів за умови надання письмової згоди довільної форми про виплату грошової допомоги цій особі від інших членів сім'ї (далі – уповноважений представник сім'ї) у таких розмірах: для непрацездатних осіб (пенсіонери, діти) – 884 грн (33 дол. США)* на одну особу (члена сім'ї); для інвалідів – прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність; для працездатних осіб – 442 гривні (16 дол. США)* на одну особу (члена сім'ї). Загальна сума допомоги на сім'ю розраховується як сума розмірів допомоги на кожного члена сім'ї та не може перевищувати 2 400 грн (89 дол. США)*.
Азербайджан	У межах реалізації програми фінансування заходів з облаштування переселенців у 2010р. виділялося 871 дол. США на особу, у 2011 р. – 910, а у 2013 р. – 1400 дол. США. У структурі державного бюджету ця сума витрат становить приблизно 3%, що є найвищим показником у світі.
Грузія	Щомісячні виплати переміщеним особам у Грузії становили 28 ларі (близько 12 євро), якщо особа проживає у приватному секторі, і 22 ларі (близько 8 євро), якщо вона мешкає у так званому колективному центрі разом з іншими такими особами. Мешканці подібних колективних центрів отримують також допомогу на оплату комунальних послуг – 10,2 ларі (4,5 євро) у Тбілісі та 5 ларі (2,2 євро) у регіонах. У 2013 р. започатковано програми надання разової допомоги найбіднішим особам з числа ВПО.
Молдова	В Молдові передбачалися: надання одноразової матеріальної допомоги, виплата допомоги на харчування (50 руб. щоденно), допомоги у разі безробіття на рівні мінімальної зарплати (400 руб.). Були запроваджені матеріальні стимули переселення до сільської місцевості – разова грошова допомога в розмірі 5тис. руб. на сім'ю плюс по 1 тис. на кожного її члена.

* Конвертовано за курсом НБУ України на 16.03.2017

Джерело: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 505 «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF>; Малиновська О.А. Шляхи вирішення проблеми внутрішніх переміщених осіб: деякі уроки із зарубіжного досвіду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/migrac_prob1-a598d.pdf

Серед заходів удосконалення надання соціальної допомоги ВПО слід назвати спрощення адміністративних процедур шляхом запровадження електронної черги, збір та систематизація більш якісних емпіричних даних з питань соціальної адаптації та інтеграції ВПО. Одночасно із згаданою моделлю діагностики охоплення соціальною адресною допомогою ВПО нами пропонується проводити системне оцінювання за такими напрямками: дослідження потреб, трудових мотивів ВПО, вивчення ставлення роботодавців до трудового залучення ВПО, ставлення приймаючих громад (оцінка ставлення колег, дослідження дискримінації/недискримінації); дослідження причин непрацевлаштування ВПО; дослідження економічної активності ВПО, у т.ч. відповідно до попередньо набутого професійного статусу як результативність соціальних програм у сфері праці (рівень економічної активності та зайнятості ВПО за віком, рівнем

освіти, професійними групами, посадами; рівень неформальної зайнятості ВПО; рівень безробіття ВПО; навантаження ВПО на одного працівника з приймаючої громади, у т.ч. у структурі зайнятого та безробітного населення; чисельність ВПО, які працюють в умовах вимушеної неповної зайнятості).

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що навіть в умовах нестачі інформації простежується низький рівень охоплення ВПО соціальною адресною допомогою. Формування сприятливого інституціонального середовища інтеграції ВПО має ґрунтуватися на комплексній системі інформації щодо ефективності соціального захисту, складовою якої є соціальна допомога. Через це запропоновано модель діагностики охоплення соціальною адресною допомогою ВПО, яка включає рівні розпізнання прав, участі, охоплення допомогою, виключення та відторгнення, масштаби фільтрації, значення показників, за якими демонструватимуть дотримання/недотримання принципів соціального захисту.

Соціально-трудова інклюзія людей з інвалідністю

З огляду на еволюцію ставлення до людей з інвалідністю в розвиненому суспільстві слід визнати, що ратифікація Україною Конвенції ООН про права інвалідів та Факультативного протоколу до неї активізувала необхідність реформ, у т.ч. у напрямі соціально-трудової інтеграції цієї соціально вразливої категорії населення⁵⁸. Увага науковці до формування умов зайнятості людей з обмеженими можливостями обумовлена їх потребою у працевлаштуванні як форми трудотерапії та реалізації трудового потенціалу. Аналіз світового ринку праці засвідчить про низький рівень зайнятості людей з інвалідністю, який удвічі нижчий, ніж серед людей без інвалідності, а рівень безробіття становить 80%⁵⁹. За даними нерегулярних обстежень, рівень зайнятості інвалідів в Україні становить 21,5% від їх загальної чисельності⁶⁰. Це супроводжується підвищенням трудової пасивності та соціального відторгнення цієї категорії населення, призводить до поширення бідності та посилення соціальної напруженості в суспільстві.

Підвищення уваги до означеної теми обумовлено і такими тенденціями українського суспільства, як соціальне відторгнення людей з інвалідністю серед воїнів АТО та мешканців Донецької та Луганської областей. Стан людей з інвалідністю у цих регіонах є критичним. Це обумовлено порушенням роботи медичних установ, закладів охорони здоров'я. Унаслідок політичної невизначеності та часткової блокади підвищується ризик невчасного звернення хворих за медичною допомогою.. В аптеках – нестача ліків. Не отримують належного лікування особи з інфекційними хворобами та соціально небезпечними хворобами (ВІЛ/СНІД, туберкульоз тощо). Через пошкодження систем водозабезпечення удвічі зросла захворюваність на гепатит А. Ускладнене становище таких осіб і на ринку праці Донецької та Луганської областей за рахунок великої кількості бар'єрів, що є наслідком воєнних дій та полі-

⁵⁸ Конвенція про права інвалідів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_g71

⁵⁹ Всемирный доклад об инвалидности [Електронний ресурс] / Всемирная организация здравоохранения. – 2011. – Режим доступу : http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/summary_ru.pdf?ua=1; Инвалидность: факты и статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://orttolife.ucoz.ru/publ/invalidy_i_obshhestvo/invalidnost_fakty_i_statistika/2-1-0-847

⁶⁰ Праця та зайнятість осіб з інвалідністю в Україні : національна доповідь / Міністерство праці та соціальної політики України ; ДУ «Науково-дослідний інститут соціально-трудових відносин Мінпраці України». – К., 2009. – 194 с. – С. 90–91.

тичної невизначеності. Негативним наслідком стало розповсюдження інфекційних хвороб і в сусідніх регіонах.

На жаль, відсутня точна інформація щодо такої категорії населення, як інваліди – воїни АТО. У статистичних, наукових і публіцистичних джерелах простежуються різні дані щодо визначення масштабів інвалідності серед воїнів АТО (у публікації О. Воронцова наводяться дані від 3,5 тис. до 5 тис. осіб⁶¹, за іншими даними, їх чисельність сягає 20 тис. осіб⁶²), та майже не надається інформації щодо масштабів інвалідності в Донецькій та Луганській областях.

Зменшення соціального відторгнення, борг країни та її населення перед такими людьми вимагає розроблення заходів соціально-трудової інклюзії людей з інвалідністю, що частково сприятиме подоланню бідності, рівень якої серед останніх вищий, ніж серед інших людей. У цьому випадку має враховуватися досвід світової спільноти, який сприяв еволюції ставлення до зазначених осіб. Проявом останнього стало визнання правозахисної «моделі інвалідності» та прийняття Організацією Об'єднаних Націй (ООН) у 2006 р. Конвенції про права інвалідів та Факультативного протоколу до неї. Результатом подальшої спрямованості українського суспільства на європейську інтеграцію та зміни ставлення до означених вище осіб стала ратифікація Україною в 2009 р. цього нормативного документу. Одним із напрямів соціальної інтеграції, який регулюється статтею 27 Конвенції, є створення умов для праці та зайнятості. Країни, які ратифікували цю статтю Конвенції, зобов'язані створити умови забезпечення трудової реабілітації та працевлаштування людей з інвалідністю. На важливості розроблення заходів соціально-трудової інклюзії осіб з інвалідністю наголошують Конвенція Міжнародної організації праці (МОП) про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів, яка ратифікована Україною 06.03.2003 р., і Рекомендація МОП № 168 щодо професійної реабілітації та працевлаштування інвалідів 1983 р.

Провідну роль у реалізації принципу «Рівний рівному» відіграє ООН, у межах якої було ухвалено низку нормативно-правових актів стосовно трудової діяльності людей з інвалідністю: Всесвітня декларація прав людини (1948 р.), Декларація про права розумово відсталих осіб (1971 р.), Декларація про права інвалідів (1975 р.), Всесвітня програма дій щодо інвалідів (1982 р.), Конвенція № 159 Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів (1983 р.), Конвенція ООН про права дитини (1991 р.), Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів (1993 р.), Конвенція ООН про права інвалідів та Факультативний протокол до неї (2006 р.), Європейська стратегія у сфері інвалідності на період 2010–2020 рр.: дотримання лозунгу «Європа без перешкод», План дій Ради Європи щодо сприяння правам і повній участі людей з обмеженими можливостями в суспільстві: покращення якості життя людей з обмеженими можливостями в Європі в 2006–2015 роках. Аспекти недискримінації у сфері зайнятості закріплені в документах Міжнародної організації праці (МОП): Конвенція МОП № 111 «Про дискримінацію в галузі праці та занять» (1958 р.), Конвенція МОП № 142 «Про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів» (1975 р.), Конвенція МОП № 159 «Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів» (1983 р.), Рекомендація МОП № 99 щодо перекваліфікації інвалідів (ухвалена 1955 р.), Рекомендація МОП № 111 щодо дискримінації в галузі праці та

⁶¹ Воронцов Александр. Сколько стоит смерть? Украинские эксперименты с демократией: инвалидность инвалидности [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ubop.info/stati-novosti-ukrainy/skolko-stoit-smert.html>

⁶² Обнародовано количество бойцов АТО, ставших инвалидами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://06239.com.ua/article/940089>

занять (1958 р.), Рекомендація МОП № 122 щодо політики в галузі зайнятості (1964 р.), Рекомендація МОП № 168 щодо професійної реабілітації та працевлаштування інвалідів (1983 р.), Конвенція МОП № 168 про сприяння зайнятості та захист від безробіття (1988 р.), Рекомендація МОП № 195 про розвиток людських ресурсів: освіта, підготовка кадрів і безперервне навчання (2004 р.).

Ратифікація Україною Конвенції ООН про права інвалідів створює передумови для формування соціальної та правозахисної «моделей інвалідності». На відміну від моральної моделі, проявом якої є соціальне відторгнення, ізоляція та дискримінація, зазначені моделі характеризуються формуванням позитивного ментального ставлення до осіб з особливими потребами та зміною соціальних, політичних та економічних умов соціальної інклюзії. Відмінною особливістю від благодійної моделі є підвищення самооцінки не за рахунок отримання благодійної допомоги, а завдяки визнання гідності. Розвиток світового суспільства вплинув на еволюцію «моделей інвалідності»: від забобонних уявлень про інвалідність як покарання за скоєний гріх до розуміння необхідності зменшення обмежень, які не дають людям з особливими потребами реалізувати себе (модель Handicap (англ. – рука у капелюсі), автор Ф.Вуд). У Конвенції ООН про права інвалідів чітко наголошується на тому, що інвалідність повинна розглядатись як результат взаємодії між особою та її оточенням. Тобто «інвалідність виникає у результаті великої кількості бар'єрів, що їх будує суспільство стосовно людей з інвалідністю, таких, як стигма та дискримінація; недостатня доступність послуг з охорони здоров'я та реабілітаційних послуг чи проблем доступності транспорту, приміщень та інформації», про що зазначає Етьєн Кран – фахівець ВОЗ з питань інвалідності⁶³.

Особливості інвалідності в Україні підкреслюють важливість та необхідність посилення взаємодії членів суспільства в напрямі соціальної та соціально-трудової інтеграції в тому числі. Одночасно в межах українського суспільства актуальним є врахування принципів реабілітаційної «моделі інвалідності», виникнення якої було пов'язано з необхідністю адаптації та реабілітації військових після Другої світової війни із застосуванням трудотерапії.

Перш ніж зазначити основні орієнтири удосконалення державного регулювання соціально-трудової інклюзії людей з інвалідністю в Україні, слід наголосити на тому, що потребує системного регулювання евакуація таких осіб з тимчасово окупованої території Донецької та Луганської областей для надання необхідної медичної допомоги та подальшого трудового залучення для зменшення соціального відторгнення.

Одним із засобів стимулювання роботодавців до працевлаштування осіб з інвалідністю є квотування робочих місць. Серед країн, які застосовують квотні системи, слід назвати: в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні – Китай, Індію, Японію, Монголію, Шрі Ланку, Таїланд, у Західній Європі – Австрію, Бельгію, Кіпр, Францію, Німеччину, Грецію, Ісландію, Італію, Мальту, Нідерланди, Іспанію, Португалію, Туреччину, у Східній Європі – Чехію, Угорщину, Польщу, Словаччину⁶⁴.

Встановлення квоти робочих місць має ґрунтуватися на даних оцінки навантаження інвалідами працездатного віку на одного роботодавця, на дослідженні чисельності інвалідів, у т.ч. пошукачів роботи за професійною спрямованістю. Неврахування

⁶³ Всемирный доклад об инвалидности [Електронний ресурс] / Всемирная организация здравоохранения. – 2011 – Режим доступа: http://who.int/disabilities/world_report/2011/summary_ru.pdf?ua=1

⁶⁴ Мюррей Б., Херон Р. Працевлаштування шукачів роботи з інвалідністю: складові ефективних послуг. – МБП, Східно-азійська міждисциплінарна консультативна група, регіональне азіатсько-тихоокеанське бюро. – К., 2003. – 87 с.

зазначеного веде до незбалансованості відповідальності роботодавців та Державної служби зайнятості, наслідком чого є, за свідченням юристів, оскарження роботодавцями накладених на них штрафів у судах України.⁶⁵

Відповідно до ст. 19 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» встановлено норматив робочих місць для працевлаштування інвалідів у розмірі 4% середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо штат становлять від 8 до 25 осіб – у кількості одного робочого місця⁶⁶. Наказом Міністерства соціальної політики України № 42 від 10.02.2007 р. затверджено форми звітності 10-ПІ (річна) «Звіт про зайнятість і працевлаштування інвалідів», де відображаються пункти щодо виконання норми квоти на зайнятість інвалідів⁶⁷. З боку роботодавців таке квотування може сприйматися як додатковий податок (у вигляді штрафних санкцій (стаття 20 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» за невиконання нормативу або утримання працівника-інваліда з нижчим рівнем продуктивності) та засіб наповнення фонду соціального захисту інвалідів.

Вивчення зарубіжного досвіду дає підстави твердити, що квота, встановлена в Україні, є нижчою, ніж у країнах з більш високим рівнем інвалідності. Наприклад, у Німеччині з 1986 р., крім того, що норма становить 6%, також підвищено місячний штраф за недотримання рівня зайнятості таких осіб на підприємстві⁶⁸.

Проблема небажання роботодавців працевлаштовувати інвалідів характерна не тільки для України. Так, в Ізраїлі 85% роботодавців не мають інвалідів у штаті, 23% не бажають, щоб у них працювали інваліди⁶⁹.

На подолання подібної ситуації спрямовані дослідження вчених розвинених країн та країн пострадянського простору. Так, уряд Німеччини вважає, що працевлаштування інвалідів вигідніше, ніж їх соціальне утримання. Позитивними аспектами соціально-трудового залучення інвалідів є використання їх трудового потенціалу. Дотримання такого підходу сприяє досягненню як економічного, так і соціального ефектів. Країни, що активно інтегрують людей з інвалідністю у суспільство шляхом зайнятості, доводять вигідність такої політики, демонструючи, що витрати на трудову реабілітацію окупаються отриманими прибутками.

Причиною низького рівня зайнятості інвалідів є слабка трудова мотивація. Серед засобів заохочення інвалідів до трудової діяльності є надання їм можливості отримувати компенсації та дотацій на особисті транспортні засоби. Прикладом є Ізраїль, де такі компенсації вдвічі більші, ніж для непрацюючих інвалідів⁷⁰.

⁶⁵ Чому підприємства штрафують за інвалідів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pravoznavstvo.at.ua/publ/pidpriemnicka_dijalnist/chomu_pidpriemstva_shtrafujut_za_invalidiv/13-1-0-40.

⁶⁶ Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>

⁶⁷ Наказ Міністерства соціальної політики України № 42 від 10.02.2007 р. Про затвердження форми звітності N 10-ПІ (річна) "Звіт про зайнятість і працевлаштування інвалідів" та Інструкції щодо заповнення форми звітності № 10-ПІ (річна) "Звіт про зайнятість і працевлаштування інвалідів" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0117-07>

⁶⁸ Корнюшина Р.В. Зарубежный опыт социальной работы. Социально-трудовая реабилитация инвалидов в Германии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yourlib.net/content/view/59/3/>

⁶⁹ Обзор: права инвалидов. А как за границей? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mioby.ru/novosti/obzor-prava-invalidov-a-kak-za-granicej/>

⁷⁰ Там само.

Напрацювання ООН, досвід МОП та розвинених країн доводять, що соціально-трудова інтеграція може бути ефективною при застосуванні гнучких механізмів страхування та стимулювання.

Серед заходів стимулювання роботодавців до трудової інклюзії осіб з інвалідністю слід, на наш погляд, вживати не тільки адміністративно-господарських санкцій за невиконання нормативу робочих місць, а й заохочувати за перевищення встановленої норми шляхом податкових та фінансово-кредитних преференцій. Через що слід враховувати зарубіжний досвід стосовно компенсації витрат на реєстрацію, встановлення розміру оподаткування, податкових пільг за працевлаштування інвалідів, забезпечення отримання компенсації за створення робочого місця для інваліда.

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ СФЕРИ ДОНБАСУ: ЗАГРОЗИ Й МОЖЛИВОСТІ

3.1. Економічні передумови та сценарні припущення трансформаційних змін у зайнятості населення регіону Донбас

Базовий сценарій розвитку макроекономічної ситуації в Україні у 2016–2017 рр.

На тлі політичної нестабільності з кінця 2013 р. та глибокої соціально-економічної кризи в економіці України у 2014 р. відбулося падіння ВВП на рівні 6,8%, а у I та II кв. 2015 р., – відповідно, на -17,2 та -14,7% в результаті насамперед глибокого скорочення динаміки промислового виробництва – з -10,7% у 2014 р. до -21% у I кв. 2015 р. та -18% у II кв. 2015 р. Основними факторами спаду економічної динаміки у 2014 р. та першій половині 2015 р. є :

- розгортання воєнних дій на сході України;
- стрімка девальвація обмінного курсу гривні до долара США (з 8,0 грн за 1 дол. США у 2013 р. до 22 грн за 1 дол. США станом на початок вересня 2015 р.);
- скорочення зовнішнього і внутрішнього сукупного попиту в Україні, насамперед валового нагромадження капіталу у складі ВВП (-23% за підсумками 2014 р. та -25,1% у I кв. 2015 р.);
- «рекордне» зниження динаміки капітальних інвестицій (-21% за підсумками 2014 р. та -14,8% (у промисловості -37,4%) у I кв. 2015 р.);
- спад виробництва майже за всіма видами економічної діяльності, передусім у переробній промисловості (-12% за підсумками 2014 р. та -25,6% у I кв. 2015 р.) через обмежений внутрішній попит;
- скорочення капітальних видатків бюджету як фінансового ресурсу започаткування потужних інфраструктурних проєктів (питома вага капітальних видатків у сукупних видатках Державного бюджету України становила -62,2% у 2014 р. і 31,7% у першій половині 2015 р. до відповідного періоду попереднього року);
- стрімке прискорення інфляційних процесів в економіці (ІСЦ становив 99,7% у 2012 р., 112,1% – у 2014 р., 148% – за перше півріччя у річному вимірі до попереднього періоду);
- зниження світового попиту та втрата зовнішніх ринків щодо традиційної продукції українського експорту;
- спад динаміки експорту товарів і послуг у складі ВВП (-14,5% у 2014 р. та -26,2% у I кв. 2015 р.)
- неефективна регуляторна економічна політика держави тощо.

При цьому у 2015 р. та найближчій перспективі середньорічні ціни на сталь (що продемонстрували динаміку зниження на: 10,7% – у 2013 р., 1,9% – у 2014 р., 19,9% – у I кв. та 29,9% – у II кв. 2015 р.), очевидно, не зростуть через уповільнення світового попиту.

Стала тенденція прискореного згортання зовнішнього попиту спостерігається з 2012 р., а внутрішнього – з 2014 р. і набуває дедалі більшої інтенсивності у 2015 р. У

першому півріччі 2015 р., за даними платіжного балансу, експорт товарів та послуг знизився відносно відповідного періоду 2013 р. на 41%. Падіння зовнішнього попиту на українську продукцію відбулося за всіма групами товарів. При цьому найбільшою мірою знизилися обсяги експортних поставок інвестиційних товарів.

Підписання Угоди з ЄС поки що не компенсувало втрати ринку РФ, навіть навпаки: обсяг експорту до країн ЄС за січень–червень поточного року порівняно з відповідним періодом минулого скоротився на 35,6% загалом, а щодо окремих країн (Бельгії, Угорщини, Литви, Великої Британії) падіння експорту становило близько 50–55%.

За подальшої втрати російського ринку зростання експорту України можливе лише за умови більш активного виходу на ринки третіх країн – перш за все Китаю, Індії, країн Близького Сходу та Південно-Східної Азії. Україна з початку поточного року суттєво збільшила свою присутність на ринках окремих країн Африки та Латинської Америки. Хоча зараз експорт до цих країн є дуже незначним за обсягами, проте їхні ринки мають вагомий потенціал подальшого нарощування торговельних відносин.

Скорочення експорту у 2015 р. значною мірою (на 75%) відбулося за рахунок зменшення експортних поставок з Донецької та Луганської областей, а також стрімкого згортання попиту Росії на українську продукцію.

Одним з основних чинників зниження експорту товарів є падіння цін на світових товарних ринках. За перше півріччя 2015 р. обсяг експорту товарів, за даними Держстату України, у фізичному вимірі скоротився приблизно на 20%, тоді як у поточних цінах – на 35%.

Дія чинника динаміки світових цін та позаекономічних чинників була настільки потужною, що навіть стрімке зростання цінової конкурентоспроможності української продукції у 2014–2015 рр. (на 25–35%) відносно грудня 2013 р. не зумовило відповідного посилення позицій вітчизняних виробників на більшості ринків.

На відміну від сталої тенденції прискореного зростання внутрішнього попиту, що спостерігалася впродовж останнього десятиріччя (за винятком 2009 р.), у 2014 р. відбулося скорочення його обсягу проти попереднього року на 13%, а за I кв. 2015 р. проти відповідного кварталу попереднього року – на 14,9%.

Основними складовими згортання внутрішнього попиту є скорочення валового нагромадження основного капіталу та споживчих витрат домашніх господарств, які в 2014 р. проти 2013 р. скоротилися, відповідно, на 23 та на 9,6% (у I кв. 2015 р. проти I кв. 2014 р.) періоду попереднього року, – відповідно, на 25,1 та 20,7%.

Чинниками падіння інвестиційного попиту є обмеженість як державних, так і приватних фінансових ресурсів, у тому числі кредитних коштів. Загалом у 2014 р. проти попереднього року обсяги капітальних інвестицій за номіналом скоротилися на 17,7%, у тому числі державного бюджету – на 75,8%, власні кошти підприємств, що є основним джерелом фінансування капітальних інвестицій, – на 7,2%, кредити банків та інші позики – більш ніж удвічі (на 50,9%). Єдиним джерелом інвестицій, яке продемонструвало збільшення обсягів фінансування інвестицій (на 38,1%), були кошти іноземних інвесторів (основних країн-кредиторів та міжнародних фінансових організацій).

Головною умовою відновлення економічного зростання у коротко- та середньостроковій перспективі є досягнення мирного урегулювання конфлікту на Сході України, забезпечення політичної стабільності, прозорості та виразності державної політики. Протягом 2015–2017 рр. зовнішній попит, який визначається перш за все розвитком світової економіки та курсовою політикою НБУ, відіграватиме вирішальну роль у динаміці економічного зростання України.

Продовження співпраці з МВФ та реструктуризація (часткова) боргових зобов'язань дасть можливість для стабілізації валютного ринку та стримування волатильності курсу гривні.

За нашими підрахунками, темпи зростання реального ВВП у 2015 р. оцінюються (за СНР 1993 р.) на рівні -10–11%, а темпи зростання індексу споживчих цін – близько 146,5% (при обчисленні грудень до грудня попереднього року). Прогнозується також висока динаміка індексу цін виробників – на рівні 130,1% (грудень до грудня попереднього року), що зумовлено очікуванням зростання витрат виробництва (передусім збереженням високих цін на енергоносії, опалення та витрат на заробітну плату).

У наших прогнозних оцінках щодо рівня інфляції в 2016 р. враховано вплив факторів, що прискорюють її розвиток, зокрема:

- очікуваного подорожчання транспортних послуг та послуг ЖКГ, а також необхідності забезпечення рентабельності виробництва на тлі подорожчання енергетичних ресурсів;
- пом'якшення (спираючись на зарубіжний досвід) грошово-кредитної політики НБУ у 2016 р., прогнозованої девальвації гривні та подорожчання імпорту за посилення девальваційних тенденцій;
- збереження високої вартості кредитів, а отже, поглиблення витратного характеру виробництва та падіння цінової конкурентоспроможності української продукції, що може стати одним із факторів продовження розгортання кризових явищ в економіці України;
- посилення тиску на інфляційні процеси продовольчої складової, що буде пов'язано як зі світовими тенденціями (у 2016 р. можливе подальше погіршення кліматичних умов, що підвищує ймовірність зростання світових цін на продовольчі товари), так і з внутрішніми процесами – формуванням тимчасових дисбалансів попиту та пропозиції щодо окремих груп продуктів харчування, пов'язаних, зокрема, з можливим спадом виробництва продукції АПК, викликаного несприятливими погодними умовами;
- зростання середньомісячної заробітної плати внаслідок подальшого підвищення мінімальної заробітної плати та вирівнювання середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності.

Унаслідок дії зазначених факторів у 2016 р. середньорічний індекс цін виробників промислової продукції очікувався на рівні 19,3%, а індекс споживчих цін – 24,2%, при цьому розрахунковий індекс-дефлятор ВВП становитиме близько 23,4%. Грошово-кредитна політика НБУ буде орієнтована на зниження темпів індексу споживчих цін (ІСП) з метою переходу у середньостроковому періоді до таргетування інфляції. Зростання вартості кредитних ресурсів на тлі погіршення фінансового стану підприємств та населення призведе до скорочення кредитної підтримки економіки.

У 2016 р. (у разі локалізації воєнного конфлікту на Сході України та політичної стабільності) очікується: припинення спаду ВВП, певне сповільнення інфляційних процесів, зростання споживчого попиту населення, поступове нарощення динаміки валового нагромадження основного капіталу, збільшення надходження іноземних інвестицій, поживавлення кредитування економіки.

Протягом періоду 2016–2017 рр. припускається:

- – покращення геополітичних умов розвитку економіки України у короткостроковій перспективі та припинення ескалації воєнних дій на сході України;
- – подолання тенденції спадної динаміки інвестиційної та споживчої компонент сукупного попиту; відновлення позитивної динаміки приватного попиту внаслідок підвищення рівня реальної заробітної плати та відновлення кредитування фізичних осіб;

- – зростання норми нагромадження основного капіталу випереджальними темпами порівняно зі зростанням споживчого попиту;
- – стабілізація діяльності банківського сектора економіки внаслідок реформування, що, однак, у короткостроковій перспективі не забезпечить суттєвого розширення кредитування економіки України;
- – стабілізація курсу гривні та суттєве зниження тиску курсового чинника на інфляційні процеси;
- – підвищення цін на споживчому ринку (ІСЦ) вищими темпами, ніж динаміка курсу гривні до долара США, що зумовить поступове зростання РЕОК гривні та падіння цінової конкурентоспроможності українського виробника на зовнішніх та внутрішньому ринках;
- – збільшення фізичного обсягу експорту товарів та послуг швидшими темпами, ніж зростання ВВП; таким чином збережеться експортоорієнтований характер зростання економіки;
- – отримання позитивного ефекту від уведення в дію Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, зокрема, зростання фізичного обсягу експорту до ЄС-28 більш високими темпами, ніж зростання експорту в цілому.

Відповідно до наведеного вище нами розроблено сценарій розвитку економіки України (табл. 3.1), в основу якого покладено передумову, що у середньостроковій перспективі геополітичні умови розвитку економіки не погіршаться і в країні не відбудеться подальша ескалація воєнних дій, що як зараз, не впливатиме на економічну ситуацію.

Упродовж прогностичного періоду позитивна динаміка економічного зростання визначатиметься сприятливою кон'юктурою світових ринків унаслідок очікуваного поступового виходу з рецесії більшості європейських та інших країн, а також активізацією виробничої діяльності в Україні та частковим відновленням внутрішнього попиту. Зростання зовнішнього попиту та цін на сировинні ресурси і металопродукцію сприятиме поштовху насамперед експортоорієнтованого виробництва української металургії та хімії, водночас очікується поступова активізація діяльності у внутрішньоорієнтованих видах промисловості. Прогнозується поступове зростання зовнішнього попиту на продукцію інвестиційного характеру, що стане помітним чинником розвитку в Україні переробної промисловості, інфраструктури, торгівлі тощо.

Внутрішній попит зростатиме повільними темпами внаслідок низьких темпів підвищення реальних доходів населення та низької динаміки інвестицій. При цьому динаміка інвестиційного попиту дещо перевищуватиме темпи зростання попиту домашніх господарств (табл. 3.1).

Середньорічна норма нагромадження основного капіталу залишатиметься на відносно низькому рівні, що не створить можливості для розширеного відтворення і модернізації українського виробництва.

Діяльність банківського сектора економіки стабілізується, але не забезпечуватиме суттєвого розширення кредитування економіки. Ефект зростання цінової конкурентоспроможності, що виник у 2014–2015 рр., буде значною мірою нівельований.

Темпи зростання імпорту товарів будуть обмежені динамікою обмінного курсу гривні й внутрішнього попиту. Висока інфляція та девальвація гривні стримуватимуть зростання реальних доходів населення і, як наслідок, – збільшення імпорту споживчих товарів. Тобто відбуватиметься зниження імпортомісткості кінцевих витрат домогосподарств. Збільшення імпорту відбуватиметься переважним чином за рахунок зростання інвестиційних товарів.

Таблиця 3.1

Макропоказники розвитку економіки України на період 2015–2017 рр.*

Показник	2014	2015	2016	2017
<i>Реальний сектор</i>	<i>Індекс, рік до попереднього року</i>			
Реальний ВВП	-6,8	-10,5	-0,3	2,1
Споживання				
– приватне (домогосподарств)	-9,6	-13,5	-0,8	2,8
– державне (сектора ЗДУ)	0,6	4,3	3,8	3,7
Валове нагромадження основного капіталу	-23,0	-19,0	1,3	3,5
<i>Інфляція</i>	<i>Індекс, рік до попереднього року</i>			
Індекс споживчих цін: (середньорічний)	12,1	48,8	24,2	15,2
(грудень до грудня попереднього року)	24,9	46,5		-
Індекс цін виробників: (середньорічний)	17,1	36,5	19,3	16,4
(грудень до грудня попереднього року)	31,8	30,1	21,2	-
Обмінний курс, грн/дол. США				
(середньорічний)	11,9	23,6	25,0	26,0
<i>Консолідований бюджет</i>	<i>% ВВП</i>			
Доходи бюджету	29,1	28,8	28,3	29,0
Витрати бюджету	33,4	34,9	32,8	33,1
Баланс бюджету	-4,3	-4,8	-4,5	-4,1
<i>Гроші та кредит</i>	<i>Індекс, грудень до грудня попереднього року</i>			
Грошова база, %	8,0	4,8	9,0	10,0
Грошова маса (М3), %	5,3	15,0	22,0	25,5
<i>Соціальні показники</i>	<i>Індекс, рік до попереднього року</i>			
Безробіття, % від економічно активного населення у віці 15–70 (МОП)	8,7	11,2	9,7	8,5
Реальна заробітна плата	3,2	-23,2	-1,8	4,0
<i>Зовнішній сектор</i>	<i>млн. доларів США</i>			
Сальдо рахунку поточних операцій	-5228	-900	-1085	-1190
Експорт товарів і послуг	68485	57650	58340	61270
Імпорт товарів і послуг	73768	58700	59570	62625
Баланс товарів і послуг	-5283	-1050	-1230	-1355

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь.

Джерело: авторські розрахунки.

У разі невиконання цих та інших умов реалізація інвестиційно орієнтованого сценарію за існуючих міжгалузевих зв'язків та пропорцій стимулювання економічного зростання в Україні характеризуватиметься значним загостренням макроекономічних дисбалансів. Попередні періоди економічного зростання, зокрема у 2003–2004 рр., не характеризувалися подібними загостреннями дисбалансів, проте умови розвитку економіки того часу істотно відрізнялися від умов, які очікуються на прогностичний період. Для прикладу, серед умов, які сприяли прискореному зростанню у 2003–2004 рр., слід виділити: нижчі ціни на природний газ; відсутність обмежень щодо здійснення заходів протекціонізму вітчизняних виробників, зокрема тих, що діють зараз відповідно до вимог СОТ; нижчий рівень боргового навантаження на економіку⁷¹ тощо.

Оскільки ВВП є основним макропоказником фінансово-економічної бази бюджету, можливе відповідне недоотримання очікуваних бюджетних доходів як через подальший спад виробництва, так і через зростання збитковості економіки. У свою

⁷¹ Рівень зовнішнього боргу зріс з 47% ВВП у 2003–2004 рр. до 77% ВВП у 2011–2012 рр. та 91% ВВП у 2015 р.

чергу це зумовить падіння доходів населення і прибутків корпорацій, загострення на цьому тлі соціальної кризи та зниження рівня життя українців.

Крім того, існують й інші **ризики щодо негативних наслідків розвитку подій для економіки України**, серед яких:

- ризики дестабілізації політичної ситуації в Україні, відновлення військових дій на сході країни;
- ризики виникнення банківської кризи та подальша стрімка девальвація курсу національної валюти;
- ризики, пов'язані з динамікою світової економіки та зовнішнього попиту на вітчизняну продукцію. Очікування прискорення зростання світової економіки знижуються під впливом: поступового охолодження кон'юнктури в Китаї, зниження економічної динаміки країн – експортерів вуглеводнів, погіршення прогнозу зростання країн Латинської Америки та СНД. Уповільнення економіки Китаю (у країні спостерігаються високі темпи зниження ділової активності за останні шість років, зменшується внутрішній попит та експорт) стримуватиме зростання економіки країн Азії й матиме негативні наслідки для динаміки попиту на глобальних ринках ресурсів. Ослаблення зростання китайської економіки посилить кризу перевиробництва на ринках металів. Зберігаються ризики стриманішої динаміки європейської економіки;
- ризики цінової конкурентоспроможності, пов'язані з ймовірністю розв'язання «курсових воєн» між найбільшими економіками світу. У 2015–2016 рр. може продовжитися процес девальвації юаня, російського рубля та євровалюти до долара США, що знижуватиме цінові конкурентні переваги економіки України;
- ризики погіршення цінових умов торгівлі, пов'язані із можливим зростанням волатильності кон'юнктури на світових сировинних ринках, високою вірогідністю реалізації ризиків відхилення цін на нафту, метали, руди та зерно від прогнозованої динаміки;
- позаекономічні ризики, серед яких: можливість подальшого падіння експорту з Донецької та Луганської областей (10,5% експорту товарів з України за 9 місяців 2015 р. припадало на ці області); можливість падіння експорту до Російської Федерації, в тому числі через уведення ембарго на продовольчі товари з України (12,8% експорту товарів з України за 9 місяців 2015 р. припадало на РФ) тощо;
- для відновлення економічного зростання в Україні у 2016–2020 рр. необхідно у найближчий час стабілізувати політичну сферу, вирішити всі питання на сході країни без застосування сили, а також представити прийнятну програму економічних реформ. Протягом 2015–2016 рр. реалізувати механізми перезапуску економіки, змінити її структурну модель, стимулювати розвиток національного ринку за рахунок збільшення внутрішнього споживання і податкових стимулів, а також реалізувати великі інфраструктурні проекти у форматі державно-приватного партнерства.

Сценарій можливого відновлення економічного зростання у Донецькій і Луганській областях

У результаті воєнних дій на Сході України критично важливим об'єктам інфраструктури в Донецькій і Луганській областях завдано величезної шкоди. Якість державних послуг і доступ до них істотно погіршилися. Безпосередні пошкодження підприємств, житлових об'єктів і транспорту в регіоні позначаються на економіці, а у довгостроковій перспективі матимуть наслідки і для засобів до існування.

За даними Державної служби статистики України, найбільший спад промислового виробництва серед регіонів України у січні–травні 2015 р. спостерігався в Луганську (-88,0% рік до року), Донецьку (-50,6%), і Харкові (-18,9%). У Донбасі продовжується гуманітарна криза, електростанції зруйновані обстрілами, зупинилися насоси у

вугільних шахтах і ті були затоплені. Припинили роботу два великі заводи, що випускають добрива - «Стирол» у Горлівці та «Азот» у Сєверодонецьку.

Донбас і Луганськ – це зона як гуманітарної, так і промислової катастрофи. Руїнування зайшли настільки далеко, що економіка не зможе відновитися без серйозної перебудови, а цього не станеться, поки не буде встановлений досить стабільний мир.

Безробіття серед населення постконфліктних районів Донбасу, як очікується, зростатиме, а можливості щодо отримання доходу скорочуватимуться. Крім того, очікується, що після закінчення збройного конфлікту до регіону повернеться багато внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Щоб відновити нормальне життя у місцевих громадах, до яких вони повернуться, необхідно створити нові економічні можливості, для чого слід забезпечити здійснення ефективних заходів економічного і соціального відновлення.

Через воєнні дії в Україні важко прогнозувати ситуацію на ринку праці на майбутні роки. Особливо це стосується промислових східних регіонів. У разі збереження нинішньої ситуації, великої кількості вакансій там не з'явиться, однак якщо обстановка стабілізується, то Схід України зможе одержати велику кількість робочих вакансій.

Необхідно підтримати економічне відновлення на місцевому рівні та покращити умови життя шляхом створення можливостей щодо зайнятості та отримання доходу, посилити здатність постраждалого населення Донецької та Луганської областей до працевлаштування і його життєстійкість, а також сприяти спроможності малого та середнього бізнесу на Донбасі створювати робочі місця шляхом: відновлення критично важливої економічної інфраструктури; розширення можливостей щодо зайнятості та підприємництва; зміцнення спроможності місцевих органів влади щодо створення сприятливого середовища для реалізації можливостей підприємницької діяльності та зайнятості.

Оцінка впливу зростання інвестицій в економіку Донецької області

Сценарій 1. Прогнозно-імітаційні розрахунки щодо оцінки впливу зростання інвестицій в економіку Донецької області на базі економіко-математичних моделей ІАС у середовищі PowerSim

Для здійснення параметризації рівнянь економіко-математичних моделей, що описують економіку Донецької області, було виконано низку таких завдань: збір необхідних для параметризації даних; перевірка достовірності та адекватності даних, наданих відповідними органами; проведення параметризації отриманих даних; перенесення отриманих після параметризації значень у шаблони PowerSim для супроводу бюджетного процесу Донецької області; верифікація моделей супроводу бюджетного процесу Донецької області⁷².

Для проведення прогнозно-аналітичних розрахунків щодо оцінки впливу зростання інвестицій в економіку Донецької області запропоновано два сценарії, які в імітаційному режимі враховують ситуації можливих змін значень показника «Вартість реалізованої продукції» за інших рівних умов (табл. 3.2).

⁷² Для забезпечення вибору науково-обґрунтованих напрямів розвитку економічної політики використано автоматизовану систему ІАСБП, розроблену ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Інститутом кібернетики ім. В.М.Глушкова НАН України та Інститутом телекомунікацій і глобального інформаційного простору НАН України, яка є підґрунтям для визначення особливостей поведінки суб'єктів ринку під впливом змін фінансово-економічних регуляторів. Ця інформаційно-аналітична система дозволить органам державної влади ухвалювати стратегічно важливі рішення про зміни економічної політики, передбачаючи принаймні середньострокові наслідки своїх дій.

Таблиця 3.2

Сценарії імітаційного прогнозування за комплексом економіко-математичних моделей, що описують економіку Донецької області

Сценарій	Зміст та умови сценаріїв імітаційного моделювання відносно базового сценарію до рівня 2013 р. (до воєнного конфлікту)
<i>Приріст інвестицій та зміна чистої виручки від реалізації до рівня 2013 р.</i>	
1.1.	Зростання вартості реалізованої продукції через приріст інвестицій на 30%
1.2.	Зростання вартості реалізованої продукції через приріст інвестицій на 50%

Джерело: авторські розрахунки.

Результати експериментальних прогнозних розрахунків відображають відносні рівні відхилень найважливіших факторів виробництва за сценарними варіантами від базового сценарію (табл. 3.3).

Отже, експериментальні модельні розрахунки за сценаріями 1.1, 1.2 ілюструють вплив відносної зміни вартості реалізованої продукції на динаміку найважливіших факторів виробництва на макроекономічному рівні (праця та основні засоби). Запропоновані сценарії характеризуються використанням більшої кількості виробничих ресурсів для забезпечення зростання вартості реалізованої продукції: за сценарієм 1.1 розглядається ситуація, коли вартість реалізованої продукції за основними галузями Донецької області зростає на 30% щодо фактичного рівня показника у 2011–2012 рр.; за сценарієм 1.2 – на 50%. При цьому підвищення економічного показника вартості реалізованої продукції в цілому за галузями Донецької області забезпечуватиметься такою динамікою цього показника по окремих галузях:

1) підвищенням показника вартості реалізованої продукції галузі «Добування паливно-енергетичних корисних копалин» на 17–22% за сценарієм 1.1 та на 27–36% за сценарієм 1.2;

2) підвищенням показника вартості реалізованої продукції галузі «Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних» на 17–20% за сценарієм 1.1 та на 29–39% за сценарієм 1.2;

3) підвищенням показника вартості реалізованої продукції галузі «Виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів» на 21–27% за сценарієм 1.1 та на 35–45% за сценарієм 1.2;

4) підвищенням показника вартості реалізованої продукції галузі «Виробництва машин та устаткування» на 17–27% за сценарієм 1.1 та на 29–45% за сценарієм 1.2;

5) підвищенням показника вартості реалізованої продукції галузі «Інші» на 24–28% за сценарієм 1.1 та на 40–47% за сценарієм 1.2;

6) підвищенням показника вартості реалізованої продукції галузі «Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку» на 25–28% за сценарієм 1.1 та на 41–46% за сценарієм 1.2;

7) підвищенням показника вартості реалізованої продукції галузі «Металургія» на 14–26% за сценарієм 1.1 та на 23–47% за сценарієм 1.2;

8) підвищенням показника вартості реалізованої продукції галузі «Діяльність транспорту та зв'язку» на 27–29% за сценарієм 1.1 та на 45–49% за сценарієм 1.2;

9) підвищенням показника вартості реалізованої продукції галузі «Коксохімія» на 19–28% за сценарієм 1.1 та на 32–45% за сценарієм 1.2;

10) підвищенням показника вартості реалізованої продукції галузі «Сільське господарство» на 25–26% за сценарієм 1.1 та на 42–43% за сценарієм 1.2.

Таблиця 3.3

Експериментальні розрахунки сценарних відхилень найважливіших факторів виробництва (праця, капітал) від базового сценарію (за основними галузями економіки області)

Сценарії	Галузі	Макропоказник			
		Зміна кількості зайнятих в галузі працівників, %	Зміна залишкової вартості основних засобів, %	Зміна витрат праці (в годинах) в галузі, %	Зміна інвестицій в основний капітал, %
1.1	Добування паливно-енергетичних корисних копалин	[-3,47; -0,06]	[0,13; 5,64]	[18,79; 23,94]	[16,62; 19,68]
	Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	[-0,001; -0,002]	[5,71; 14,87]	[16,09; 21,60]	[29,68; 40,26]
	Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	[-9,97; -1,02]	[7,67; 21,18]	[19,32; 24,51]	[43,53; 55,84]
	Виробництво машин та устаткування	[-0,98; -0,24]	[0,77; 2,21]	[10,67; 15,99]	[7,33; 10,96]
	Інші	[-4,07; -0,42]	[2,48; 9,72]	[22,14; 26,36]	[21,36; 24,28]
	Торгівля; ремонт автомобілів, побут. виробів та предметів особистого вжитку	[3,07; 19,46]	[17,71; 51,48]	[19,59; 24,49]	[62,34; 90,16]
	Металургія	[-6,51; -1,70]	[2,01; 5,40]	[5,61; 10,74]	[12,54; 23,12]
	Діяльність транспорту та зв'язку	[-0,19; -0,05]	[0,27; 0,97]	[18,82; 23,56]	[3,00; 3,15]
	Коксохімія	[-24,15; -2,37]	[1,34; 4,24]	[11,76; 17,09]	[9,69; 12,52]
	Сільське господарство	-	-	[1,73; 9,55]	-
1.2	Добування паливно-енергетичних корисних копалин	[-0,08; -5,83]	[2,39; 9,48]	[30,02; 39,37]	[27,60; 32,74]
	Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	[-0,003; -0,001]	[9,79; 25,52]	[26,53; 35,32]	[50,99; 54,19]
	Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	[-17,85; -1,80]	[13,56; 37,93]	[32,36; 40,79]	[77,08; 95,69]
	Виробництво машин та устаткування	[-1,59; -0,38]	[1,24; 3,57]	[17,48; 25,93]	[11,90; 17,53]
	Інші	[-6,72; -0,70]	[4,15; 16,05]	[36,67; 44,07]	[35,15; 40,24]
	Торгівля; ремонт автомобілів, побут. виробів та предметів особистого вжитку	[5,51; 35,41]	[31,77; 93,68]	[32,71; 40,87]	[111,83; 166,36]
	Металургія	[-10,49; -2,69]	[3,21; 8,71]	[9,03; 16,67]	[20,59; 37,04]
	Діяльність транспорту та зв'язку	[-0,29; -0,07]	[0,43; 1,51]	[31,36; 39,33]	[4,71; 4,92]
	Коксохімія	[-39,10; -3,89]	[2,17; 6,87]	[19,13; 26,59]	[15,67; 20,54]
	Сільське господарство	-	-	[3,14; 15,26]	-

Джерело: авторські розрахунки.

У табл. 3.3 наведено сценарні відхилення значень найважливіших факторів виробництва від базового сценарію за умов підвищення вартості реалізованої продукції галузей Донецької обл. на 30% за сценарієм 1.1 та на 50% за сценарієм 1.2.

**Сценарій 2. Прогнозно-імітаційні розрахунки щодо оцінки впливу
зростання інвестицій у будівництво для відновлення економіки
Донецько-Луганського регіону на структурні зміни ВЕД
в економіці України на базі таблиці «Витрати-випуск»**

Для відновлення економічного зростання в Україні у 2016–2020 рр. необхідно найближчим часом стабілізувати політичну сферу, вирішити всі питання на сході країни без застосування сили, а також представити прийнятну програму економічних реформ. Протягом 2015–2016 рр. реалізувати механізми перезапуску економіки, змінити її структурну модель, стимулювати розвиток національного ринку за рахунок збільшення внутрішнього споживання і податкових стимулів, а також реалізувати великі інфраструктурні проекти у форматі державно-приватного партнерства.

Головною умовою відновлення економічного зростання у коротко- та середньостроковій перспективі є досягнення мирного урегулювання конфлікту на Сході України, забезпечення політичної стабільності, прозорості та виразності державної політики. Можливе покращання інвестиційного клімату в країні в результаті проведення урядом реформ у рамках програми МВФ очікується не раніше другої половини 2016 р.

У 2016 р. (за локалізації воєнного конфлікту на Сході України та політичної стабільності) очікується: призупинення спаду ВВП, певне сповільнення інфляційних процесів, зростання споживчого попиту населення, поступове нарощення динаміки валового нагромадження основного капіталу, збільшення надходження іноземних інвестицій, поживавлення кредитування економіки.

За умов результативного просування на шляху реформ протягом 2017–2020 рр. очікується поступове відновлення економіки України у середньо- та довгостроковій перспективі з оцінкою зростання ВВП у середньому на рівні 3,5–4,2%. Позитивна динаміка економічного зростання визначатиметься сприятливою кон'юнктурою світових ринків внаслідок очікуваного поступового виходу із рецесії більшості європейських та інших країн, а також активізацією виробничої діяльності в Україні та частковим відновленням внутрішнього попиту. Зростання зовнішнього попиту та цін на сировинні ресурси і металопродукцію сприятиме поживавленню, насамперед експортноорієнтованого виробництва української металургії та хімії, водночас очікується поступова активізація діяльності у внутрішньоорієнтованих видах промисловості. Прогнозується поступове зростання зовнішнього попиту на продукцію інвестиційного характеру, що стане помітним чинником розвитку в Україні переробної промисловості, інфраструктури, торгівлі тощо.

У рамках сценарію 2 здійснено прогнозно-імітаційні розрахунки щодо оцінки впливу зростання інвестицій у будівництво для відновлення економіки Донецько-Луганського регіону на структурні зміни (ВЕД) в економіці України на базі таблиці «витрати-випуск».

При цьому зазначається, що на першому етапі відновлення економіки Донецько-Луганського регіону на їх території необхідно передусім відновити та побудувати нові будівлі і споруди виробничого та житлового призначення, а також об'єкти інфраструктури, здійснити монтаж інженерного устаткування будівель і споруд, виконати оздоблювальні роботи тощо.

Для цього потрібно забезпечити значні обсяги капітальних інвестицій у будівництво в масштабах економіки країни⁷³.

Будівельна галузь є однією з найважливіших галузей економіки кожної країни. Капітальне будівництво створює велику кількість робочих місць і споживає продукцію багатьох галузей. Економічний ефект від розвитку будівництва полягає саме в мультиплікаційному ефекті коштів, вкладених у будівництво: одне робоче місце в будівництві створює ще шість у суміжних галузях. Адже з розвитком будівельної галузі будуть розвиватися: виробництво будівельних матеріалів і відповідного обладнання, машинобудівна галузь, металургія і металообробка, нафтохімія, виробництво скла, деревообробна і порцеляно-фаянсова промисловість, наземний транспорт, енергетика, побутові послуги та ін. І, очевидно, як ніяка інша галузь економіки, будівництво сприяє розвитку підприємств малого бізнесу, особливо того, який спеціалізується на оздоблювальних і ремонтних роботах, на виробництві та установці вбудованих меблів тощо. Отже, зростання будівельної галузі неминуче викликає наростаюче економічне зростання в країні і виникнення необхідних умов для вирішення багатьох соціальних проблем⁷⁴.

Розрахунки показують, що приріст інвестицій для відновлення економіки Донецької і Луганської областей має бути на рівні не менше 20–25% у річному вимірі (з урахуванням того, що промислове виробництво у цих областях через воєнні дії зазнало спаду понад 80% протягом 2014–2015 рр.).

Так, за зазначених вище умов базового сценарію забезпечення економічного зростання в економіці України при середньорічному зростанні ВВП України на 3–5% у 2016–2020рр. передбачено такі позиції:

Зростання попиту на продукцію будівництва (в постійних цінах) на внутрішньому ринку України в 2020 р. відносно 2013 р. (витрати на валове нагромадження основного капіталу, кінцеві споживчі витрати домогосподарств, витрати ЗДУ та некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства) становитиме **16,7%**. Тут уже враховано (за інших рівних умов) масштаб витрат на відновлення економіки Донецької і Луганської областей.

За першим варіантом попит на продукцію будівництва на Донбасі зросте такими ж темпами, що й на інших територіях, тобто на 16,7%.

За другим варіантом в результаті підвищеного зростання попиту у Донецької і Луганської областях інвестиційний попит зросте на 20% відносно 2013 р.

Розрахунки здійснено на основі моделі міжгалузевого балансу (таблиці «витрати-випуск» за 2013 р. в цінах споживачів). Результати представлені для 42 видів економічної діяльності за класифікатором КВЕД-2010.

При середньорічному зростанні ВВП України у 2016–2020 рр. на 3–5% кінцевий попит на продукцію будівництва на внутрішньому ринку України (витрати на ВНОК, кінцеві споживчі витрати домогосподарств, витрати ЗДУ та некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства) в 2020 р. відносно 2013 р. стано-

⁷³ Сучасне будівництво як економічне явище, має індустріальну форму; створює нові робочі місця і найчастіше виступає піонером освоєння нових районів і каталізатором прискореного розвитку національної економіки; є мультиплікатором зростання національного доходу, зайнятості та розвитку місцевої інфраструктури та зростання рівня життя місцевого населення; характеризується високим рівнем ефективності і швидкою окупністю інвестицій; виступає як ефективний засіб охорони природи та культурної спадщини, оскільки саме ці елементи становлять основу його ресурсної бази; сумісне практично з усіма галузями господарства і видами діяльності людини.

⁷⁴ Для активізації будівельного комплексу слід збільшити значущість адміністративних методів регулювання, посилити стимулюючу роль бюджетно-податкової системи та кредитної політики, створити дієвий механізм конкуренції на ринку підрядних робіт при проведенні єдиної технічної політики та рекомендацій у галузі ціноутворення.

витиме в постійних цінах 116,7%. Тут уже враховано зростання витрат на відновлення Донбасу (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Зміна структури випуску продукції та ВДВ за рахунок зростання попиту на продукцію будівництва, за видами економічної діяльності

Показник	1-й варіант		Структура ВДВ		Зміна структури, в.п.	Темп зрост. ВДВ	Структура випуску		Зміна структури, в.п.	Темп зрост. випуску	2-й варіант		Структура ВДВ		Зміна структури, в.п.	Темп зрост. ВДВ	Структура випуску		Зміна структури, в.п.	Темп зрост. випуску
	2013	2020	2013	2020			2013	2020			2013	2020	2013	2020			2013	2020		
Сільське, лісове та рибне господарство	9,0	8,9	-0,09	100,0			9,7	9,6	-0,12	100,0			9,0	8,9	-0,10	100,1	9,7	9,6	-0,1	100,1
Добування кам'яного та бурого вугілля	1,5	1,5	0,01	101,5			1,6	1,6	0,00	101,5			1,5	1,5	0,01	101,8	1,6	1,6	0,0	101,8
Добування сирої нафти та природного газу	1,7	1,7	0,03	103,0			1,0	1,1	0,02	103,0			1,7	1,7	0,04	103,6	1,0	1,1	0,0	103,6
Добування металевих руд, інших корисних копалин та розроблення кар'єрів; надання допоміжних послуг у сфері добувної промисловості та розроблення кар'єрів	2,6	2,7	0,02	101,9			2,3	2,3	0,01	101,9			2,6	2,7	0,03	102,3	2,3	2,3	0,0	102,3
Виробництво харчових продуктів; напоїв та тютюнових виробів	6,5	6,5	-0,06	100,0			12,3	12,2	-0,16	100,0			6,5	6,5	-0,08	100,0	12,3	12,1	-0,2	100,0
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри та інших матеріалів	1,3	1,2	-0,01	100,1			1,3	1,2	-0,02	100,1			1,3	1,2	-0,01	100,1	1,3	1,2	0,0	100,1
Виробництво деревини, паперу; поліграфічна діяльність та тиражування	0,8	0,8	0,00	100,5			1,5	1,5	-0,01	100,5			0,8	0,8	0,00	100,6	1,5	1,5	0,0	100,7
Виробництво коксу та коксопродуктів	0,4	0,4	0,00	101,4			1,1	1,1	0,00	101,4			0,4	0,4	0,00	101,7	1,1	1,1	0,0	101,7
Виробництво продуктів нафтопереробки	0,9	0,9	0,00	100,8			2,0	2,0	-0,01	100,8			0,9	0,9	0,00	101,0	2,0	2,0	0,0	101,0
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	0,7	0,7	0,00	101,0			2,2	2,2	-0,01	101,0			0,7	0,7	0,00	101,2	2,2	2,2	0,0	101,2
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	0,5	0,5	0,00	100,2			0,9	0,9	-0,01	100,2			0,5	0,5	-0,01	100,2	0,9	0,9	0,0	100,2
Виробництво гумових і пластмасових виробів	0,4	0,4	0,01	103,0			0,9	0,9	0,01	103,0			0,4	0,4	0,01	103,6	0,9	0,9	0,0	103,6
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	0,7	0,7	0,02	103,8			1,4	1,5	0,03	103,8			0,7	0,7	0,02	104,5	1,4	1,5	0,0	104,5
Металургійне виробництво	1,2	1,2	0,00	101,4			5,6	5,6	0,00	101,4			1,2	1,2	0,01	101,7	5,6	5,6	0,0	101,7
Виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	0,5	0,5	0,01	102,4			1,0	1,0	0,01	102,4			0,5	0,5	0,01	102,9	1,0	1,0	0,0	102,9
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	0,4	0,4	0,00	100,4			0,6	0,6	0,00	100,4			0,4	0,4	0,00	100,5	0,6	0,6	0,0	100,5
Виробництво електричного устаткування	0,6	0,6	0,00	100,4			0,9	0,9	-0,01	100,4			0,6	0,6	0,00	100,5	0,9	0,9	0,0	100,5
Виробництво машин і устаткування, не віднесені до інших угруповань	1,0	1,0	0,00	100,5			1,5	1,5	-0,01	100,5			1,0	1,0	-0,01	100,6	1,5	1,5	0,0	100,7
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів	0,9	0,9	-0,01	100,4			0,9	0,9	-0,01	100,4			0,9	0,9	-0,01	100,5	0,9	0,9	0,0	100,5
Виробництво інших транспортних засобів	1,4	1,4	-0,01	100,2			1,3	1,3	-0,01	100,2			1,4	1,4	-0,01	100,3	1,3	1,3	0,0	100,3
Виробництво меблів; іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування	1,0	1,0	0,00	101,0			1,2	1,2	0,00	101,0			1,0	1,0	0,00	101,2	1,2	1,2	0,0	101,2

Джерело: авторські розрахунки.

При цьому, враховуючи мультиплікативний ефект розширення інвестицій у будівельну галузь, зростання випуску продукції будівництва в Україні на 1% зумовлює зростання:

- ВДВ в Україні – на **0,068%**;
- випуску продукції в Україні – на **0,9%**;
- виробництва гумових і пластмасових виробів – на **0,205%**;
- виробництва іншої неметалевої мінеральної продукції – на **0,256%**;
- виробництва готових металевих виробів, крім машин і устаткування, – на **0,165%**;
- діяльності у сферах права та бухгалтерського обліку; діяльності головних управлінь (хед-офісів); консультування з питань керування; діяльності у сферах архітектури та інжинірингу; технічних випробувань та досліджень – на **0,124%**;
- діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – на **0,116%**;
- імпорту товарів та послуг в Україну – на 0,069%, у тому числі виробництва іншої неметалевої мінеральної продукції – на 0,63%, а виробництва готових металевих виробів – на 0,37%.

Результати прогнозних оцінок свідчать, що ВДВ в Україні зростає повільніше, ніж випуск у цілому по економіці при зростанні випуску продукції будівництва. Такий результат пояснюється тим фактом, що будівництво пов'язане з тими видами економічної діяльності, де частка ВДВ в ціні суттєво нижча, ніж в економіці в цілому. В ході дослідження доведено існування прямого зв'язку між нарощуванням інвестицій у будівництво та зростанням економіки країни.

Відбудова Донецької та Луганської областей сприятиме підвищенню попиту на будівельні роботи, що, за умови рівності всіх інших факторів, призведе до мультиплікативного ефекту – зростання економіки України. Відповідні розрахунки, що передбачають два сценарії розвитку інвестиційних процесів, узагальнено та представлено на рис. 3.1 та 3.2. Так, рис. 3.1 відображає темпи зростання фізичного обсягу випусків за видами економічної діяльності в Україні за умови кумулятивного приросту інвестицій у будівництво та середньорічного зростання ВВП на 3%.

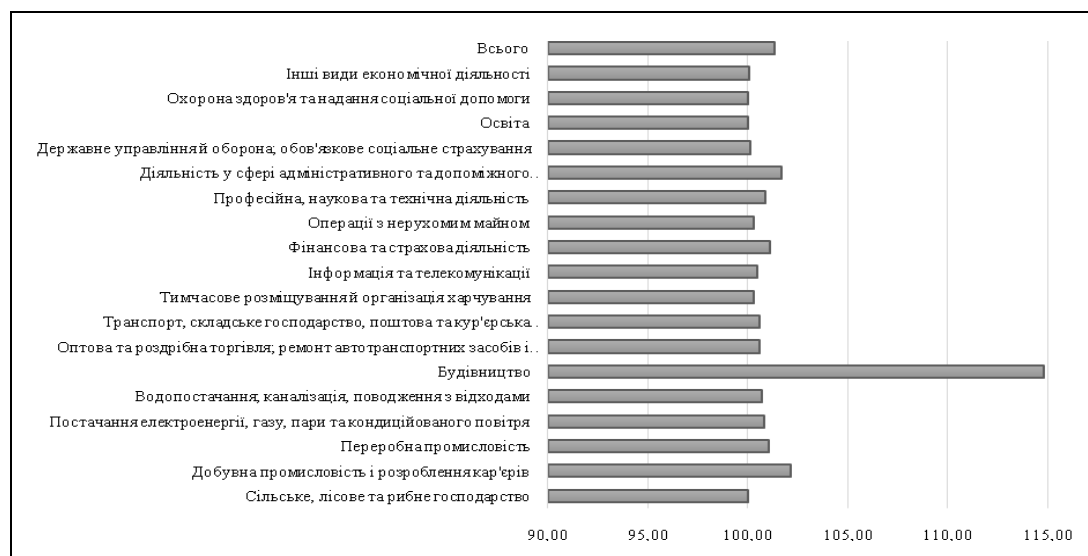

Рис. 3.1. Індекси зростання випусків за видами економічної діяльності в Україні, 2013 – 2020 рр., %, (2013 р. = 100%) – сценарій 1

Джерело: авторські розрахунки.

Відповідно на рис. 3.2 представлено ймовірне зростання економіки України за умови приросту інвестицій у сферу будівництва та зростання попиту на її продукцію, що забезпечуватиме економічне зростання у середньорічному обчисленні 5%.

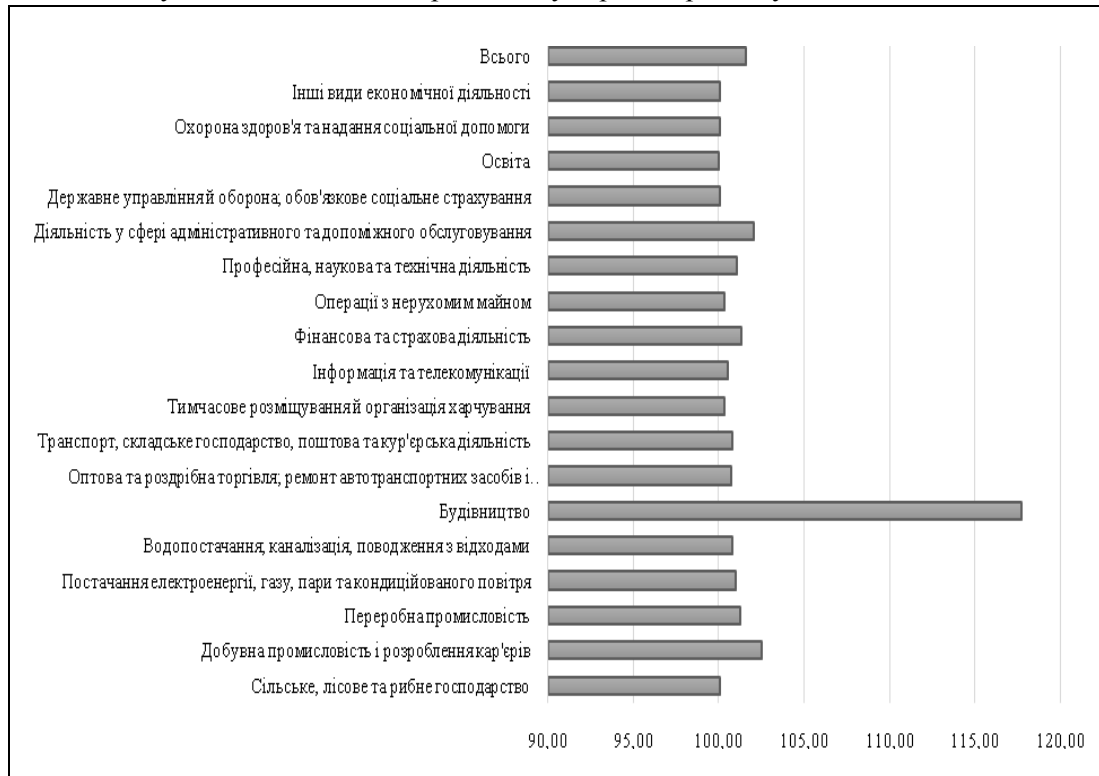

Рис. 3.2. Індекси зростання випусків за видами економічної діяльності в Україні, 2013–2020 рр., % (2013 р. = 100%) – сценарій 2

Джерело: авторські розрахунки.

Ці тренди, а також встановлення причинно-наслідкових зв'язків у сфері зайнятості та економіці дозволили визначити прогностичну динаміку та відповідні зміни у структурі зайнятого населення України.

Отримані результати дозволяють у черговий раз підтвердити факт слабкої реакції зайнятості на зміни у випусках. Крім того, як і очікувалося, в рамках обох сценаріїв спостерігаються однакові тенденції у зміні кількості зайнятих за видами економічної діяльності з незначними відмінностями у прискореннях (рис. 3.3 та 3.4).

Як бачимо, у 2020 р., після падіння, яке мало місце на ринку праці України в 2014–2015 рр., кількість зайнятих досягне значень докризового періоду.

У 2020 р. порівняно з 2014 р. зростання зайнятості тією чи іншою мірою прогнозується за всіма видами економічної діяльності, крім водопостачання: каналізації, поводження з відходами. А найсуттєвіше зростання очікується в добувній промисловості, що пов'язано із необхідністю збільшення видобутку сировини для виробництва будівельних матеріалів.

Прогнозування масштабів та спрямованості структурних зрушень у галузевій зайнятості населення України виявило обмежену інтенсивність останніх. Як видно з даних (рис. 3.5 та 3.6), значних відмінностей у 2020 р. від структури 2013 р. не простежуватиметься (рис. 3.5 та 3.6).

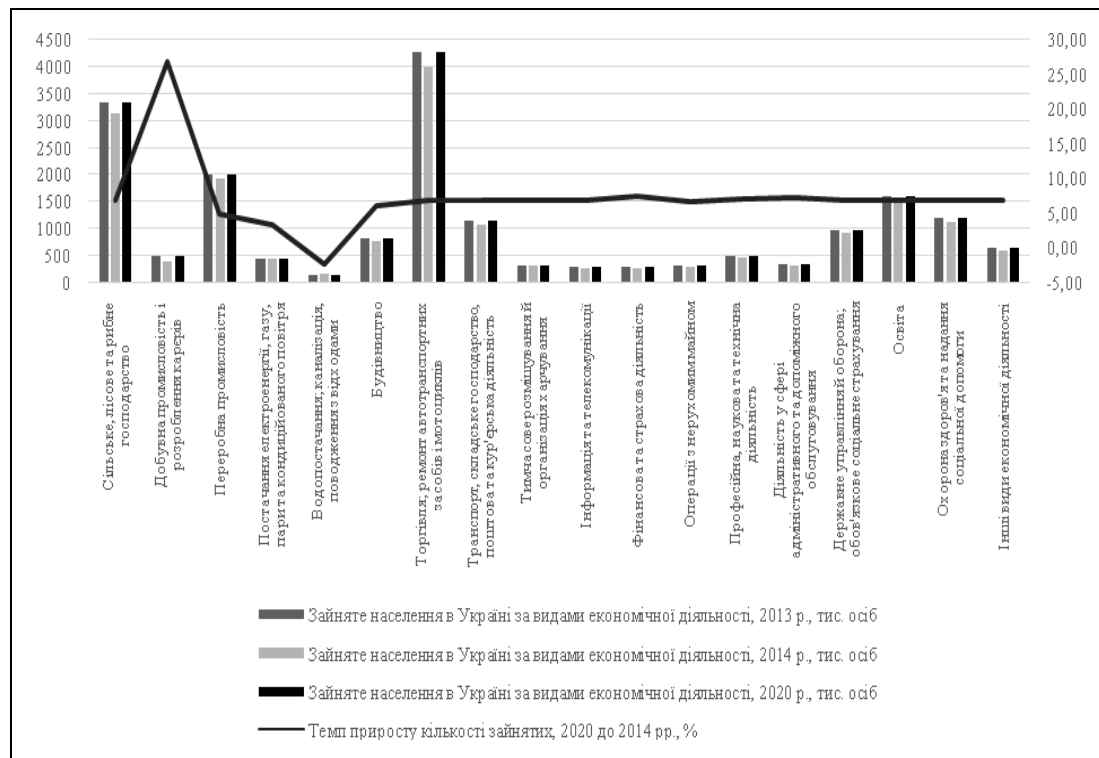

Рис. 3.3. Прогноз кількості зайнятих в Україні за видами економічної діяльності, 2020 р., тис. осіб – сценарій 1

Джерело: авторські розрахунки.

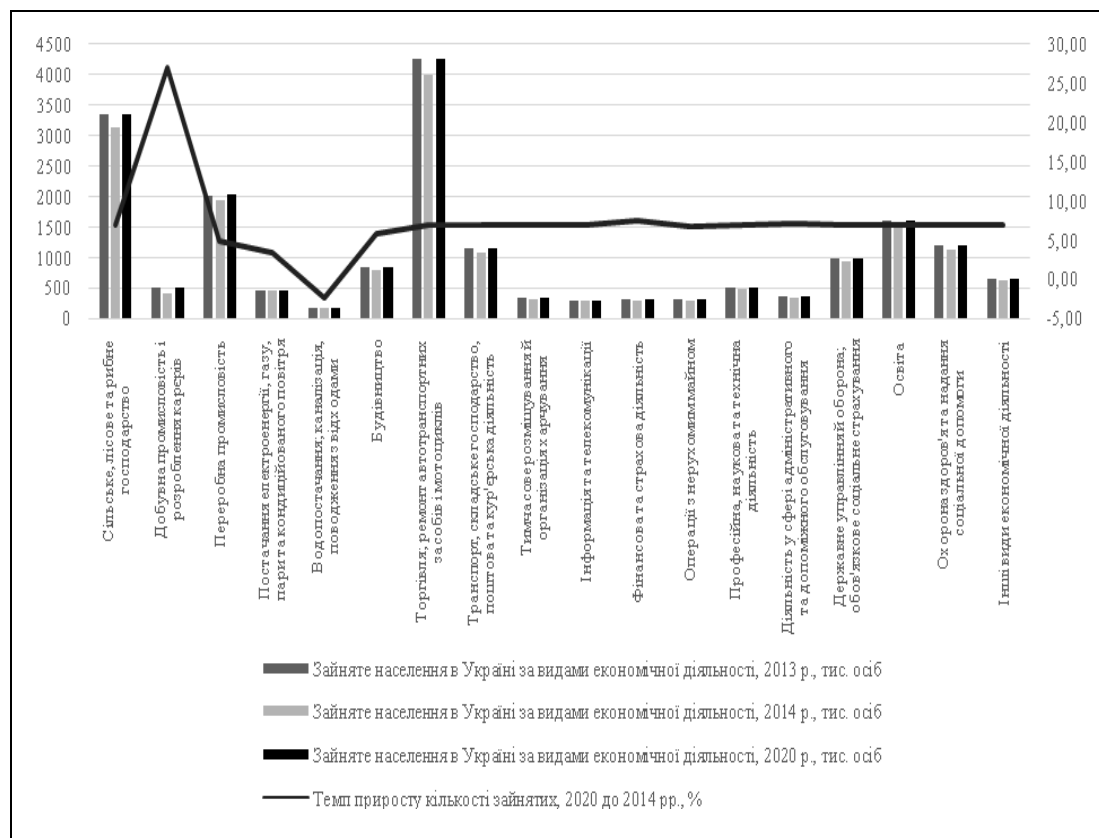

Рис. 3.4. Прогноз кількості зайнятих в Україні за видами економічної діяльності, 2020 р., тис. осіб – сценарій 2

Джерело: авторські розрахунки.

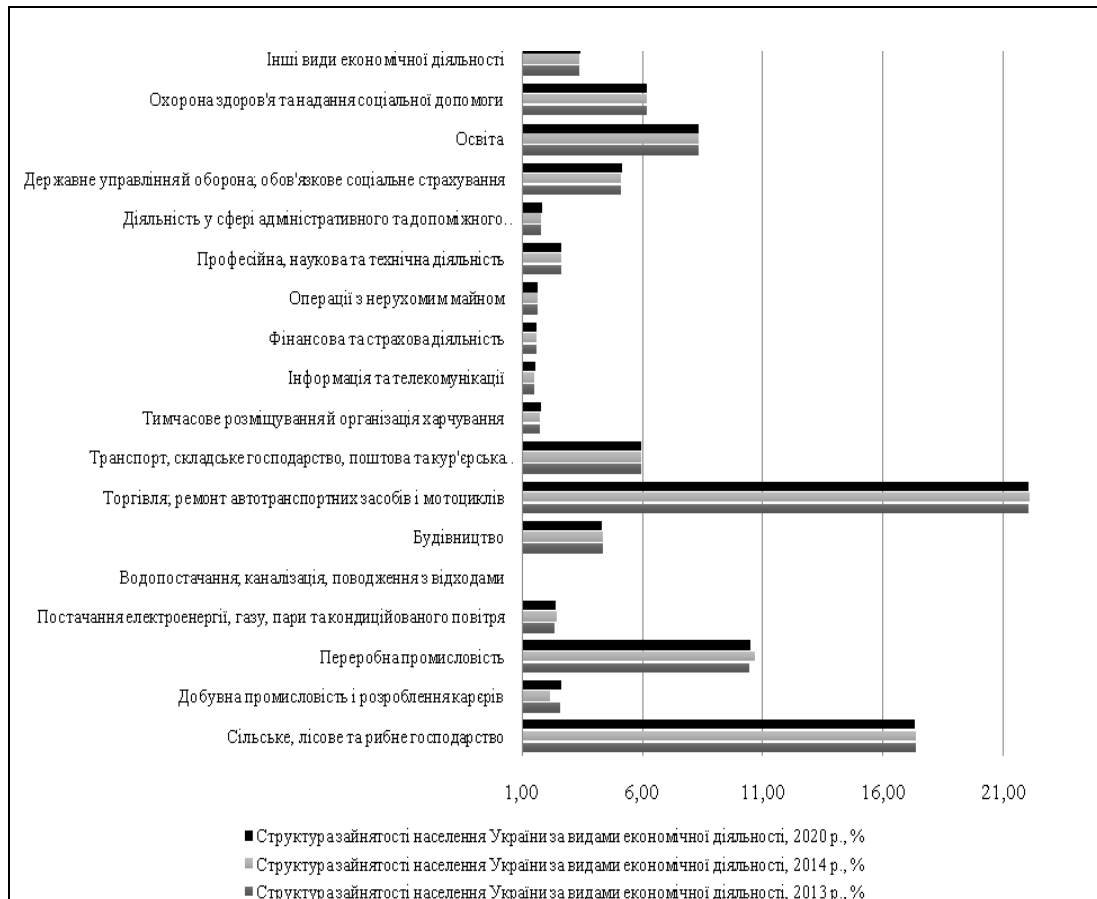

Рис. 3.5. Прогноз структури зайнятості населення України за видами економічної діяльності, 2020 р., % до загальної кількості зайнятого населення у віці 15–70 рр. – сценарій 1

Джерело: авторські розрахунки.

Що ж стосується структурних зрушень у 2020 р. відносно 2014 р., то серед найбільших прогнозованих змін – зростання частки працівників добувної промисловості на тлі зменшення питомої ваги зайнятих у решті секторів промисловості.

Загалом прогнозна динаміка кількості та структури зайнятих на галузевих ринках праці України є цілком очікуваною, оскільки інвестування у будівництво, зокрема, з метою відбудови Донецької та Луганської областей, через мультиплікатор інвестицій забезпечує додаткове створення робочих місць і в суміжних, перш за все трудомістких, галузях економіки, якою і є добувна промисловість.

Згідно з аналізом макроекономічних передумов можна запропонувати такий план економічного відновлення Донбасу, що дозволить забезпечити функціонування існуючих та створення нових робочих місць.

Вибір напрямів відновлення та економічного розвитку Донецької та Луганської областей

Під **пріоритетними напрямами** маються на увазі ті, які мають першочергове значення для досягнення поточних (відновлення економіки) і перспективних цілей (забезпечення соціально-економічного розвитку) областей. Пріоритетні напрями сформовано під впливом політичних, соціально-економічних, екологічних чинників та з використанням світового досвіду структурної перебудови економіки старопромислових регіонів.

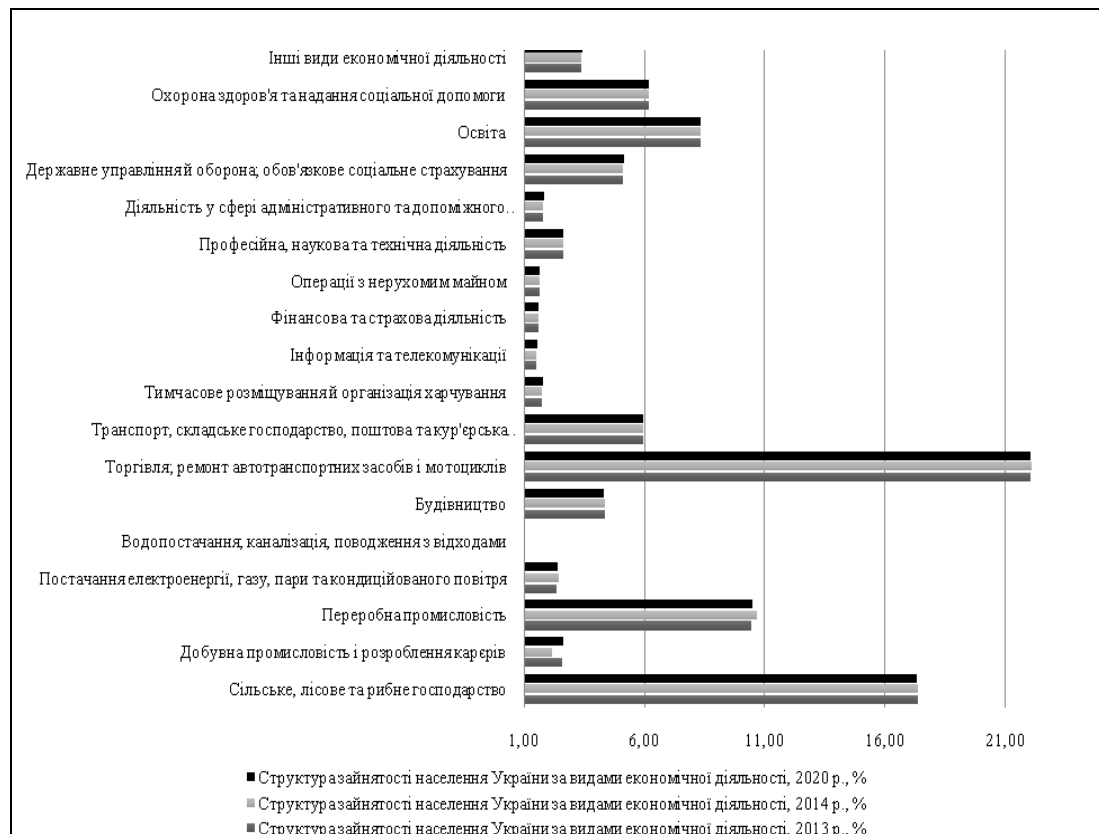

Рис. 3.6. Прогноз структури зайнятості населення України за видами економічної діяльності, 2020 р., % до загальної кількості зайнятого населення у віці 15-70 рр. – сценарій 2

Джерело: авторські розрахунки.

Вибір напрямів відновлення економіки Донецької та Луганської областей ґрунтується на:

визначенні можливостей роботи базових галузей областей в нових економічних і політичних умовах;

встановленні потенціалу задіяності базових галузей у структурній перебудові та диверсифікації економіки регіону, необхідної для формування нового технологічного укладу;

оцінюванні наявності потенціалу областей щодо становлення високо-, середньо-технологічних галузей і сектора послуг.

Механізм вибору напрямів відновлення та економічного розвитку Донецької та Луганської областей

На I етапі. «Стабілізація соціально-економічної ситуації»:

- 1) оцінка представленості галузі на території, підконтрольній українській владі;
- 2) оцінка можливостей базових галузей до функціонування в нових умовах, ступеня збереження міжгалузевих зв'язків галузі в нових політичних та економічних умовах;
- 3) визначення слабких сторін та обмежувачів функціонування галузі в нових умовах. Встановлення ризиків (загроз), що можуть стримувати, ускладнювати або унеможливити;
- 4) оцінка можливостей оперативного заміщення втрачених (або ризикованих) господарських зв'язків;
- 5) оцінка сильних сторін, можливостей та конкурентних переваг галузі;

б) оцінка перешкод розвитку галузі.

Результат: перелік базових галузей, які задіяні у відновленні економіки Донецької та Луганської областей.

На II етапі. «Зміна структури економіки Донецької та Луганської областей»:

1) оцінка перспектив подолання перешкод розвитку галузей, які задіяні у відновленні економіки областей;

2) визначення інноваційного потенціалу базових галузей, що представлені на території областей під контролем української влади; встановлення перспектив їх розвитку на новій технологічній основі;

3) оцінка перспективних конкурентних переваг Донецької та Луганської областей; визначення конкурентних переваг Донецької та Луганської областей, які не використовуються або використовуються неефективно.

Результат: перелік галузей, задіяних у структурній перебудові економіки Донецької та Луганської областей (базові галузі, оновлені на інноваційних засадах та інноваційні галузі (середньо високо- та високотехнологічні галузі та високотехнологічні послуги).

Наукою і практикою доведено, що ефективним засобом прискорення формування ділової інфраструктури є розвиток кластерів. Оскільки однією з умов формування та розвитку кластера є географічна концентрація та близькість розташування, то в умовах політичного розмежування, на наш погляд, доцільним є формування таких економічних угруповань, як **міжрегіональні кластери між сусідніми регіонами за принципом «Сильний підтягує ресурсоспроможного»**, коли функціонуючі економічні угруповання сусідніх регіонів – кластери – об'єднуються з ринковими суб'єктами Донецької та Луганської областей із залученням місцевих трудових, сировинних та інших ресурсів. Це сприятиме не тільки економічній та діловій співпраці, а й соціальній інтеграції населення Донбасу.

Одним із напрямів створення робочих місць в Донбасі має бути розвиток міжрегіональних кластерів між існуючими кластерами Донецької, Луганської областей та сусідніх регіонів (Запорізька, Харківська, Дніпропетровська області). Окрім переваг для Донецької та Луганської областей, актуальним є формування соціально-оптимального балансу на ринку праці інших регіонів України, чому сприятиме зниження навантаження за рахунок повернення переміщених осіб. Розворот міграційного тренду для зменшення навантаження на регіональних ринках-реципієнтах потребує відродження Донецької та Луганської областей на основі тактичних дій соціально-економічного розвитку з дотриманням конкурентної стратегії розвитку Донбасу.

При відродженні Донбасу слід враховувати індустріальний характер регіону та формування на цій основі міжрегіональних кластерів та структури зайнятості населення.

В умовах воєнного конфлікту, на жаль, залишається проблемним створення та подальше функціонування транскордонних кластерів у цьому регіоні, хоча розвиток останніх є перспективним напрямом соціально-економічного розвитку України.

Формування ринку праці східних регіонів має передбачати не тільки нормативно-правові, економічні, а й враховувати інституційні чинники, серед яких вагоме місце належить особливостям цінностей етнічних груп працівників. Неврахування цього аспекту може призвести до підвищення міри соціальних ризиків у суспільстві. Врахування цінностей українського суспільства за етнічними групами є особливо актуальним з позицій практичної значущості при реформуванні соціально-економічної політики регулювання ринку праці в східних регіонах України. Тому важливим у відновленні Донбасу

є соціально-трудове залучення переміщених осіб з тимчасово окупованої території та проблема зайнятості населення, що залишилося в Донецькій і Луганській областях. Позитивним моментом є також схожість ментальностей у межах цих регіонів, що важливо для мінімізації конфліктних ситуацій у сучасних умовах протистояння. Обмін досвідом та формування знань сприяє підвищенню рівня кваліфікації, професіоналізму, що можливо за допомогою таких методів адаптації та навчання.

Пропозиції щодо розвитку напрямів економічної діяльності в Донецькій та Луганській областях при їх відновленні

<i>Етап 1. Стабілізація соціально-економічної ситуації</i>	
Донецька область	Луганська область
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	
Переробна	
виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів, виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність
виробництво шкіри, виробів зі шкіри	виробництво хімічних речовин і хімічної продукції
виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	
металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин та устаткування	
Машинобудування	
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	
Сільське господарство	
Транспорт та інфраструктура	
Будівництво	
<i>Етап 2. Зміна структури економіки Донецької та Луганської областей на інноваційну</i>	
Добувна промисловість (гірнична промисловість на засадах використання технології з підземної газифікації вугілля)	
Розроблення кар'єрів	
Металургійне виробництво, орієнтоване на виробництво інноваційних видів продукції	
Легка промисловість	
Агропромисловість	
Хімічна промисловість (виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції)	
Машинобудування та точне приладобудування (системи контролю та управління, медичне приладобудування)	
Виробництво телевізійного та комунікаційного устаткування, офісного та комп'ютерного обладнання	
Виробництво фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	
Будівництво	
Транспорт та інфраструктура	
Розвиток сфери послуг та торгівлі з окремим акцентом на фінансових, комунікаційних, бізнес-послугах, житлово-комунальному господарстві, рекреаційному секторі та туризмі з використанням потенціалу історичного, промислового, лікувального та оздоровчого туризму	
Традиційна та альтернативна енергетика	

Під впливом військово-політичного конфлікту в Донбасі склалася неефективна структура ринку праці, яка не сприяє економічному відродженню регіону. Найбільшими проблемами є домінування неформальних інститутів, негативним стає відсутність можливості захисту своїх трудових прав працівником та роботодавцем, неможливість для працівника захистити свої права перед роботодавцем, відсутність інвестицій у людський та професійний розвиток, низька продуктивність праці.

Таким чином, окрім необхідності формування системи заходів фінансово-кредитних і податкових преференцій постає питання забезпечення соціального добробуту мешканців регіону. Акцент перш за все має бути на інтересах людини праці, тобто Мається на увазі таке: учасники кластера повинні сприяти соціально-трудовому залученню економічно активного населення Донецької та Луганської областей. При формуванні системи стимулювання розвитку міжрегіональних кластерів на основі інноваційної активності, раціоналізаторства, соціальної відповідальності це має бути регулювати держава, таким чином, щоб результатом стало зниження рівня безробіття, підвищення рівня зайнятості, забезпечення населення достойною працею з гідною заробітною платою для підвищення добробуту регіону (рис. 4). Основними орієнтирами мають стати соціально-трудове залучення мешканців Донбасу та переміщених осіб як передумова зворотного міграційного тренду на Донбас.

У зв'язку з цим ми пропонуємо такі **соціальні принципи отримання учасниками кластера преференцій при міжрегіональній співпраці**.

1. Обсяг преференцій має визначатися кількістю створених робочих місць та дотриманням нормативу робочих місць для працевлаштування мешканців саме цих регіонів (Донецька та Луганська області) у розмірі не менше 70% середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік. Це має бути зроблено з метою уникнення формування корупційних схем для отримання преференцій без соціально-трудового залучення економічно активного населення Донбасу.

2. Для мінімізації неформальної зайнятості та такої її форми, як «заробітна плата в конвертах», пропонується, щоб державні органи влади нормативно встановлювали рівень заробітної плати працівників у межах запропонованих кластерних угруповань у Донецькій та Луганській областях на рівні, не нижчому за середню заробітну плату за такою ж професією та посадою в регіоні-донорі, але не менше ніж 1,5 прожиткового мінімуму.

3. Діяльність бізнесу має відбуватися в межах соціально-відповідального бізнесу та корпоративної соціальної відповідальності з дотриманням базових принципів, серед яких: ліквідація дискримінації щодо працевлаштування та зайнятості, підтримка обережного підходу стосовно захисту довкілля, вживання заходів на підтримку екологічної відповідальності, заохочування розвитку та поширення екологічно безпечних технологій, протистояння усім формам корупції, включаючи вимагання, побори та хабарництво, зниження плинності кадрів.

4. Має бути передбачено захист інтересів держави шляхом формування та укладання програми розвитку на довготривалий термін з тим, щоб окупити преференції, надані для стимулювання інвесторів. Причому обсяги преференцій мають змінюватися до зменшення з п'ятирічним інтервалом зі встановленням обов'язкового терміну довготривалого (понад 15 років) функціонування в межах цього регіону із забезпеченням сталого розвитку та відшкодування інвестицій.

Захист трудових інтересів мешканців окупованої території шляхом спрямованості на створення можливості реалізації трудового потенціалу, посилення відповідальності бізнесу в соціально-трудовій сфері шляхом формалізації правил на ринку праці сприятимуть збереженню трудового потенціалу, його розвитку і подальшій стабілізації в регіоні.

В умовах подальшої децентралізації влади має посилюватися роль обласних адміністрацій, які нести повинні виконувати координуючу функцію у забезпеченні інфорсменту в трудовій сфері. Забезпечення інфорсменту можливе за допомогою таких важелів, як санкції, штрафи з різним рівнем жорсткості, стимулювання, організація оплати праці, контроль, ефективність діяльності профспілок.

Формування механізму має відбуватися таким чином, щоб дотримуватися норм законодавства щодо учасників соціально-трудових відносин було більш вигідно, ніж їх порушувати.

Розвиток міжрегіональних кластерів має формуватися так, щоб засоби заохочення роботодавців, інвесторів до соціально-трудового залучення місцевого населення і заходи стимулювання передбачали відповідальність бізнес-одиниць за соціально-трудовий розвиток Донбасу. Як результат, мають виробитися норми взаємодії роботодавців та найманих працівників, де буде відображено як баланс інтересів сторін, так і державне забезпечення щодо дотримання прав.

В умовах посилення деформалізації соціально-трудових відносин у регіоні має бути впорядкований інфорсмент. Оскільки не всі аспекти інфорсменту, наведені нами вище, закріплено в українському законодавстві, додаткового нормативно-правового визначення потребують норми відповідальності сторін соціально-трудових відносин на цій території. Важливо розробити механізм захисту трудових прав суб'єктів соціально-трудових відносин для забезпечення ефективного функціонування ринку праці з орієнтацією на підвищення рівня зайнятості населення, частки висококваліфікованих фахівців у структурі робочої сили, зниження рівня довготривалого безробіття, рівня бідності населення, підвищення частки інвестицій в освіту та навчання у ВРП, частки витрат на програми освіти та перенавчання в межах активної політики на ринку праці, збільшення доступу до професійної освіти для бідних верств населення, розвиток інклюзивної освіти для інвалідів, зменшення чисельності малозабезпечених.

Соціально-трудове залучення населення Донбасу на основі впровадження таких структур сприятиме вирішенню питання не тільки забезпечення населення роботою та доходом за короткий строк, а й відновлення економіки.

Серед переваг розвитку міжрегіональних кластерів із дотриманням соціальних принципів для Донецької та Луганської областей можна назвати:

- використання існуючої матеріально-технічної бази;
- економічну ефективність усіх учасників кластера;
- розвиток трудового потенціалу шляхом активної ділової взаємодії в межах кластера та проведення тренінгів менеджерам в організації;
- удосконалення логістичних зв'язків між фірмами;
- підвищення інноваційної активності та підвищення конкурентоспроможності регіону;
- залучення інвестицій у регіони;
- створення робочих місць, розвиток інноваційного потенціалу;
- формування нових компаній;
- розвиток нових технологій, промисловості та науки;
- залучення та підготовку мешканців окупованих територій та переміщених осіб відповідно до регіональних потреб ринку праці, що є засобом не тільки відновлення Донбасу, а й зменшення конфліктності, подолання соціокультурних бар'єрів.

Отже, з метою удосконалення економічної та соціальної політики при регулюванні розвитку міжрегіональних кластерів із спрямованістю на збереження і розвиток трудового потенціалу слід формувати інформаційний базис на засадах системного моніторингу стосовно таких питань, як дотримання прав і гарантій зайнятості в регіоні, тенденцій соціально-трудових показників та соціального капіталу як засобу відстеження змін у ставленні населення до своєї участі у відродженні Донбасу та країни загалом. Важливим елементом стимулювання трудової активності населення та встановлення справедливої оплати праці є розроблення та впровадження соціальних стандартів з урахуванням регіональної специфіки, про що йтиметься у наступному підрозділі.

3.2. Регіоналізація соціальних стандартів як основа модернізації оплати праці та стимулювання трудової активності на Донбасі

Численні дослідження показують, що процес модернізації соціально-трудової сфери у сучасних умовах піддається двом, на перший погляд, протилежним тенденціям. Перша з них пов'язана із глобалізацією соціальної діяльності держави, друга – із регіоналізацією соціальної політики.

Регіоналізація – процес і результат прояву істотних (значущих) розходжень між регіонами, населеними пунктами за якими-небудь значущими (невипадковими) характеристиками: рівнем життя, обсягом і структурою промислового виробництва тощо. Таким чином можна прийти від територіальної диференціації і поділу праці до його територіальної інтеграції, від гомогенних регіональних ринків — до диверсифікованих, а загалом — від національної регіональної політики до власне регіональної на рівні окремих регіонів.

У ХХІ ст. поряд із процесом глобалізації відбувається процес регіоналізації, причому це стає характерним не тільки для держав з федеративною формою устрою, але й для унітарних держав, для цілих континентів і частин світу.

Загальні причини регіоналізації полягають у прагненні зробити владу більш ефективною, перекласти на її регіональні структури частину відповідальності за прийняття рішень, задовольнити прагнення тих або інших прошарків суспільства до самоврядування. При цьому регіоналізація розширює можливості регіонів для реформування і модернізації економіки, сприяє їх успішному виживанню в умовах ускладнення соціальних і економічних проблем, що вимагають іншого підходу, ніж традиційний універсальний ієрархічний підхід «зверху вниз».

В Україні регіоналізація має глибокі історичні корені. Різний історичний шлях розвитку регіонів України (насамперед Заходу і Сходу) значною мірою визначає сучасне суспільне і трудове життя громадян країни. Регіональний «ландшафт» України не є однорідним, особливо в нинішніх кризових умовах. Тому стратегії соціально-трудової сфери регіонів можуть (і повинні) відрізнятися з урахуванням їх конкретних умов. Більшість основних принципів соціальної політики за територіальних особливостей істотно деформуються. Це стосується навіть найбільш законодавчо забезпечених загальнодержавних стандартів.

Хоча природно-кліматичні умови на території України не надто відрізняються, проте витрати на проживання у різних регіонах країни останніми роками істотно варіюються. Це передусім спричинено політичною, а звідси – економічною ситуацією в країні.

Зокрема, Донбас окреслюється як регіон з підвищеними витратами населення і падінням його доходів. Судячи з аналізу і макроекономічних прогнозів, сьогодні воно масштабне і зтяжне. Комплексний аналіз змін у доходах населення Донеччини свідчить, що частка нових ринкових джерел доходів зменшується на тлі різкого скорочення загального обсягу доходів (3863,35 грн. на одне домогосподарство у 2014 р. проти 4732,21 грн. у 2013 р.) і швидкої інфляції. В останні два роки зберігається властива кризовому стану структура споживчих витрат з підвищеною часткою витрат на оплату продуктів харчування.

А порівняння з іншими регіонами України свідчить, що за темпами падіння доходів – як номінальних, так і реальних – Донеччина (85,1 і 75,9 % відповідно) і Луганщина (77,8 і 68 % відповідно) далеко випередили всі інші регіони (табл. 3.5).

Значні розходження в заробітній платі у Донецькій області та інших регіонах спостерігаються протягом усього перехідного періоду. Це пояснюється тим, що, по-перше, структура зайнятості у регіонах істотно відрізняється:

Таблиця 3.5

Доходи та витрати населення за областями України за 2014 р.

Регіон	Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн.	Зміна обсягів доходів, %	
		наявний дохід у розрахунку на одну особу	реальний наявний дохід
Україна	27700,3	103,0	91,6
Вінницька	24271,6	105,5	94,5
Волинська	21083,4	106,5	95,0
Дніпропетровська	33352,1	110,1	97,9
Донецька	26417,7	85,1	75,9
Житомирська	22913,0	105,8	94,3
Закарпатська	17789,7	99,2	89,0
Запорізька	31106,2	109,6	97,0
Івано-Франківська	21103,2	100,5	89,9
Київська	29361,5	107,2	95,3
Кіровоградська	22742,6	104,9	93,0
Луганська	19920,6	77,8	68,0
Львівська	24239,4	104,8	92,7
Миколаївська	24386,1	102,2	90,9
Одеська	25076,2	98,1	86,7
Полтавська	26998,5	106,4	95,0
Рівненська	22502,6	106,	94,5
Сумська	24700,4	104,8	93,1
Тернопільська	19273,0	101,5	90,6
Харківська	27516,7	105,4	94,1
Херсонська	21610,9	99,5	88,8
Хмельницька	23545,0	103,3	92,0
Черкаська	22742,3	105,1	93,3
Чернівецька	18984,8	97,7	88,0
Чернігівська	23973,4	101,6	89,2
м. Київ	65672,8	117,6	104,9

Джерело: за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ukrstat.gov.ua

у регіонах з більшою часткою високооплачуваних робочих місць (добувна промисловість Донбасу) вищий рівень заробітних плат. По-друге, працівники через заробітну плату одержують компенсацію за більш високі витрати проживання в регіонах (регіональний рівень цін Донбасу вищий за середньоукраїнський), а також більш низьку тривалість життя.

Середні ціни на продукти по всіх регіонах України не можуть бути однаковими, і у Донецькому регіоні вони вищі, ніж загалом по Україні. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 № 442 "Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади" Держстат України здійснює моніторинг динаміки цін (тарифів) на споживчому ринку (на продукти харчування та паливо). Згідно з даними цього моніторингу, на 10 грудня 2015 р. ціни на соціально значущі товари в Донецькому регіоні перевищували ціни по Україні у цілому у межах 3–44% (табл. 3.6). Таке розходження між максимальними і мінімальними цінами в межах 10–15% з урахуванням ситуації в зоні АТО можна вважати цілком припустимим.

Проте до традиційно більшого рівня вартості споживчого кошика у Донбасі додаються інші умови праці в негативних умовах, спричинених АТО та її наслідками. Цей регіон можна охарактеризувати як зону підвищеної небезпеки, насамперед через те, що там ніяк не відбудеться перехід до мирного врегулювання, що може спричинити небезпечні соціально-економічні наслідки. Люди продовжують працювати під лінією фронту, часто без зарплат (заборгованість із виплати зарплати постійно зростає), але ще сподіваючись на вирішення своїх численних проблем на державному рівні. Позначається фактично анклавна роль регіону в соціально-економічному просторі України, зниження його інвестиційних можливостей, згортання виробництва на великих підприємствах, наявність значної кількості переселенців на території. Працювати доводиться в небезпечних умовах, часто – з підвищеним психологічним навантаженням, а інколи – навіть із ризиком для життя. Працююча людина найбільше потерпає від безпосередньої близькості бойових дій, невизначеності ситуації і мінливості подій, необхідності пристосовуватися до нових, некомфортних умов життя і праці. Політологи не відкидають замороження конфлікту на Донбасі на багато років.

У таких умовах, як результат триваючого воєнного конфлікту, факторами, що негативно впливають на розвиток соціально-трудової сфери Донецького регіону, слід виділити міграцію, безробіття, демографічну ситуацію, еміграцію економічно активної частини населення і, в остаточному підсумку, порушення рівноваги попиту та пропозиції робочої сили.

Таблиця 3.6

Дані моніторингу цін на соціально значущі товари станом на 10 грудня 2015 р.

Регіон	Рис	Хліб пшеничний з борошна першого гатунку	Хліб житній, житньо-пшеничний	Свинина	Птиця (тушки курячі)	Сало	Борошно пшеничне вищого гатунку	Крупя гречані	Молоко жир. 2,5%	Масло вершкове жир. 72–73%	Картопля	Цибуля ріпчаста	Бензин А-95
Україна	17,03	10,29	9,84	68,97	38,04	45,78	8,63	25,57	11,70	94,25	5,92	10,29	19,61
Донецьк	18,56	10,82	14,17	71,68	39,23	50,79	8,94	26,27	13,18	103,92	6,98	11,81	20,77
Різниця, %	8,98	5,15	44,09	3,93	3,03	10,94	3,59	2,73	12,65	10,26	17,91	14,77	5,92

Джерело: за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ukrstat.gov.ua

У дослідженнях Харіса, Тодаро⁷⁵ було доведено, що у своїх міграційних планах працівники порівнюють очікувані заробітні плати. За їх рівноваги, коли працівники не мають стимулів до переїзду, очікувані заробітні плати в регіонах повинні бути рівні. Якщо рівень інфляції на території країни різниться, то вирішальну роль відіграє не сама заробітна плата, а її купівельна спроможність. Дослідження свідчать про те, що для внутрішньої міграції мають значення не тільки грошові характеристики регіонів (тобто регіональний рівень цін), але й негрошові. Дж.Робак⁷⁶ сформулював висновок неокласичної теорії щодо існування міжрегіональних розходжень у заробітній платі в такий спосіб: однакові працівники повинні одержувати однакову корисність від зайнятості в різних регіонах. У цьому разі міжрегіональні розходження щодо заробітної плати прийнято розглядати як компенсуючий чинник – вища заробітна плата компенсує працівникам менш сприятливі умови проживання в регіоні.

⁷⁵ Harris, John and Michael Todaro. Migration, Unemployment, and Development: A Two-Sector Analysis // American Economic Review. – № 60: – 1970. – P. 126–142.

⁷⁶ Roback J. Wages, Rents, and the Quality of Life [Електронний ресурс] // The Journal of Political Economy. 1982. – Vol. 90, № 6. – P. 1257–1278. – Режим доступу : [http://unionstats.gsu.edu/9220/Roback\(1982\)_JPE_Wages,%20Rents,%20and%20the%20Quality%20of%20Life.pdf](http://unionstats.gsu.edu/9220/Roback(1982)_JPE_Wages,%20Rents,%20and%20the%20Quality%20of%20Life.pdf)

Отже, для регіонів з дуже несприятливими умовами для проживання і праці доцільне впровадження механізмів, які компенсують втрати. І якщо для відновлення економіки Донбасу потрібна робоча сила, щоб залучати працівників (як тих, які виїхали, так і нових) до працевлаштування у цьому регіоні потрібно такі фактори компенсації створити. Слід підкреслити, що неприйняття відповідних компенсаційних заходів у цьому складному регіоні загрожує негативними економічними, соціальними й політичними наслідками. Необхідна чітко окреслена і приваблива ідеологія відродження ринку праці, орієнтована на майбутнє, з урахуванням можливих сценаріїв розвитку регіону.

Питання про те, яким чином територіальна політика оплати праці може певною мірою компенсувати жителям Донбасу працю в умовах нинішньої складної ситуації, в Україні вирішується через основний інструмент вирівнювання міжрегіональної неоднорідності – міжбюджетне регулювання, що обмежується керуванням фінансовими потоками для територій і мало впливає на їхній стратегічний розвиток. В умовах економічної нестабільності та, водночас, перспективного розвитку економіки Донбасу цього замало – необхідно створити таку фінансову і правову системи, що закладуть основи для зростання привабливості цього регіону у плані припливу сюди робочої сили.

Зрозуміло, що наявний резерв вільної робочої сили не зможе забезпечити реалізацію майбутніх національних і міжнародних інвестиційних проєктів за ймовірно високих темпів посткризового відновлення економічного комплексу Донбасу, де після впровадження реформ та реалізації інвестиційних проєктів насправді може відбутися економічне піднесення. При цьому нинішня втеча працездатного населення з Донбасу, скорочення чисельності населення у працездатному віці як причина виникнення дефіциту трудових ресурсів, можуть стати істотними обмежувачами для прискорення темпів економічного зростання.

З метою формування інституційних умов посткризового розвитку соціально-трудової сфери Донбасу регіону потрібні компенсації шляхом стимулювання, матеріальної зацікавленості та трудової мотивації працівників різного рівня кваліфікації. У ролі такого мотиватора може виступати передусім адекватна заробітна плата.

Головним інструментом державного регулювання оплати праці у країнах з розвиненою економікою є мінімальна заробітна плата (а головною функцією – забезпечення мінімального рівня доходів населення). В організації оплати праці мінімальна заробітна плата займає особливе місце. Це норматив, на основі якого повинна будуватися вся система організації заробітної плати.

З метою створення сприятливих умов для залучення робочої сили в регіони з дефіцитом трудових ресурсів необхідно розширити права цих регіонів щодо встановлення цієї соціальної гарантії. При цьому можливі різні варіанти регіонального регулювання мінімальної заробітної плати залежно від сформованих економічних умов.

У більшості країн ЄС, а також країн з перехідною економікою, діє єдина для всіх працівників мінімальна заробітна плата. Водночас альтернативою цієї моделі є встановлення локальних субмінімумів заробітної плати, що поширюються на окремі галузі, групи працівників або регіони країни. У країнах, де рівень економічного розвитку і, відповідно, динаміка розвитку ринку праці істотно відрізняються по регіонах, системи встановлення мінімальної зарплати децентралізовані. Наприклад, у США федеральна мінімальна зарплата є нижнім порогом для можливих регіональних рішень, і штати, більш розвинені в економічному плані активно її підвищують.

Єдина мінімальна заробітна плата у найменшому ступені дозволяє враховувати ситуацію на локальних ринках праці якнайменше. Централізована її модель встановлення грає лише з погляду контролю за реалізацією. Але в умовах високої диференціації ситуації на локальних ринках це може призводити до значних побічних ефектів.

Вибір тієї або іншої моделі детермінації мінімальної заробітної плати визначається багатьма факторами: сформованою в країні політичною системою, особливостями економічного та соціального розвитку, цілями державного регулювання, співвідношенням сил між основними контрагентами трудових відносин. Застосування різних процедур фіксації мінімальної заробітної плати не є чисто технічним питанням, а безпосередньо впливає як на її рівень, так і на економічні наслідки функціонування цього інституту.

У країнах з федеративним устроєм, а також у тих державах, де регіони реально відрізняються своєю специфікою, інститут загальнонаціональної мінімальної оплати праці має свої особливості. У цих країнах зазвичай існує децентралізована система детермінації мінімальної заробітної плати, де її рівень, що встановлюється федеральним урядом, слугує певним орієнтиром (нижньою межею). Такий підхід характерний для США і Канади, де кожен штат (провінція) після ухвалення конгресом закону про чергове підвищення мінімальної заробітної плати, зобов'язаний скоригувати відповідний місцевий закон. Найчастіше спостерігається досить тривалий розриву часі між загальнодержавним законом і ухваленням окремими штатами свого закону про підвищення мінімальної заробітної плати.

Між штатами зберігаються значні розходження в рівні мінімальної заробітної плати. Співвідношення між її найвищим рівнем і федеральною нормою в 2001 р. варіювалося у межах 35–30%. Однак при цьому середньозважений показник по всіх штатах, які застосували підвищену ставку мінімальної заробітної плати стосовно федерального рівня, майже не змінюється (19–20%).

Економічна ситуація безпосередньо впливає на ухвалення рішень законодавчими зборами окремих штатів про перегляд мінімуму оплати праці. Практично розмір мінімальної заробітної плати щорічно переглядали тільки у 1970-ті роки. У кризові 1980-ті роки її рівень був фактично заморожений, а в наступне десятиліття переглядався нерегулярно. Таким чином, в умовах економічних труднощів більшість штатів дотримувалася федеральної норми і лише в міру поліпшення економічної ситуації число штатів, що встановлюють підвищену ставку мінімальної заробітної плати, трохи зросло.

За іншої системи встановлення МЗП, що застосовується дуже рідко, центральний уряд узагалі не фіксує якийсь загальнонаціональний рівень мінімальної заробітної плати, і це питання вирішується кожним регіоном самостійно. Подібна система характерна, наприклад, для Мексики та Японії. В останньому випадку центральний уряд здійснює координацію усього процесу фіксації мінімальної заробітної плати через загальнонаціональну раду із заробітної плати.

Також країни, що мають єдину загальнонаціональну ставку мінімальної заробітної плати, роблять винятки для окремих регіонів, найчастіше розміщених за межами основної території країни (наприклад, Португалія – для Азорських островів та Мадейри).

Система встановлення МЗП, диференційована по окремих регіонах, дозволяє краще враховувати соціально-економічні умови конкретного регіону: динаміку і структуру зайнятості, рівень безробіття, питому вагу низькооплачуваної робочої сили – і вже з урахуванням цих показників ухвалювати рішення про рівень мінімальної заробітної плати. Тим більше, що купівельна спроможність мінімальної заробітної плати в окремих регіонах може значно різнитися. Однак, якщо регіональна диференціація в розмірі мінімальної заробітної плати стає досить істотною, це, навпаки, може загальмувати економічний розвиток регіонів із вищим рівнем мінімальної заробітної плати, створити прецедент перетікання капіталу в райони з її нижчим рівнем.

Із зазначеного випливає очевидний висновок про те, що величину мінімальної заробітної плати в Донецькому регіоні доцільно встановлювати регіональну – на підставі відповідних територіальних нормативних актів.

Оскільки в Україні згідно з чинним законодавством (Закон України «Про колективні договори і угоди» від 01.07.1993) угоди укладаються на національному, галузевому, регіональному рівнях і на рівні підприємств, саме у регіональних угодах, які враховують конкретні умови і особливості господарювання регіону, на принципах диференціації і конкретизації може передбачатися визначений розмір мінімальної заробітної плати. Регіональна угода Донецької області на 2011–2012 рр. (чинна і сьогодні) передбачає застосування до мінімальної заробітної плати коефіцієнта 1,15, що не забезпечує виконання заробітною платою функції відтворення і соціального захисту працюючих та їхніх сімей, а тим більше – стимулювання до працевлаштування у цьому регіоні.

Застосування тієї або іншої моделі МЗП впливає не тільки на її рівень, а й на інші складові оплати та організації праці. Підвищення мінімальної зарплати породжує ефект переливання (spillover effect). Роботодавець, підвищуючи зарплату групам працівників з низькою зарплатою, змушений збільшувати заробітки й інших, суміжних груп працівників. У іншому разі елімінується диференціація заробітків працівників з різною продуктивністю, що впливає на стимулювання більш кваліфікованих працівників. Таким чином, впровадження підвищеного рівня мінімальної заробітної плати в Донецькому регіоні стимулюватиме приплив працівників різного рівня кваліфікації через заробітну плату.

При цьому, крім регіонального підвищення рівня МЗП, у регіональній угоді доцільно передбачити можливість встановлення додаткових надбавок персоналізовано для конкретних працівників залежно від умов їхньої праці у цьому регіоні.

Комплексний підхід до формування системи державних мінімальних соціальних гарантій у нас забезпечений недостатньо: нормативно-правові акти у сфері соціально-економічної стандартизації чітко не визначають права регіонів. Законом України «Про колективні договори і угоди» встановлено, що угоди на регіональному рівні регулюють норми соціального захисту найманих працівників підприємств, включають вищі порівняно з генеральною угодою соціальні гарантії, компенсації, пільги. Тобто, відмінність структури галузевої угоди від регіональної законом чітко не встановлена, тому здебільшого вони є подібними і їх права та відповідальність перетинаються і мають узгоджуватися. Доцільно чітко сформулювати, які саме позиції підлягають регулюванню регіональними угодами, яку відповідальність несуть і які можливості мають регіони при конкретизації умов організації й оплати праці. Тобто необхідно більш чітко визначити повноваження органів державної влади і повноваження регіональних органів щодо політики оплати праці.

Регіональне регулювання оплати праці в цілому дозволить реалізувати більш гнучкі підходи до керування змінами в соціально-трудовій сфері залежно від регіональних особливостей і актуальних соціально-економічних факторів. Для того щоб соціальні стандарти та гарантії не ставали «консервантами», що перешкоджають проведенню соціальних реформ і розвитку соціально-трудової сфери, необхідно забезпечити їхню гнучкість і можливість своєчасної корекції. Такої гнучкості можна забезпечити досягти, доповнення механізм їхньої дії регіональним підходом.

Водночас обумовимо, що ми не розглядаємо доцільність встановлення регіональних МЗП загалом на державному рівні, оскільки МЗП, за визначенням, містить тільки основну заробітну плату (тариф) і не передбачає компенсаційних виплат за неординарний та складний характер праці, що має бути передбачено регіональними угодами. Перехід в Україні до децентралізованої моделі встановлення мінімальної зарпо-

бітної плати, передача регіонам частини повноважень з визначення її розмірів і порядку її індексації – тільки один, але важливий аспект механізму забезпечення якісного рівня зайнятості у конкретних регіонах. Оскільки в основу визначення розміру мінімальної заробітної плати покладено прожитковий мінімум, не можна не обійти й питання необхідності його регіональної диференціації з урахуванням фактично сформованої структури споживання і ціни споживчого кошика.

Головною функцією державного регулювання оплати праці у країнах з розвинутою економікою є забезпечення мінімального рівня доходів населення, і центральна ланка в соціально-трудовій політиці регіону – політика формування доходів населення. Рівень доходів членів суспільства є найважливішим показником їхнього добробуту, тому що визначає можливості матеріального і духовного життя індивідуума: відпочинку, одержання освіти, підтримання здоров'я, задоволення назрілих потреб. Територіальну диференціацію доходів можна інтерпретувати і як процес, і як результат формування розходжень між окремими регіонами країни: регіональні розходження різноманітні структурно, але в сукупності формують конкретні регіональні ситуації. У цьому зв'язку важливо виділити дві основні характеристики регіональної диференціації доходів: вона завжди відносна, визначається лише в порівнянні одного регіону з іншим і характеризується, як правило, багатьма показниками.

Аналіз засвідчує, що на тлі зростаючого рівня цін, у тому числі на соціально значущі товари, сукупні витрати домогосподарств Донецького регіону, передусім на продукти харчування, зменшуються.

Статистика свідчить, що на тлі падіння доходів реальний наявний доход у 2014 р. до відповідного періоду попереднього року у Донецькій області становив 75,9% (наявний доход у розрахунку на одну особу – 26417,7 грн.) до попереднього року, у Луганській – 68,0%, (19920,6 грн.), тоді як по Україні – 91,6% (27700,3 грн.), у цих регіонах пришвидшується інфляція і ціни у середньому перевищують аналогічні ціни в інших регіонах. Так, за даними моніторингу цін на соціально значущі товари, Донецька область лідирує щодо вартості картоплі та більшості соціально значущих товарів (хліб житній, житньо-пшеничний, молоко, пальне тощо), а в цілому вартість споживчого кошика суттєво перевищує його вартість по Україні.

Прожитковий мінімум – це вартісна оцінка споживчого кошика, що включає мінімальні набори продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, необхідних для забезпечення життєдіяльності людини та збереження її здоров'я. Його величина централізовано встановлюється урядом у цілому по Україні.

Розходження у величині прожиткового мінімуму по регіонах дозволяють констатувати, що в ряді регіонів розмір прожиткового мінімуму, особливо для працездатного населення, варто підвищити через високі ціни на товари і тарифи на послуги, обумовлені в тому числі проблемами транспортної доставки. При цьому на індекс цін по споживчому кошику найбільше впливають продукти харчування, ціна яких суттєво коливається по регіонах. Також дуже відрізнялися за регіонами вартість транспортних, комунальних та інших послуг.

Аналіз розходжень у цінах на товари і тарифах на послуги, а також розходжень у рівнях бюджетної забезпеченості регіонів свідчить, що врахування цих економічних факторів об'єктивно вимагає диференційованого підходу при встановленні мінімального прожиткового мінімуму. Вартість кошика критичного споживання продуктів харчування в різних регіонах України завжди була неоднаковою. Ще більше відрізняється, залежно від регіону, споживчий кошик в останні роки. Останні події неоднозначно змінили вартість конкретних споживчих кошиків: характер їх змін в основному збігається, але у кількісному вираженні ці зміни різняться. Особливо це позначилося на жителях Донецького регіону.

Оскільки темпи зміни величини прожиткового мінімуму працездатного населення мають більш точно відображати фактичну динаміку цін на найбільш затребувані та першорядно необхідні товари і послуги, доцільно застосувати регіональний підхід і при визначенні цього соціального стандарту.

Отже, регулювання мінімальної заробітної плати має залишитися прерогативою держави, а її величину доцільно встановлювати на регіональному рівні згідно з розміром прожиткового мінімуму. Пропонується внести відповідні зміни до Закону України «Про прожитковий мінімум», передбачивши можливість принципу встановлення регіональних мінімальних заробітних плат відповідно до рівнів регіональних прожиткових мінімумів.

Передача зазначених повноважень на регіональний рівень сприятиме підвищенню ефективності заходів щодо сприяння зайнятості населення Донбасу за рахунок більш гнучкого й наближеного до реальності механізму встановлення соціальних стандартів і гарантій; відповідності регіональних рівнів прожиткового мінімуму і мінімальної заробітної плати регіональним умовам і цілям соціально-економічного розвитку, інвестиційним проектами тощо; можливостей встановлення додаткових соціальних гарантій і розширення переліку державних послуг для залучення кваліфікованої робочої сили.

При цьому ми розглядаємо регіоналізацію соціальних стандартів як частину механізму модернізації соціально-трудової сфери Донбасу, який має шанс, раціонально використовуючи наявний трудовий потенціал і залучивши кваліфіковані кадри, у тому числі через механізм регіоналізації соціальних стандартів і гарантій, ліквідувати наслідки АТО і піднятися на новий рівень економічного розвитку.

Досягнення поставленої мети державної та регіональної політики у сфері соціально-трудових відносин залежить не тільки від того, наскільки визначені заходи будуть виконані, а й від впливу результатів цих заходів на цільову сферу. Для цього пропонуємо розглянути сильні та слабкі сторони, сприятливі можливості та загрози, які мають місце при аналізі соціально-трудової сфери Донбасу.

3.3. Соціально-трудова сфера: сильні та слабкі сторони, сприятливі можливості та загрози

План реформування та розвитку Донбасу повинен мати форму узгодженої оперативної та стратегічної програми, де будуть об'єднані основні компоненти окремих напрямів державної політики у соціально-трудовій сфері та економічній політиці загалом. Процес опрацювання такого плану та його подальша деталізація у вигляді плану заходів та окремих державних цільових програм має базуватися на ґрунтовному стратегічному аналізі, який охоплюватиме як зовнішні, так і внутрішні елементи з наступним виокремленням пріоритетів. Для успішного виконання плану реформування та стратегічних пріоритетів модернізації соціально-трудової сфери доречно провести SWOT-аналіз із визначенням сильних та слабких сторін соціально-трудової сфери цього регіону, можливостей і загроз реалізації певних пріоритетів.

Основними завданнями SWOT-аналізу є:

- виявлення можливостей державної та регіональної політики у сфері соціально-трудових відносин, які відповідають ресурсам та можливостям держави та регіону зокрема;
- визначення потенційних загроз – як внутрішніх, так і зовнішніх, які унеможливають виконання визначених напрямів програми;
- виявлення сильних сторін розвитку соціально-трудової сфери та їх зіставлення з можливостями;

- виявлення конкурентних переваг у сфері соціального розвитку та коригування його стратегічних пріоритетів.

Зрозуміло, що SWOT-аналіз визначає сильні та слабкі сторони як внутрішні риси розвитку соціально-трудового розвитку в регіоні, на які є можливість впливати. Водночас виявлені можливості й загрози пов'язані з характеристикою зовнішнього соціального середовища, на яке вплив суб'єктів соціальної політики або мінімальний, або просто відсутній. Необхідно також визначити головні сильні та слабкі сторони, можливості та загрози у виконанні програми дій, спрямованої на реорганізацію соціально-трудової сфери згідно з модернізацією цих змін в економіці, які слід розглядати винятково крізь призму кінцевого результату, тобто напрямів реалізації, виконання на практиці та ефективності такого виконання (табл. 3.7.).

Таблиця 3.7

SWOT-аналіз соціально-трудової сфери Донбасу**1. РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ**

СИЛЬНІ СТОРОНИ	СЛАБКІ СТОРОНИ
<p>Висока щільність населення. Гіперурбанізація регіону, найвищий рівень територіальної концентрації міського населення. Наявність потужних міст – багатогалузевих центрів, агломерацій. Надання гуманітарної допомоги, у т.ч. міжнародної, місцевому населенню у вигляді продуктивних наборів і продуктивних ваучерів.</p>	<p>Нерівномірний і контрастний характер розселення, наявність середніх і малих монопрофільних міст і депресивних територій. Складна демографічна ситуація: прогресуюча депопуляція й зростання смертності, падіння народжуваності до аномально низького рівня, погіршення вікової структури населення. Скорочення чисельності населення регіону внаслідок воєнних втрат і міграції. Високий рівень захворюваності, інвалідності і смертності серед дітей та економічно активного населення. Недостатня ефективність профілактичних заходів щодо протидії соціально небезпечним хворобам. Наявність недоліків щодо санітарно-гігієнічних вимог для здійснення навчально-виховного процесу в закладах освіти. Переміщення закладів вищої освіти в інші регіони країни. Недостатній рівень охоплення фізкультурно-оздоровчою діяльністю широких верств населення.</p>
МОЖЛИВОСТІ	ЗАГРОЗИ
<p>Налагодження діалогу між сторонами конфлікту на місцях, забезпечення режиму припинення вогню. Сприяння добровільному переселенню ВПО у трудовдефіцитні райони, малі міста, селища міського типу, а також у сільську місцевість. Виконання регіональних програм з протидії торгівлі людьми, здійснення профілактичних заходів щодо торгівлі людьми серед представників вразливих верств населення, у т.ч. ВПО. Посилення ролі інспекцій з питань праці та профспілок щодо нелегальної зайнятості та протидії торгівлі людьми з метою трудової експлуатації. Розроблення і запровадження комплексу дієвих заходів щодо забезпечення доступу населення з постраждалих територій і ВПО до медичних послуг, у т.ч. послуг з охорони репродуктивного здоров'я.</p>	<p>Політико-географічне положення Донбасу, а саме – безпосереднє сусідство з Російською Федерацією. Руйнівна дезурбанізація регіону і втрата людності, насамперед великих міст, унаслідок воєнного конфлікту на Донбасі, що й досі триває. Розвиток неконтрольованих міграційних процесів, масові хвилі територіального переміщення населення – як внутрішні, так і спрямовані за межі країни. Зростання частки шукачів притулку в структурі зовнішньої міграції, зростання незворотної міграції. Зростання ризиків збільшення випадків торгівлі людьми в середині країни та за її межами. Зростання конфліктогенного потенціалу внутрішньої міграції у локальних соціумах.</p>

Продовження табл. 3.7.

<p>Заохочення до вступу в українські ВНЗ студентів з територій, тимчасово непідконтрольних українській владі, шляхом їхнього вступу до ВНЗ, запровадження стипендіальних програм, забезпечення гуртожитками на пільгових умовах.</p> <p>Забезпечення соціальної підтримки населення, недопущення крайніх проявів бідності, соціального відторгнення постраждалих внаслідок воєнних дій.</p> <p>Забезпечення підвищення професійного рівня фахівців, які працюють у сфері надання соціальних послуг, розроблення відповідних навчальних програм.</p> <p>Активізація інформаційних, культурно-просвітницьких програм і заходів, посилення міжлюдських контактів</p>	<p>Поширення соціально небезпечних захворювань (систем кровообігу, онкологічних захворювань, туберкульозу, ВІЛ/СНІДу, наркоманії).</p> <p>Втрата освітнього та інтелектуального потенціалу регіону.</p> <p>Зниження або втрата трудових джерел доходів для значної частини працездатного населення.</p> <p>Зростання масштабів бідності, падіння рівня та якості життя населення.</p> <p>Посилення диференціації населення за рівнем доходів, зростання антагонізму між окремими групами населення</p>
2. РОЗВИТОК РИНКУ ПРАЦІ	
СИЛЬНІ СТОРОНИ	СЛАБКІ СТОРОНИ
<p>Наявність трудового, науково-технічного потенціалу.</p> <p>Наявність кваліфікованої робочої сили для забезпечення всіх галузей економіки регіону.</p> <p>Наявність мережі освітніх і наукових установ, можливостей підвищення кваліфікації, перенавчання і перекваліфікації працівників</p>	<p>Неефективне використання робочої сили, високий рівень безробіття.</p> <p>Невідповідність професійно-кваліфікаційного рівня робочої сили потребам економіки та ринку праці.</p> <p>Відтік кваліфікованої робочої сили.</p> <p>Недостатній рівень використання наявного інтелектуального та наукового потенціалу.</p> <p>Значне поширення нелегальної зайнятості (в основному у сфері малого бізнесу).</p> <p>Наявність боргу підприємств, установ та організацій з виплати заробітної плати; відсутність джерел погашення заборгованості із заробітної плати на підприємствах, що ліквідуються.</p> <p>Низький рівень правового захисту населення у трудовій сфері</p>
МОЖЛИВОСТІ	ЗАГРОЗИ
<p>Пріоритетний розвиток видів економічної діяльності з виробництва продукції і надання послуг для задоволення потреб місцевого населення (виробництво будівельних матеріалів, харчова промисловість, виробництво меблів, ремонт і технічне обслуговування машин та обладнання, ремонт доріг, вантажні і пасажирські перевезення, організація громадського харчування, побутові послуги населенню, медична практика, реабілітація і соціальний супровід, освітні, інформаційні послуги).</p> <p>Стимулювання розвитку агробізнесу і супутніх виробництв (добрива, сільгосптехніка, обладнання для зберігання та переробки, пов'язані послуги).</p> <p>Забезпечення державної підтримки фермерів та господарств населення, які виробляють сільськогосподарську продукцію для власного споживання і реалізації на місцевих продовольчих ринках.</p> <p>Розвиток сільськогосподарської кооперації, законодавча та фінансова підтримка у створенні обслуговуючих кооперативів на селі.</p>	<p>Невизначеність перспектив відновлення виробництв, у т.ч. найбільших містоутворюючих підприємств.</p> <p>Подальше звільнення працівників підприємствами, установами, організаціями, у т.ч. заплановане, зростання безробіття, у т.ч. його латентних форм.</p> <p>Збільшення кількості осіб, які мають статус безробітного, зростання навантаження на Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та на місцеві бюджети.</p> <p>Зростання негативного сальдо балансу між попитом та пропозицією робочої сили внаслідок подальшого звуження сфери прикладання праці.</p> <p>Збільшення відтоку робочої сили через низьку заробітну плату та закриття підприємств.</p> <p>Старіння кадрів внаслідок природного та міграційного скорочення населення</p>

Продовження табл. 3.7.

<p>Забезпечення інноваційного відновлення традиційних галузей спеціалізації регіону з відповідними програмами професійної підготовки та перепідготовки висококваліфікованих кадрів.</p> <p>Створення нових підприємств з виробництва товарів і послуг, започаткування нових видів економічної діяльності за кластерним принципом, що стимулюватиме попит на робочу силу.</p> <p>Активна реалізація комплексу заходів щодо розширення сфери прикладання праці та стимулювання заінтересованості роботодавців у створенні нових робочих місць, у т.ч. для ВПО:</p> <ul style="list-style-type: none"> – організація професійного навчання, перенавчання та підвищення кваліфікації безробітних громадян на замовлення роботодавців, у т.ч. навчання за інтегрованими професіями; – сприяння підвищенню конкурентоспроможності осіб, старших за 45 років шляхом видачі ваучерів для здійснення перепідготовки, підвищення кваліфікації за професіями і спеціальностями у пріоритетних видах економічної діяльності; – посилення взаємодії навчальних закладів та роботодавців; – підвищення якості професійної підготовки кадрів, у т.ч. кваліфікованих робітників, відповідно до потреб сучасного виробництва товарів та послуг; – організація та фінансування громадських робіт. <p>Мінімізація впливу адміністративних чинників, що впливають на внутрішню мобільність праці в Україні; сприяння проведенню інформаційних кампаній з питань зайнятості в Україні та за кордоном, безпечної і регульованої трудової міграції; надання ваучерів для оплати переїзду до більш сприятливої місцевості</p>	
3. РОЗВИТОК БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА	
СИЛЬНІ СТОРОНИ	СЛАБКІ СТОРОНИ
<p>Зручне географічне розташування, близькість до джерел сировини і ринків збуту продукції. Потужна мінерально-сировинна база, високий агресурсний і рекреаційний потенціал. Високорозвинена багатогалузева промисловість, що дозволяє виробляти кінцеву продукцію з високою доданою вартістю. Розвинена мережа транспортних комунікацій, наявність міжнародних транспортних коридорів Європа – Азія, ЧЕС.</p> <p>Значна питома вага малих і середніх підприємств в обсягах реалізованої продукції. Наявність значних резервів трудових ресурсів, достатньо високий рівень ділової активності.</p>	<p>Втрата значної частини виробничого потенціалу: багато підприємств зазнали руйнації або пошкодження внаслідок воєнних дій, знаходяться на непідконтрольній українській владі території, чи вивезені до Російської Федерації. Неефективна структура промислового виробництва, застарілі технології, висока енергомісткість виробництв, моральне зношування основних виробничих фондів.</p> <p>Істотна залежність монопрофільних міст від місто- та бюджетоутворюючих підприємств. Висока частка низькорентабельних і збиткових підприємств.</p>

Продовження табл. 3.7.

<p>Розвиток інфраструктурної складової бізнесу (оптова і роздрібна торгівля, логістика, розвинена мережа фінансово-кредитних установ). Функціонування центрів надання адміністративних послуг у районах та містах, видача дозвільних документів за принципом «єдиного вікна».</p> <p>Наявність вільних майданчиків для розвитку виробництв.</p> <p>Наявність початкової інфраструктури підтримки бізнесу, бізнес-центрів, консультативних центрів, місцевих програм розвитку та підтримки підприємництва.</p> <p>Наявність розвиненої науково-освітньої інфраструктури, можливість забезпечення підготовки та перепідготовки кадрів для сфери підприємництва.</p> <p>Діяльність громадських організацій та об'єднань підприємців.</p> <p>Співпраця між органами влади та представниками бізнесу, відкриття телефонних «гарячих ліній» для посилення комунікації</p>	<p>Недостатній рівень кваліфікації кадрів, що займаються підприємництвом, або бажають розпочати власну справу, особливо в умовах економічної кризи.</p> <p>Ускладнений доступ малого бізнесу до фінансових ресурсів (насамперед довгострокового кредитування), посилення фінансових ризиків у банківській сфері, зниження рівня кредитоспроможності позичальників.</p> <p>Невисокий рівень залучення інвестицій у розвиток малого та середнього бізнесу.</p> <p>Недостатній рівень інноваційної активності підприємств малого бізнесу та кооперації з великими підприємствами.</p> <p>Недостатня ефективність взаємодії місцевих органів влади та підприємців щодо вирішення проблемних питань, інертність громадських об'єднань підприємців щодо розроблення регуляторних актів.</p> <p>Недостатній рівень соціальної відповідальності малого і середнього бізнесу</p>
<p>МОЖЛИВОСТІ</p>	<p>ЗАГРОЗИ</p>
<p>Розвиток великих підприємств як потенційних замовників послуг малого та середнього бізнесу.</p> <p>Розширення можливостей доступу ВПО і місцевого населення з постраждалих територій до програм професійної перепідготовки, мікрокредитування та грантів для розвитку власного бізнесу.</p> <p>Залучення безробітних громадян до самозайнятості шляхом надання їм одноразової допомоги по безробіттю для організації підприємницької діяльності.</p> <p>Організація навчання основам бізнесу безробітних осіб, які виявили бажання отримати виплату допомоги по безробіттю одноразово для організації підприємницької діяльності.</p> <p>Спрощення умов виходу українських виробників на європейський ринок завдяки підписанню Угоди про асоціацію з Європейським Союзом.</p> <p>Реалізація заходів з подальшої дерегуляції та розвитку підприємництва.</p> <p>Розвиток інформаційно-консультаційних, інжинірингових, проектних послуг, системи правового консалтингу та юридичної допомоги малим і середнім підприємствам для розвитку виробничої кооперації і субконтрактування.</p> <p>Формування інноваційної інфраструктури підтримки малого та середнього підприємництва на місцевому рівні (інноваційні бізнес-інкубатори, науково-технологічні центри, технопарки, центри трансферу технологій).</p> <p>Запровадження нових видів державної підтримки малого і середнього бізнесу.</p> <p>Активізація громадськості та підприємців щодо участі у регуляторній діяльності органів виконавчої влади</p>	<p>Посилення політичної та соціально-економічної нестабільності, затягування військового конфлікту на території Донбасу.</p> <p>Скорочення платоспроможного попиту домашніх господарств як основних споживачів товарів, робіт і послуг.</p> <p>Посилення податкового тиску на малий та середній бізнес.</p> <p>Збільшення рівня тінізації бізнесу, неформальної зайнятості, виплати зарплат у «конвертах».</p> <p>Скорочення обсягів фінансування програм підтримки і розвитку підприємництва.</p> <p>Збереження високої вартості кредитних ресурсів.</p> <p>Зростання рівня корупції в органах влади.</p> <p>Зростання рівня злочинності в регіоні.</p>

Продовження табл. 3.7.

4. РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ І СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ	
СИЛЬНІ СТОРОНИ	СЛАБКІ СТОРОНИ
<p>Реалізація проектів з покращення соціальної інфраструктури (розширення шкіл та дитсадків, ігрових майданчиків, покращення медичних закладів первинної ланки та акушерських пунктів, розвиток інфраструктури культури і відпочинку тощо) за фінансування міжнародних організацій.</p> <p>Наявність державної та регіональної програми з енергозбереження на довгостроковий період.</p> <p>Наявний кадровий потенціал у сфері послуг (охорони здоров'я, освіти, культури, фізичного виховання, торгівлі та ін.)</p>	<p>Значна кількість об'єктів комунальної та транспортної інфраструктури, освіти, охорони здоров'я, культури та спорту, торгівлі, іншої соціальної інфраструктури зазнали руйнації та пошкоджень у результаті бойових зіткнень. За спільною оцінкою ЄС, ООН і Світового банку під керівництвом та за участі уряду України загальний розмір збитків, завданих сектору інфраструктури та надання послуг оцінено у 463 млн дол. США.</p> <p>Застаріла матеріально-технічна база, потреба у капітальному ремонті об'єктів соціальної сфери.</p> <p>Недостатній рівень фінансування з місцевих бюджетів об'єктів соціальної інфраструктури для забезпечення стандартів якості надання послуг (медичних, освітніх, фізкультурно-оздоровчих, культурних тощо).</p> <p>Нерозвиненість страхової медицини і недосконалість законодавчої бази щодо реалізації платних медичних послуг.</p> <p>Низький рівень соціального забезпечення працівників бюджетної сфери.</p> <p>Недостатнє транспортне сполучення у сільській місцевості.</p> <p>Складнощі під час пошуку надійних підрядників для виконання запланованих проектів з покращення соціальної інфраструктури, оскільки рівень компетентності та навички управління проектами місцевих будівельних компаній часто є низькими, а якість роботи не завжди відповідає вимогам.</p> <p>Недостатнє фінансування для оновлення та розбудови транспортної інфраструктури.</p> <p>Обмеженість фінансових можливостей бюджетів усіх рівнів та нестача фінансових ресурсів підприємств, установ, організацій для впровадження енергоефективних заходів.</p> <p>Низька мотивація керівників бюджетних установ до впровадження заходів з енергозбереження</p>
МОЖЛИВОСТІ	ЗАГРОЗИ
<p>Забезпечення режиму припинення вогню, вирішення актуальних для обох сторін питань щодо ремонтно-відновлювальних робіт критичної інфраструктури за посередництва міжнародних організацій і місії.</p> <p>Забезпечення фінансування будівництва тимчасового соціального житла для ВПО.</p> <p>Відновлення поселенської мережі, яке має відбуватись з урахуванням ієрархії центрів обслуговування: необхідно визначити функціональні типи поселень, доцільні зміни їх функціональної спеціалізації, оптимальні кластери послуг для кожного рангу центра обслуговування, що забезпечують населення певної</p>	<p>Відсутність регулярного водопостачання і доступу населення до безпечної води внаслідок пошкодження водогонів, електричного і насосного обладнання.</p> <p>Погіршення становища із забезпеченням продовольством унаслідок скорочення торговельного обслуговування населення, пошкодження шляхів сполучення й соціально-економічної ізоляції частини поселень.</p> <p>Погіршення якості надання та доступності соціальних послуг для широких верств населення.</p>

Закінчення табл. 3.7.

<p>території комплексом послуг відповідного рівня, при цьому мають враховуватись періодичність попиту і транспортна доступність послуг для населення.</p> <p>Забезпечення фінансування відновлення та функціонування важливих об'єктів соціальної інфраструктури, у т.ч. за рахунок міжнародної допомоги.</p> <p>Створення оперативного реєстру гуманітарних потреб цивільного населення, сприяння вільному та швидкому пропуску неупередженої гуманітарної допомоги, у т.ч. продовольчої.</p> <p>Організація мобільних бригад з надання послуг торгівлі, пошти та зв'язку, медичних, а також фінансових послуг (за прикладом пересувних броньованих мобільних підрозділів Ощадбанку) у наближених до лінії розмежування населених пунктах.</p> <p>Поліпшення процедур надання базових соціальних послуг населенню, насамперед ВПО, у постраждалих регіонах (пенсій, допомоги, компенсацій), розширення доступності юридичних послуг і безкоштовної первинної правової допомоги для громадян.</p> <p>Проведення модернізації систем опалення та гарячого водопостачання об'єктів соціальної інфраструктури (дитячі садочки, школи, лікарні), утеплення фасадів об'єктів соціальної інфраструктури з метою енергозбереження, реконструкцію систем освітлення об'єктів соціальної інфраструктури з використанням енергозберігаючих ламп.</p> <p>Використання можливостей залучення міжнародних кредитів і грантів для реалізації проєктів і програм з енергозбереження на пільгових умовах.</p> <p>Залучення ВПО і місцевого населення до проєктів відновлення і розвитку інфраструктури у місцях переселення та повернення</p>	<p>Скорочення частки домогосподарств, які мешкають у житлі, обладнаному основними базовими зручностями.</p> <p>Зростання цін на енергоносії, подорожчання платних послуг.</p> <p>Скорочення професійного кадрового потенціалу сфери обслуговування, відтік молодих спеціалістів.</p>
---	--

Розроблення плану реформування та модернізації соціально-трудової сфери має базуватися на таких основних принципах:

- 1) *стратегічної цілеспрямованості*. Соціально-трудова політика в цьому регіоні повинна мати прогресивний вектор і чіткі цільові орієнтири;
- 2) *системності*. Рішення соціального характеру повинні бути скоординовані з економічною, фінансовою, освітньою і іншими сферами державної та регіональної політики.
- 3) *соціальної справедливості*. Держава повинна гарантувати, а місцеві органи влади – забезпечити рівність прав і можливостей у соціально-трудовій сфері;
- 4) *соціальної відповідальності*. Орієнтація на підвищення рівня та якості життя населення регіону, створення умов для розвитку і примноження людського капіталу;
- 5) *поєднання соціальної свободи, відповідальності і гарантій*. У суспільстві повинен існувати пріоритет особистої соціальної свободи разом із відповідальністю і державними соціальними стандартами;

6) *демократичності*. Кожен дієздатний громадянин повинен мати можливість брати участь у формуванні соціальної політики і суспільному контролі над її виконанням;

7) *гуманітарності*. Конституційні права людини мають найвищий пріоритет. Неможливо приймати політичні рішення, спрямовані на зниження соціальних гарантій.

8) *екологічного імперативу*. Оцінка будь-яких господарських рішень з погляду їх наслідків для навколишнього середовища і здоров'я населення.

9) *послідовності*. Обов'язкове врахування положень плану реформування та модернізації соціально-трудової сфери при розробленні заходів щодо виконання регіональних програм зайнятості на коротко-, середньо- і довгострокову перспективу.

10) *партнерства*. Влада, бізнес-структури і громадянське суспільство мають об'єднати зусилля для реалізації цілей модернізації економіки та соціально-трудової сфери Донбасу.

З метою ефективного використання представленого SWOT-аналізу пропонуємо розглянути розроблені авторами сценарні прогнози розвитку соціально-трудової сфери Донбасу.

3.4. Аналітичні оцінки можливостей та перспектив модернізації соціально-трудової сфери Донбасу

У результаті визначення особливостей соціально-трудової сфери Донбасу, структурних проблем розвитку ринку праці у докризовий період (до початку воєнного конфлікту) нами сформовано ймовірнісний сценарний прогноз розвитку соціально-трудової сфери Донбасу. Нормальне функціонування соціально-трудової сфери, не кажучи вже про її розвиток або модернізацію, є можливим лише за умови припинення збройного конфлікту та нормалізації економічного розвитку. Сьогоднішній стан соціально-трудової сфери можна назвати антимодернізаційним або антигуманним, однак тривалий збройний конфлікт не може мати інших наслідків.

Імовірний прогноз сформовано нами за допомогою проведення експертного опитування. Слід зазначити, що серед експертів немає узгодженої і навіть домінуючої позиції щодо майбутнього розвитку подій і можливостей розвитку соціально-трудової сфери Донбасу. Експерти оцінювали ймовірність настання одного з трьох запропонованих нами варіантів розвитку подій.

Антагоністичний – суспільно-політичний та економічний розвиток регіону перебуватимуть під впливом перманентного квазізбройного протистояння. Кордон чітко не окреслений, відновлювальні роботи щодо соціальної, транспортної інфраструктури здійснюються лише частково. Населення характеризується високою часткою осіб старшого віку, молодь емігруватиме, особи середнього працездатного віку працюють у неформальному секторі. Доступність соціальних послуг (охорона здоров'я, освіта) постійно знижуватиметься, в деяких районах взагалі будуть відсутніми, збільшуватиметься кількість спустошених населених пунктів. Рівень життя постійно знижується, економіка перебуватиме у застійному стані, тобто діючі підприємства працюють у режимі мінімальної завантаженості або банкрутуватимуть, соціальна напруженість у суспільстві зростатиме, що збільшуватиме ймовірність реалізації протестного потенціалу у цьому та суміжних регіонах України.

Спорадичний (грец. – який здійснюється, відбувається, виконується час від часу, не постійно, нерівномірно, має нерегулярний, випадковий характер) – трансформаційні зміни відбуваються епізодично, без загальної стратегії розвитку. Український політикум сповідуватиме принцип соціального популізму, відбуватиметься поступовий економіч-

ний спад, доходи населення знецінюватимуться. За цим варіантом розвитку подій очікується відновлення інфраструктури, діяльності підприємств на старій технологічній базі. Підприємства, які здійснюють економічну діяльність, не модернізуватимуться, відчуватимуть недостатність кредитних ресурсів, відбуватиметься звуження бізнесового середовища. Усе це зменшуватиме попит на ринку праці, зростатиме довготривале безробіття. Втрата традиційних для цього регіону ринків, неможливість вийти на інші через низьку конкурентоспроможність, найімовірніше, спричинить розширення зайнятості у сфері малого бізнесу (послуги) та неформальної зайнятості. Покращення життєвого рівня у найближчій перспективі не очікується, реінтеграції ВПО також. Соціально-економічний розвиток характеризуватиметься стагнаційними ознаками. Відновлення соціально-економічної інфраструктури здійснюватиметься епізодично за рахунок надходжень від міжнародних донорів. Поглиблюватимуться структурні диспропорції ринку праці, посилюватиметься професійно-кваліфікаційний дисбаланс, підприємства відчуватимуть нестачу кваліфікованих кадрів. У регіоні поступово відновлюватиметься мережа підготовки кадрів, але у недостатніх масштабах.

Модернізаційний сценарій розвитку подій є можливим за умови політичної волі, реалістичного та узгодженого плану реформ, що дасть можливість здійснити дієві реформи у країні загалом і на територіях конфлікту зокрема. Поступовість та послідовність упровадження реформ у банківському, податковому, енергетичному секторах, бюджетній системі, незважаючи на їх непопулярність, можуть збільшити привабливість України для іноземних інвесторів, побудови нових бізнесів та локалізації виробництва місцевими компаніями. Ефективне використання трудового потенціалу Донбасу, за умови впровадження західної культури бізнесу, дозволить підвищити продуктивність праці та прибутковість підприємств. За цим сценарієм очікується поступове зростання доходів освіченої та кваліфікованої частини робочої сили. Одночасно очікується посилення нерівності, однак якість соціальних послуг зростатиме за одночасного збільшення бар'єрів щодо їх доступності (платність). У середньостроковій перспективі (понад 5 років) очікується новітня модель економічного розвитку за рахунок західних інвестицій, модернізаційних проєктів, дешевої кваліфікованої робочої сили, внутрішнього споживчого попиту, відновлюватиметься економічна динаміка, що у свою чергу, сприятиме формуванню середнього класу із характерною для нього споживчою поведінкою. Однак на тлі збільшення доходів та покращення умов праці кваліфікованої частини населення формуватиметься частка прекарної (неформальної) зайнятості, що потребуватиме адресної соціальної політики. Зменшуватиметься зайнятість у бюджетному секторі за одночасної стабільності соціальних гарантій.

Проведене дослідження свідчить про досить диференційовані погляди експертів щодо майбутнього стану ринку праці Донбасу та напрямів модернізації соціально-трудової сфери. Експерти мають достатньо невизначені та суперечливі уявлення щодо поточної ситуації та найближчого прогностичного стану. Посилення або послаблення найважливіших факторів впливу, а також цілі та дії акторів цього сценарію оцінюються експертами майже однаково. Чіткої переваги одного з обраних сценаріїв немає. За оцінками експертів, найбільш імовірним на найближчі три роки є *спорадичний сценарій* (імовірність настання 42,88% із 100 можливих), згідно з яким за умови відсутності чіткої державної стратегії в регіоні проєктуватиметься ситуація невизначеності, поглиблення циклічної кризи та структурних проблем як в економіці, так і в соціально-трудовій сфері зокрема. Між тим достатньо високою залишається можливість розвитку ситуації за *антагоністичним сценарієм* (35,54%), хоча не виключається реалізація *модернізаційного сценарію* (21,58%), за яким уможлиблюється надходження іноземних інвестицій, що дозволять модернізувати сучасні підп-

риємства на новітній технологічній основі, а завдяки державній підтримці – розвивати стратегічно важливі виробництва.

Аналітичний прогноз здійснено нами з допомогою методу аналізу ієрархій Саати, для чого визначено фокус проблеми – реформування (модернізація СТС Донбасу), фактори, що впливають на можливість здійснення модернізаційних змін, основні активні суб'єкти – актори, що визначають майбутній стан СТС Донбасу, основні цілі та дії визначених акторів.

Оскільки прогнозні оцінки здійснено на короткостроковий період (до трьох років), розвиток соціально-трудової сфери приймався експертами як зв'язок початкового та кінцевого станів без проміжних подій, базовим періодом прийнято 2013 р. як останній рік до початку збройного конфлікту та відносної стабільності. Для більш детального аналізу нами було розроблено сукупність характеристик соціально-трудової сфери, для кожної з яких експерти визначили бали можливих змін від сильного зниження до значного зростання при здійсненні кожного з можливих сценаріїв окремо. На наступному етапі експерти оцінювали порівнювану значущість кожного рівня домінантної ієрархії для кожного елемента, що стоїть над ним, у результаті чого формувалися ієрархічні ланцюги оцінювання. Домінантна ієрархія об'єктів для експертного оцінювання включала такі рівні: фокус; групи найважливіших факторів впливу на фокус проблеми; актори, що здійснюють істотний вплив на найважливіші фактори попереднього рівня; наступний етап – це цілі та дії виокремлених акторів на попередньому етапі; заключний рівень – контрастні сценарії розвитку подій.

Рівень 1.

Фокус. Модернізація соціально-трудової сфери Донбасу – 100%

Рівень 2.

Фактори, від яких істотно залежить фокус

Політичні, рівень політичної конкуренції – 26,4

Економічні, стан ділової активності – 22,4

Рівень життя, достатність та якість соціальних послуг – 11,1

Наявність здорового та працездатного населення – 5,2

Взаємодія з міжнародними організаціями – 18,1

Інвестиційні – наявність інвестиційних ресурсів – 12,2

Трудові цінності – 5,7

Рівень 3.

Актори, що істотно впливають на фактори попереднього рівня

Держава – 20,4

Міжнародні установи та об'єднання (донори) – 15,3

Органи інспекції праці – 14,8

Громадські та професійні об'єднання – 17,1

Бізнес – 20,2

Людина – 12,2

Отримані нами експертні судження було узагальнено в узгоджений сценарій розвитку, оскільки існування кожного з інтерпретованих сценаріїв у чистому вигляді неможливе.

Для розроблення узагальненого сценарію і більш глибокого розуміння ймовірності розвитку подій була розроблена сукупність характеристик розвитку соціально-трудової сфери. Можливі сценарії залежать від імовірних змін у глобальному середовищі, інвестиційних можливостей держави та чітко виписаної стратегії економічного розвитку. Так, експерти визначили, що сценарії розвитку соціально-трудової сфери можливо описати за допомогою низки індикаторів, що характеризуватимуть стан ринку праці, рівень життя, доступність та якість соціальних послуг. Кожен із наведених

сценаріїв описується кількісними показниками відхилень індикаторів від базового періоду (2013 р.) в діапазоні -6....+6.

Цілі та інтереси	Політика (інструменти)
<i>Держава – 20,4</i>	
<ul style="list-style-type: none"> Мінімізація соціальних ризиків – 15,5 Децентралізація політики зайнятості – 5,1 	<ul style="list-style-type: none"> Створення прийнятної бізнес-середовища (стимулювання щодо створення нових робочих місць) – 9 Реформування системи оплати праці та соціальних стандартів – 9 «Селекція» програм підтримки зайнятості, спрямованих на больові точки (сегменти) ринку праці – 2,4
<i>Міжнародні установи – 15,3</i>	
<ul style="list-style-type: none"> Інвестиційна – 10,0 Модернізація системи соціального забезпечення – 5,3 	<ul style="list-style-type: none"> Гуманітарна та консультаційна допомога у сфері надання соціальних послуг – 3,6 Підтримка особистісних ініціатив у розвитку соціального бізнесу – 9,0 Сприяння зміні ціннісних орієнтацій в трудовій сфері – 2,7
<i>Органи інспекції праці – 14,8</i>	
<ul style="list-style-type: none"> Захист трудових прав – 9,4 Контроль за дотриманням трудового законодавства та забезпечення трудових інтересів найманих працівників – 5,4 	<ul style="list-style-type: none"> Контроль за дотриманням чинного законодавства – 6,7 Інформаційне забезпечення змін у трудовому законодавстві – 7,2 Попередження загострення конфліктності у трудовій сфері – 0,3
<i>Громадські та професійні об'єднання – 17,1</i>	
<ul style="list-style-type: none"> Забезпечення стабільного функціонування інститутів ринку праці – 12,3 Сприяння доступності отримання якісних соціальних послуг – 4,8 	<ul style="list-style-type: none"> Лобіювання трудових інтересів їх членів – 3,2 Розвиток соціального діалогу – 6,7 Розроблення механізмів вирішення проблем громади у соціально-трудовій сфері – 7,2
<i>Бізнес – 20,2</i>	
<ul style="list-style-type: none"> Забезпеченість якісною робочою силою – 10,1 Рентабельність виробництва – 10,1 	<ul style="list-style-type: none"> Використання нових/нестандартних форм зайнятості (віддалена зайнятість, неповна та ін.) – 8,5 Економія витрат (гнучкість не за зайнятістю, а за заробітною платою) – 7,4 Підготовка кадрів на робочому місці – 4,3
<i>Людина – 12,2</i>	
<ul style="list-style-type: none"> Можливість професійної реалізації – 3,5 Забезпечення якісного життя – 8,7 	<ul style="list-style-type: none"> Мобільність (територіальна, професійна, соціальна) – 4,1 Освіта, підвищення кваліфікації – 6,2 Проактивна позиція в соціумі (підвищення самовідповідальності за власне життя) – 1,9

Для оцінки результату аналітичного прогнозування модернізації соціально-трудової сфери Донбасу індикатори нами згруповані в окрему таблицю (табл.3.10).

Таблиця 3.10

**Основні індикатори оцінки можливостей модернізації соціально-трудової сфери
Донбасу (бальні оцінки експертів)**

Змінні стану	Сценарії		
	Антагоніс- тичний	Спорадичний	Модернізаційний
Наявність робочих місць	-3	2	4
Довготривале безробіття	-5	1	3
Відповідність вакансій та професійно-кваліфікаційного складу робочої сили	2	4	5
Рівень оплати праці	-4	2	4
Заборгованість з виплати заробітної плати	-6	-3	4
Умови праці	-6	-4	3
Неформальна зайнятість	-6	-4	3
Рівень життя	-6	-4	5
Доступність соціальних послуг	-6	-2	5
Якість соціальних послуг	-5	-2	5
Структурне безробіття	-6	-4	5
Розповсюдженість інноваційних форм зайнятості (віддалена робота, фріланс)	-6	-3	3
Інфорсмент трудового законодавства	-6	-3	4
Територіальна мобільність робочої сили	-3	-2	4
Неповна зайнятість	-6	-4	5
Дефіцит кваліфікованої робочої сили	-4	-2	5

Джерело: розроблено авторами.

Експерти зауважили, що найвпливовішими факторами, які визначають модернізаційні зміни соціально-трудової сфери Донбасу, є насамперед політична конкуренція (26,4%); рівень свободи підприємництва або стан ділової активності (22,4%), взаємодія із міжнародними організаціями та представництвами іноземних країн (18,1%); доступність фінансових та інвестиційних ресурсів (12,2%). Водночас чинники, що визначають рівень життя, достатність та якість соціальних послуг (11,1%); наявність здорового та працездатного населення (5,2) та трудові цінності (5,7%), оцінюються експертами як вагомі, але не визначальні.

Практика доводить, що універсального, абсолютно ефективного механізму модернізації соціально-трудової сфери не існує, ці процеси визначаються особливостями соціально-економічного та політичного устрою в країні, напрямами її державного регулювання. Тому роль держави є загальновизнаною, що цілком справедливо визначили й експерти (20,4%). Одночасно достатньо високо у модернізації соціально-трудової сфери експерти оцінили роль бізнесу (20,2%), очікуючи поширення норм соціальної відповідальності бізнесу в адміністративному управлінні.

Складні соціальні наслідки розвитку ринкових відносин вимагають формування нових механізмів узгодження інтересів різних соціальних верств. Важливим кроком у цьому напрямі стало створення міжнародних організацій та їх діяльність у соціально-трудових відносинах, які відіграють вагомую роль у розвитку соціального діалогу та в діяльності соціальних партнерів. Відповідно, експерти визначили, що найвагомішими інструментами міжнародних організацій на вітчизняному ринку праці є підтримка особистісних ініціатив у розвитку бізнесу (9,0%). Очікування експертів щодо ролі міжнародних організацій обмежується насамперед їхньою інвестиційною політикою.

Значну роль у модернізаційних процесах, окрім держави, відіграє бізнес. Однак, як оцінили експерти, найімовірніше підприємці знову продовжуватимуть упроваджувати політику економії витрат, що, можливо, проявлятиметься у зниженні рівня опла-

ти праці, зростанні заборгованості з її виплати (7,4%). Але дефіцит кваліфікованої робочої сили сприятиме поширенню використання нестандартних форм зайнятості на кшталт віддаленого робочого місця та неповної зайнятості (8,5%).

Людина – як безпосередній учасник модернізації та її кінцева мета – найімовірніше використовуватиме у своїй життєдіяльності такі практики, як підвищення кваліфікації, перепідготовку відповідно до потреб роботодавця (6,2), або ж змінюватиме як територію проживання, так і сферу прикладання праці (мобільність – 4,1).

Узагальнений сценарій розвитку подій, розрахований як зважений із урахуванням ймовірностей кожного з виокремлених нами сценаріїв, не дозволяє у найближчому майбутньому очікувати особливо помітних позитивних зрушень у соціально-трудовій сфері цього регіону. (рис.3.7)

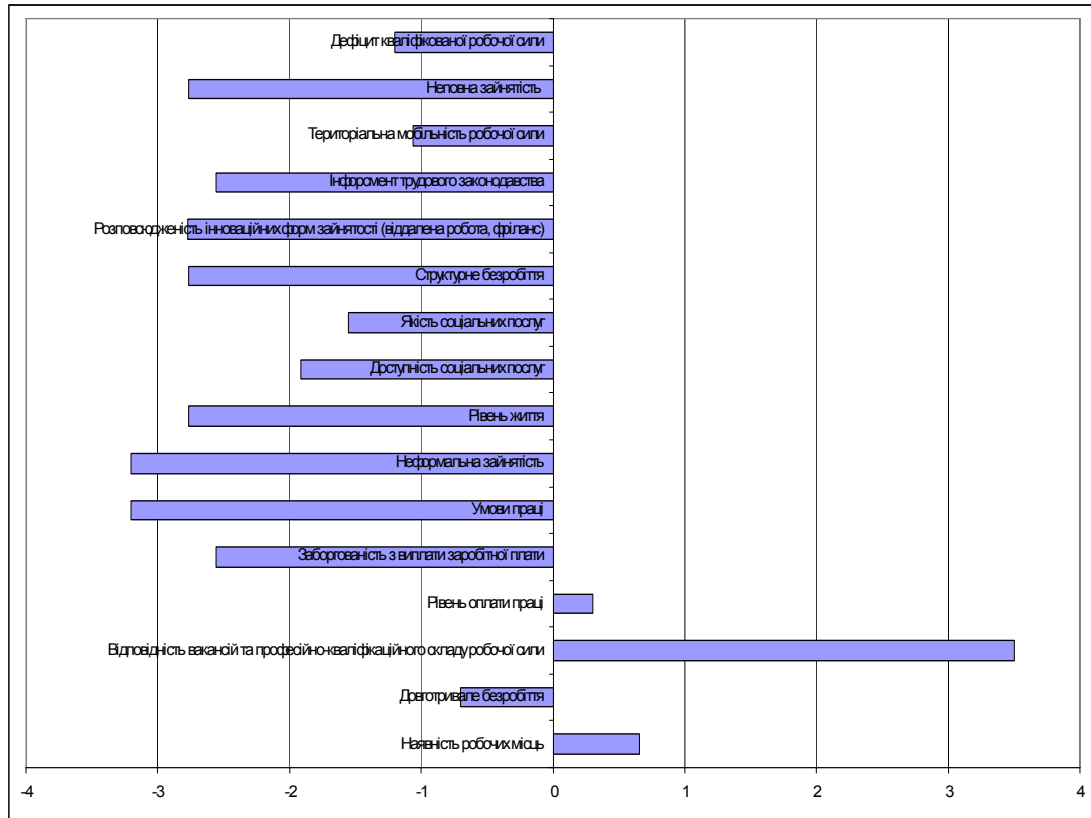

Рис. 3.7. Індикатори узагальненого сценарію трансформаційних змін соціально-трудової сфери Донбасу

Джерело: авторські розрахунки.

За експертними оцінками, позитивних зрушень слід очікувати у зменшенні довготривалого безробіття, зростанні кількості новостворених робочих місць. Робочі місця, найімовірніше, створюватимуться у сфері малого та середнього бізнесу за одночасного зменшення обсягів неформальної зайнятості. За рахунок значного відтоку висококваліфікованих працівників, професійно-кваліфікаційний рівень найманих працівників балансуватиме з вимогами роботодавців. На тлі зростання рівня оплати праці зменшуватиметься заборгованість з її виплати.

На основі проведеного аналізу, обґрунтування можливостей та загроз розвитку нами пропонується *План реформування соціально-трудової сфери Донбасу*, що має спиратися винятково на стратегічне бачення економічних перетворень і розвитку регіону на засадах структурної перебудови з урахуванням європейського досвіду структурної модернізації та диверсифікації економіки старопромислових регіонів.

Етап 1. Стабілізація соціально-економічної ситуації (1–2 роки)

Ціль

Відновлення економіки, спрямоване на забезпечення зайнятості в короткостроковій перспективі.

Завдання

Відновлення роботи промислових підприємств базових галузей економіки Донецької та Луганської областей в нових економічних та політичних умовах.

Напрями:

- визначення нових центрів промисловості, що сформувалися внаслідок окупації частини території Донецької та Луганської областей;
- закриття нерентабельних виробництв, які не підлягають відбудові; проведення модернізації уцілілих рентабельних виробництв;
- відновлення роботи підприємств та мереж енергопостачання, водопостачання та водовідведення, нафто- та газопостачання для здійснення виробничого процесу;
- забезпечення повної інфраструктурної незалежності від території, непідконтрольної українській владі (транспортної, енергетичної);
- активізація потенціалу значущих підприємств базових галузей, що залишились на території, підконтрольній українській владі: чорної (ПАТ «Енергомашсталь», ВАТ «Краматорський металургійний завод ім. Куйбишева», ПАТ «Новокраматорський машинобудівний завод», ВАТ «Енергомашспецсталь», ПрАТ «Костянтинівський металургійний завод», ВАТ «Костянтинівський завод ВТОРМЕТ» та ТОВ «Курахівський трубний завод») та кольорової металургії (ПАТ «Артемівський завод по обробці кольорових металів», Хіміко-металургійна фабрика ММК ім. Ілліча, ПрАТ «Свинець», ПрАТ «Цинк», ТОВ «Костянтинівський завод металургійного обладнання» та ООО «Мегатекс»); хімічної промисловості (ДП «Костянтинівський хімічний завод», Хіміко-металургійна фабрика ТОВ «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча», ТОВ Лакофарбовий завод вохродобувний «Емаль», Маріупольський завод ізоляційних матеріалів, «Тореласт», ВАТ «Краматорський завод «Кондиціонер», Дзержинський фенольний завод); машинобудування (ДочП «Приладобудівний завод» «ПАТ Северодонецький приладобудівний завод», ДочП «Прилад-авто» «ВАТ Северодонецький приладобудівний завод», ТОВ «Старобільський машинобудівний завод», ЗАТ «ЛісМаш», ОДО «Северодонецький завод хімічного нестандартного обладнання»);
- забезпечення підвищення технологічного рівня традиційної продукції базових галузей; підвищення ефективності виробничих потужностей ТЕС, забезпечення їх експлуатації в оптимальному режимі.

Завдання

Розширення перспектив залучення до продуктивної економічної діяльності населення територій Донецької та Луганської областей, постраждалих від бойових дій, для одержання засобів існування.

Напрями:

- стимулювання малого та середнього бізнесу, приватного сектора;
- підтримка самозайнятості в сільському господарстві, у сфері послуг та торгівлі;
- забезпечення отримання кредитних ліній та грантів від міжнародних фінансових інститутів на відновлення бізнесу;
- організація громадських робіт;
- використання нестандартних (гнучких форм зайнятості);

➤ посилення ролі державної служби зайнятості в регулюванні процесів на ринку праці шляхом співпраці з роботодавцями (щодо формування банку вакансій, активізації працевлаштування безробітного населення, працевлаштування молоді на перше робоче місце з наданням дотацій роботодавцю, професійного навчання безробітних на замовлення роботодавців) та з органами освіти (щодо участі у забезпеченні функціонування державної системи професійної орієнтації населення та формуванні державного замовлення на підготовку кваліфікованої робочої сили відповідно до стану регіональних ринків праці);

Завдання

Забезпечення якісних умов розвитку людських ресурсів.

Напрями:

➤ реконструкція та відбудова за підвищеними стандартами (відбудова з удосконаленням) об'єктів соціальної інфраструктури, житлового фонду та систем життєзабезпечення, пошкоджених під час проведення антитерористичної операції;

➤ забезпечення доступності та якості соціальних послуг (відновлення мережі освітніх закладів, охорони здоров'я, соціального забезпечення, мережі фінансових установ, що обслуговують соціальну сферу);

➤ відновлення та приведення до стану, придатного для експлуатації, підприємств та мереж енергопостачання, водопостачання та водовідведення, теплопостачання, нафто- та газопостачання;

➤ оцінка інфорсменту трудового законодавства;

➤ розроблення механізму квотування бюджетних місць в евакуйованих навчальних закладах усіх рівнів акредитації для мешканців Донецької та Луганської областей (особливої уваги потребує молодь з окупованої території) та нострифікації отриманих документів про освіту (атестати, дипломи) на непідконтрольній частині країни;

➤ соціально-трудове залучення інвалідів та воїнів АТО шляхом розвитку соціальної відповідальності бізнесу та суспільства загалом;

➤ розробка механізму формування регіональних соціальних стандартів та забезпечення на договірних умовах встановлення регіональної соціальної гарантії (регіональної мінімальної заробітної плати).

Етап 2.

Структурні зміни соціально-трудової сфери Донецької та Луганської областей відповідно до вимог інноваційної економіки.

Ціль

Диверсифікація професійно-кваліфікаційних характеристик трудового потенціалу Донецької та Луганської областей.

Завдання

Визначення стратегічних пріоритетів розвитку трудового потенціалу регіону.

Напрями:

➤ встановлення пріоритетних напрямів економічної діяльності, за якими здійснюватимуться структурні перетворення в Донецькій та Луганській областях, та перелік яких змінюватиметься з часом (формування «вікон можливостей» (проривних напрямів економічної діяльності) для Донецької та Луганської областей в нових економічних та політичних умовах, забезпечення чіткої скоординованості стратегій розвитку областей, державних інвестиційних стратегій, державної структурної політики, державної промислової та державної регіональної політики на цих напрямках). Зосередження основних напрямів економічного піднесення Донецької та Луганської областей на розвитку нових наукомістких – високотехнологічних та середньо технологічних – галузях економіки (виробництво фармацевтичних препаратів, медичних приладів, точних та оптичних інструментів, телевізійного та комунікаційного устаткування

ня, офісного та комп'ютерного обладнання, електричних машин та приладів, хімічних продуктів, агропромисловість, машинобудування, будівництво тощо), перехід до економіки обслуговування: надання ділових та рекреаційних послуг;

- аналіз структурних та професійно-кваліфікаційних дисбалансів ринку праці регіону, визначення проблем підготовки кадрів та напрямів покриття дефіциту кваліфікованих спеціалістів для інноваційних виробництв

- стимулювання створення робочих місць в економіці регіону з урахуванням її ресурсо- і енергоефективності та екологізації індустріальних галузей при зміні структури промисловості;

- реіндустріалізація праці та підвищення її наукомісткості та інтелектуалізації на засадах формування та розвитку регіональних та міжрегіональних кластерів.

Завдання

Подолання технологічного відставання, створення нового промислового укладу Донецької та Луганської областей з урахуванням потреб розвитку України в європейському просторі.

Напрями:

- «заморожування» застарілих технологій, забезпечення поступового зменшення виробничих потужностей з їх використанням;

- зупинення державного субсидіювання та директивного кредитування застарілих і збиткових підприємств із одночасним сприянням щодо одержання банківських кредитів для здійснення модернізації та диверсифікації виробництва згідно з вимогами ринку;

- проведення модернізації та технологічного оновлення базових галузей Донецької та Луганської областей з орієнтацією на потреби інноваційних галузей цих регіонів, визначених як пріоритетні для розвитку;

- запровадження національних та/або міжнародних проектів із залученням фінансування, спрямованого на подолання технологічного відставання;

- підтримка високого рівня фінансування НДДКР та інновацій; стимулювання приватного фінансування НДДКР галузевого спрямування;

- надання фінансово-кредитних та податкових преференцій організаціям, що здійснюють ефективні/якісні науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи і впроваджують їх у виробництво;

- стимулювання зростання венчурного бізнесу;

- розробка ефективних механізмів стимулювання до перекваліфікації та перенавчання працівників галузі відповідно до потреб структурної перебудови;

- забезпечення переорієнтації системи освіти на потреби ринку з урахуванням напрямів структурної перебудови та диверсифікації економіки Донецької та Луганської областей, нових потреб диверсифікованої економіки – розвитку нових сфер економічної діяльності та скорочення потреб традиційних галузей економіки;

- стимулювання малого та середнього бізнесу як забезпечувальної ланки великих інноваційних підприємств, що забезпечують створення робочих місць;

- запровадження надання працівникам, вивільненим з підприємств у процесі реструктуризації традиційних галузей економіки старопромислових регіонів, інвестиційних субсидій у розмірі 5–20% вартості проекту, які не підлягають поверненню, та компенсаційних позик у розмірі 50% вартості проектів за умов повернення наприкінці реалізації проекту; забезпечення контролю за цільовим використанням коштів, наданих вивільненим працівникам на розвиток малого бізнесу та на працевлаштування;

- визначення роботодавцями перспективних вимог до рівня знань, умінь та навичок працівників у розрізі професій шляхом удосконалення змісту кваліфікаційних

характеристик, участі у розробленні державних стандартів вищої та професійно-технічної освіти;

- підвищення якості професійної підготовки кадрів вищими та професійно-технічними навчальними закладами та оновлення і модернізація їх навчально-виробничої бази, удосконалення кваліфікаційних характеристик професій та змісту професійної освіти, запровадження незалежної кваліфікаційної атестації випускників вищих та професійно-технічних навчальних закладів, залучення роботодавців до участі в підготовці кадрів, формуванні змісту навчання, проведенні кваліфікаційної атестації випускників навчальних закладів;

- створення системи неперервного професійного навчання впродовж трудового стажу;

- розвиток внутрішньовиробничого навчання працівників організацій, а також випереджаючого професійного навчання працівників, які підлягають звільненню;

- сприяння підприємствам у здійсненні професійної підготовки, перепідготовки та підвищенні кваліфікації працівників шляхом спрощення дозвільної системи на здійснення підприємствами освітньої діяльності.

Завдання

Підвищення привабливості територій для розвитку можливостей становлення нових видів економічної діяльності.

Напрями:

- розбудова інноваційної інфраструктури Донецької та Луганської областей; розвиток ділової та підприємницької інфраструктур, що забезпечують підприємницьку діяльність на території регіонів;

- створення дорадчо-консультативних організацій з питань розвитку інноваційних напрямів економічної діяльності;

- вирішення соціальних проблем реструктуризації базових галузей, забезпечення перекваліфікації надлишкових зайнятих працівників у базових галузях економіки, дострокового виходу на пенсію, самозайнятості у сфері малого та середнього підприємництва тощо;

- забезпечення реалізації механізму підтримки молоді на ринку праці регіону на етапі переходу від навчання до гідного робочого місця;

- створення розширених можливостей зайнятості, альтернативних скорочуваній зайнятості в промисловості; піднесення культури самозайнятості населення, стимулювання приватного підприємництва;

- розроблення та впровадження системи оцінки та стимулювання результативності співробітників відповідно до специфіки галузей.

- Усі перелічені вище заходи мають забезпечити створення умов для розвитку середнього і креативного класів як основи майбутнього постіндустріального розвитку України та регіону Донбас зокрема. Ставка на інновації та створення інфраструктури постіндустріального інформаційного суспільства потребує відповідної соціальної політики, спрямованої не тільки на підтримку малозабезпечених прошарків населення, а й забезпечення умов зростання середнього класу, створення для нього нових стимулів і можливостей. Це відповідає трендам соціального розвитку у світі щодо підтримки тих, хто забезпечує становлення інноваційної економіки і розвиток креативних технологій.

1. Через збройний конфлікт у регіоні відбулося катастрофічне падіння виробництва товарів і послуг за всіма видами економічної діяльності та відповідно суттєве зменшення можливостей працевикористання. За оцінками урядовців, втрати робочих місць для великих підприємств становлять від 50% і більше, для малих і середніх – до 80–90%. За минулий рік чисельність населення Донбасу без урахування частини зони проведення АТО, за оцінкою Держстату України, зменшилась на 66 тис. осіб, у тому числі – на 47,2 тис. осіб за рахунок природного скорочення і на 18,8 тис. осіб за рахунок міграційного скорочення. При цьому найбільших людських втрат і руйнувань промислових та інфраструктурних об'єктів зазнала міська мережа поселень, транспортна та соціальна інфраструктури, доступність та якість соціальних послуг.

2. Сучасні можливості відтворення людського потенціалу Донбасу постійно звужуються, що вимагає відновлення поселенської мережі, яке має відбуватись з урахуванням ієрархії центрів обслуговування: необхідно визначити функціональні типи поселень, доцільні зміни їх функціональної спеціалізації, оптимальні кластери послуг для кожного рангу центру обслуговування, що забезпечує населення певної території комплексом послуг відповідного рівня. При цьому мають враховуватись періодичність попиту і транспортна доступність послуг для населення.

3. Відновлення на модернізаційній основі соціально-трудової сфери цього регіону можливе лише за умови формування та реалізації дієвої політики зайнятості та створення нових робочих місць, яка враховуватиме міжнародний досвід аналогічних ситуацій, та відповідним чином адаптує вивчені уроки до умов України. Належної адаптації можна досягнути завдяки використанню надійних джерел даних та широкому застосуванню знань на місцевому рівні. Основою стратегії відновлення та модернізації соціально-трудової сфери Донбасу в існуючих умовах має стати політика збалансування ринку праці за підтримки динамічної рівноваги між стабільною зайнятістю у традиційному секторі економіки та забезпеченням відповідності загальної системи робочих місць завданням соціально-економічного розвитку.

4. Структурно-професіональні дисбаланси в структурі зайнятості населення регіону проявляються в тому, що у доволі значної частки зайнятих Донецької та Луганської областей отримана освіта є надлишковою у порівнянні з тим рівнем кваліфікації, який реально необхідний для роботи за обраними професіями. У кожному з досліджуваних регіонів до працівників, чий освітній потенціал недовикористовується, можна віднести щонайменше 18–20% технічних службовців, 15–16% працівників сфери торгівлі та послуг, близько 20–20% сільськогосподарських робітників, кваліфікованих робітників з інструментом та робітників з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, а також 25–30% некваліфікованих робітників. Така ситуація може свідчити про те, що у цих зайнятих або надто низька якість освітнього потенціалу, або ж він нераціонально використовується, коли працівник з високою формальною підготовкою вимушений виконувати роботу нижчої кваліфікації.

5. Оцінки базових галузей Донецької та Луганської областей на території, підконтрольній українській владі, свідчать, що у структурі обсягів реалізації промислової продукції та забезпечення зайнятості визначальними залишились металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів, електроенергетика, машинобудування, хімічна, добувна, харчова, легка промисловості, транспорт та сільське господарство. Існує можливість оперативного заміщення втрачених (або ризикованих) господарських зв'язків на засадах зростання обсягів закордонних поставок коксу, вугілля, реверсу газу. Сильні сторони, можливості та конкурентні переваги базових галузей дозволяють визначити перспективи подолання перешкод у розвитку галузей, які задіяні у відновленні економіки облас-

тей, до яких можна віднести: зростання інноваційного виробничого процесу на підприємствах базових галузей (упровадження нових техніки та технологій); збільшення в загальному обсязі експорту продукції частки із зростанням ступеня переробки; підвищення ефективності використання сировини та енергоресурсів; зниження негативного екологічного впливу; можливості впровадження альтернативної енергетики. На сьогодні державна політика має бути спрямована на забезпечення існуючих робочих місць у цих базових галузях економіки шляхом держзамовлень та інших прямих та опосередкованих інструментів впливу.

6. Механізм вибору напрямів відновлення та економічного розвитку Донецької та Луганської області повинен ґрунтуватися на: визначенні можливостей роботи базових галузей областей в нових економічних і політичних умовах; встановленні потенціалу задіяності базових галузей в структурній перебудові та диверсифікації економіки регіону, необхідній для формування нового технологічного укладу; оцінюванні наявності потенціалу областей щодо становлення високо-, середньотехнологічних галузей і сектора послуг.

7. Перспективними для відновлення та структурної перебудови економіки Донецької та Луганської областей є базові галузі, оновлені на інноваційних засадах, та інноваційні галузі (середньо- та високотехнологічні галузі та послуги). Оцінка можливостей щодо інноваційного оновлення базових галузей дозволить у наступному визначити пріоритети у підготовці кадрів в освітній сфері, перепідготовці та підвищенні кваліфікації.

8. Збалансованість ринку праці у майбутньому значною мірою зумовлюється накопиченими у ретроспективному періоді дисбалансами, ґрунтовний аналіз яких здійснено на регіональних ринках праці Донецької та Луганської областей за допомогою індексів регіонального, галузевого та професійного структурного безробіття. Існують суттєві невідповідності попиту та пропозиції робочої сили в регіоні. У 2013 р. рівень галузевої розбіжності на ринку праці Донецької області становив 25%, Луганської – 38%, тобто щонайменше чверть зареєстрованих безробітних через структурні зміни попиту на працю не були потрібні у своїх галузях. Рівень професійного структурного безробіття на 90% визначався дисбалансами за професіями, де частка в загальній кількості вакансій велика, а в загальній кількості безробітних відносно мала (професіонали, кваліфіковані робітники з інструментом). За 2014–2015 рр. відбулося скорочення структурного безробіття, але не за рахунок зменшення безробітних, а за рахунок зменшення кількості вакансій. У Донецькій області більше чверті, а в Луганській майже половина диспропорцій в 2014–2015 рр. сформовано видами економічної діяльності, де частка вакансій в загальній їх кількості велика, а частка безробітних відносно мала. У Донецькій області це переважно охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, освіта, державне управління й оборона. У Луганській області структурні дисбаланси також створювались за рахунок перевищення часткою вільної кількості робочих місць частки безробітних, але тут до галузей сфери послуг приєдналися галузі добувної промисловості і розроблення кар'єрів, постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря.

9. Після завершення кризових процесів, що сьогодні притаманні Донецькій та Луганській областям, на останні чекає період структурної і технологічної перебудови (модернізації) економік, які необхідно переорієнтувати з добувних галузей на виробництво кінцевого продукту з високою доданою вартістю. Відтак з високою ймовірністю обсяги структурного безробіття зростатимуть, виникне загроза безробіття для тих, хто через галузеву приналежність своєї професії не відповідатиме пропонованим новою економікою вакансіям (шахтарі, частково металурги й машинобудівники).

10. З метою мінімізації структурного безробіття необхідно вживати заходів, орієнтованих на створення адекватної змінам попиту на робочу силу системи підготовки та перепідготовки кадрів; сприяння професійної та територіальної мобільності робочої

сили; забезпечення інформаційної прозорості ринку праці. Інакше зміни в структурі попиту та виробництва товарів і послуг галузей будуть неузгодженими зі структурою кадрів, що стане перешкодою на шляху до стабілізації соціально-економічної ситуації та економічного зростання країни в цілому. В умовах сьогодення дослідження цього типу безробіття з точки зору формування політики держави у сфері зайнятості є особливо актуальним, оскільки заходи з розвитку інфраструктури ринку праці менш ресурсомісткі на відміну від політики створення нових робочих місць, і водночас так само ведуть до зниження існуючого рівня загального безробіття. В умовах посилення деформалізації соціально-трудових відносин у регіоні має бути впорядкований інфорсмент трудового законодавства. В умовах, що склалися в Донецькій і Луганській областях, має проводитися така політика на ринку праці, яка охоплювала б заходи державного регулювання і стимулювання бізнесу до підтримки необхідного рівня зайнятості та забезпечення гідних умов праці шляхом встановлення квот на працевлаштування для мешканців цих регіонів та переміщених осіб тощо.

11. Оплата праці як в Україні, так і в досліджуваних областях, базується на концепції низької вартості робочої сили як конкурентної переваги економіки, що ставить у злиденне становище значну частину працівників. Так, витрати роботодавців на оплату однієї відпрацьованої години в Україні становили у 2014 р. 2,2 євро, в той час як в Польщі – 8,4, в Словаччині – 9,7 євро, а в розвинених країнах ЄС – понад 30 євро. Порівняння досягнутого рівня заробітної плати з фактичним прожитковим мінімумом для працездатних (2561 грн станом на квітень 2015 р. за офіційного його значення в 1218 грн) свідчить про те, що в багатьох важливих сферах економічної діяльності (передусім у бюджетному секторі) заробітна плата половини і більше працівників не досягає навіть розміру фактичного прожиткового мінімуму, не забезпечуючи навіть потреб на мінімально необхідному рівні.

12. Має місце більш низька динаміка реальної заробітної плати в регіонах Донбасу. Кумулятивний індекс реальної заробітної плати за 2010–2014 рр. відносно 2009 р. в досліджуваних областях був нижчим, ніж у середньому по Україні (1,42), у Донецькій обл. – 1,31, у Луганській – 1,29. Падіння реальної заробітної плати 2015 р. випереджало його темпи по Україні в цілому.

13. Спостерігається відносно низька оплата праці в базових галузях промисловості (вугільній, металургійній, коксохімічній та ін.), діяльність у яких пов'язана з важкими і небезпечними умовами праці, високим рівнем інтенсивності та цілодобовим режимом роботи. В цих галузях рівень заробітної плати становив близько 110–130% до середнього рівня по області, що не компенсує всіх трудових зусиль і ризиків, які склалися у цих галузях важкої промисловості.

14. У сфері інтелектуальної праці цих областей (у наукових дослідженнях, освіті тощо) спостерігається низький рівень оплати праці, причому він є нижчим за середній рівень по Україні. У Донецькій обл. в серпні 2015 р. у сфері інформації та телекомунікації вона становила 66% від середнього українського рівня, в наукових дослідженнях – 59%, в освіті на 11% була нижчою від середнього її значення по Україні.

15. Традиційно низькою є оплата праці в бюджетному секторі, де зайнято більше 20% штатних працівників Донецької обл. В усіх бюджетних галузях досліджуваних областей (окрім держуправління) заробітна плата становить 50–60% від середнього її рівня. Враховуючи високий освітній рівень працівників означених сфер діяльності, значну суспільну відповідальність їх праці, можна вважати, що наявний рівень оплати праці не є адекватним суспільній значущості праці в цих сферах.

16. У східних областях склався значний рівень заборгованості з виплати заробітної плати: ці дві області акумулювали майже 45% загального обсягу заборгованості. Заборгованість з виплати заробітної плати ставить родини працівників у скрутне становище, знижує їх рівень життя, а в умовах швидкого зростання цін призводить до втрати купівельної спроможності зароблених доходів.

17. В досліджуваних областях, як і в цілому по Україні, обсяг тіньової економіки є масштабним, при цьому в умовах кризи і нестабільності він зростає. Експерти відзначають, що найбільший рівень «тіні» спостерігається у добувній промисловості і розробленні кар'єрів (65% від рівня офіційного ВДВ цієї галузі), що обумовлено високим рівнем монополізації ринку, а також у переробній промисловості – 59%. Поширеність цих сфер економічної діяльності в східних областях України дає змогу говорити про наявність значних обсягів тіньової зайнятості та заробітної плати, що знижує рівень правового та соціального захисту працівників.

18. Кризові явища в економіці Донбасу значно посилили невпевненість їх мешканців у майбутньому, що пов'язано з нестійким розвитком соціально-трудової сфери, посиленням фактора прекаризації (неповноцінної правової і соціальної гарантії зайнятості) населення. Кількісні оцінки рівня прекаризаційної зайнятості в Донецькій та Луганській областях свідчать, що прекаріат становить близько 30% економічно активного населення цього регіону України. Соціально-демографічний портрет прекаріату Донбасу є досить стандартним для України. За нашими розрахунками, у 2014 р. на Донбасі основну частину прекаріату формували чоловіки, міські жителі, особи працездатного віку: найсуттєвішу частину прекаріату становили особи віком від 20 до 44 років. Основну частину цього прошарку становили особи з професійно-технічною освітою. Ймовірність поповнити лави прекаріїв значна серед зайнятих у промисловості, оптовій й роздрібній торгівлі та у сільському господарстві.

19. Подальшу прекаризацію населення Донбасу прискорюють такі фактори: невиконання положень чинного трудового законодавства на підприємствах; значна деформалізація ринку праці; економічна, політична, правова нестабільність; кризові явища в економіці в цілому і особливо в соціально-трудовій сфері Донбасу; низька роль держави в регулюванні соціально-трудової сфери тощо.

20. Через посилення проблеми соціально-трудової інклюзії інвалідів внаслідок збройного конфлікту, безробітних та осіб, що нестандартно зайняті, запропоновано заходи щодо їх трудового залучення шляхом поширення громадських робіт у цих регіонах, лібералізації трудового законодавства та обґрунтування механізмів та засобів мотивації роботодавців і людей з інвалідністю до трудової діяльності.

21. Унаслідок посилення інвалідизації українського суспільства через воєнні наслідки сході України та збільшення бар'єрів соціальної інфраструктури запропоновано заходи соціально-трудової інклюзії осіб з інвалідністю серед воїнів АТО та мешканців Донбасу на засадах соціальної, правозахисної та реабілітаційної моделей «інвалідності», що охоплюють удосконалення нормативно-правових актів та комплекс заходів з трудової реабілітації, трудотерапії, формування фахівців з соціальної роботи, мотивації самих інвалідів, стимулювання роботодавців, формування позитивного ставлення суспільства, розвиток соціальних підприємств та практик корпоративної соціальної відповідальності з урахуванням податкових та фінансово-кредитних преференцій роботодавцям.

22. Підтримку економічного відновлення на місцевому рівні та покращення умов життя доцільно здійснювати шляхом створення можливостей щодо зайнятості та отримання доходу, посилення здатності постраждалого населення Донецької та Луганської областей до працевлаштування і його життєстійкості, а також сприяння спроможності малого та середнього бізнесу на Донбасі створювати робочі місця шляхом: відновлення критично важливої економічної інфраструктури; розширення можливостей щодо зайнятості та підприємництва; зміцнення спроможності місцевих органів влади щодо створення сприятливого середовища для реалізації можливостей підприємницької діяльності та зайнятості. Все це вимагає значних інвестицій як внутрішньо-державних, так і зовнішніх.

23. Прогнозно-аналітичні розрахунки щодо впливу зростання інвестицій в економіку Донецької області за двома сценаріями, які в імітаційному режимі враховують

ситуації можливих змін значень показника «Вартість реалізованої продукції» за інших рівних умов, характеризуються використанням більшої кількості виробничих ресурсів для забезпечення зростання вартості реалізованої продукції: на 30% та на 50% щодо фактичного рівня показника у 2011–2012 рр. За обома з обраних сценаріїв очікується зменшення чисельності зайнятих, їх збільшення можливо лише у торгівлі, ремонті автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку.

24. Будівельна галузь є однією з найважливіших галузей економіки кожної країни. Капітальне будівництво створює велику кількість робочих місць і використовує продукцію багатьох інших галузей. На першому етапі відновлення економіки Донецько-Луганського регіону на їх території необхідно передусім відновити та побудувати нові і споруди виробничого та житлового призначення, а також об'єкти інфраструктури, здійснити монтаж інженерного устаткування будівель і споруд, виконати оздоблювальні роботи тощо. Для цього потрібно забезпечити значні обсяги капітальних інвестицій у будівництво в масштабах економіки країни. Здійснено прогностно-імітаційні розрахунки щодо оцінки впливу зростання інвестицій у будівництво для відновлення економіки Донецько-Луганського регіону на структурні зміни (ВЕД) в економіці України на базі таблиці «Витрати-випуск». Економічний ефект від розвитку будівництва полягає саме в мультиплікативному ефекті коштів, вкладених у будівництво: одне робоче місце в будівництві створює ще шість у суміжних галузях. З розвитком будівельної галузі будуть розвиватися: виробництво будівельних матеріалів і відповідного обладнання, машинобудівна галузь, металургія і металообробка, нафтохімія, виробництво скла, деревообробка і фарфоро-фаянсова промисловість, наземний транспорт, енергетика, побутові послуги та ін. Очевидно, що будівництво сприятиме розвитку підприємств малого бізнесу, особливо того, який спеціалізується на оздоблювальних і ремонтних роботах, на виробництві та установці вбудованих меблів і т.д. Зростання будівельної галузі неминуче викликає наростаюче економічне зростання в країні і виникнення необхідних умов для вирішення багатьох соціальних проблем. Розрахунки показують, що приріст інвестицій для відновлення економіки Донецької і Луганської областей має бути на рівні не менше 20–25% у річному вимірі (враховуючи те, що промислове виробництво у цих областях через військові дії зазнало спаду понад 80% протягом 2014–2015 рр.).

25. Отримані результати прогностичних оцінок можливої зміни структури зайнятості внаслідок зміни структури економіки при зростанні попиту на будівельну продукцію дозволяють в чергове підтвердити факт слабкої реакції зайнятості на зміни у випусках продукції. Крім того, як і очікувалося, в рамках обох сценаріїв (зростання ВВП на 3 та 5%) спостерігаються однакові тенденції у зміні кількості зайнятих за видами економічної діяльності з незначними відмінностями у прискореннях. У 2020 р., як очікується, після падіння на ринку праці України у 2014–2015 р., кількість зайнятих досягне значень докризового періоду. У 2020 р. порівняно з 2014 р. зростання зайнятості, в тій чи іншій мірі, прогнозується за всіма видами економічної діяльності, окрім водопостачання; каналізації, поводження з відходами. Найсуттєвіше зростання очікується в добувній промисловості, що пов'язано із необхідністю збільшення видобутку сировини для виробництва будівельних матеріалів. Прогнозування масштабів та спрямованості структурних зрушень у галузевій зайнятості населення України виявило обмежену інтенсивність останніх. Значних відмінностей у 2020 р. від структури 2013 р. не простежуватиметься. В цілому прогностична динаміка кількості та структури зайнятих на галузевих ринках праці України є цілком очікуваною, оскільки інвестування у будівництво, зокрема з метою відбудови Донецької та Луганської областей, через мультиплікатор інвестицій, забезпечить додаткове створення робочих місць і в суміжних, перш за все трудомістких, галузях економіки, якою і є добувна промисловість.

26. Задля стабілізації ситуації на ринку праці шляхом модернізаційних змін в економіці на інноваційних засадах доцільно розвивати міжрегіональні кластери за

принципом «Сильний підтягує ресурсоспроможного», коли функціонуючі економічні угруповання сусідніх регіонів – кластери – об'єднуються з ринковими суб'єктами Донецької та Луганської областей із залученням місцевих трудових, сировинних та інших ресурсів. Це сприятиме не тільки економічній та діловій співпраці, а й соціальній інтеграції населення Донбасу.

27. Зростання кластерів в Україні не сприяло повному врегулюванню стану на ринку праці регіонів України, в т.ч. забезпеченню інфорсменту у трудовій сфері, що підтверджується високим рівнем неформальної зайнятості. У зв'язку з цим доцільно при формуванні стратегії розвитку міжрегіональних кластерів враховувати заходи забезпечення соціально-трудової інклюзії економічно активного населення Донбасу шляхом встановлення нормативу робочих місць для працевлаштування мешканців саме цих регіонів, рівня заробітної плати працівників на рівні не нижче середньої заробітної плати за аналогічними посадами в регіоні-донорі, але не менше 1,5 прожиткових мінімумів.

28. Процес модернізації соціально-трудової сфери у сучасних умовах піддається двом протилежним тенденціям. Перша з них полягає в глобалізації соціальної діяльності держави, друга – у регіоналізації соціальної політики. Загальні причини регіоналізації полягають у прагненні зробити владу більш ефективною, перекласти на її регіональні структури частину відповідальності за прийняття рішень, задовольнити прагнення тих або інших прошарків суспільства до самоврядування. При цьому регіоналізація розширює можливості регіонів для реформування і модернізації економіки, сприяє їх успішному виживанню в умовах ускладнення соціальних і економічних проблем, що вимагають іншого підходу, ніж традиційний універсальний ієрархічний підхід «зверху вниз».

29. Для регіонів з дуже несприятливими умовами для проживання і праці доцільно впровадження механізмів, що компенсують такі умови. Донбас на сьогодні можна охарактеризувати як зону «підвищеної небезпеки», люди продовжують працювати під лінією фронту, часто без зарплат (заборгованість із виплати зарплати постійно зростає), але ще сподіваючись на вирішення своїх численних проблем на державному рівні. Трудові процеси здійснюються в погіршених умовах, часто – з підвищеним психологічним навантаженням, а інколи – навіть з ризиком для життя.

30. Неприйняття відповідних компенсаційних заходів у цьому складному регіоні загрожує негативними економічними, соціальними і політичними наслідками. Необхідна чітко окреслена і приваблива ідеологія відродження ринку праці, зорієнтована в майбутнє, з урахуванням можливих сценаріїв розвитку регіону. Питання про те, якою мірою територіальна політика оплати праці може певною мірою компенсувати жителям Донбасу працю в умовах нинішньої складної ситуації, в Україні вирішується через основний інструмент вирівнювання міжрегіональної неоднорідності – міжбюджетне регулювання, що обмежується керуванням фінансовими потоками для територій і мало впливає на їхній стратегічний розвиток. В умовах економічної нестабільності та водночас перспективного розвитку економіки Донбасу цього замало – необхідне створення такої фінансової і правової системи, що створить основи для зростання привабливості цього регіону у плані припливу робочої сили, передусім через матеріальну мотивацію до праці, яка б базувалася на регіоналізації мінімальної заробітної плати.

31. Регулювання мінімальної заробітної плати має залишитися прерогативою держави, а її величину доцільно встановлювати на регіональному рівні згідно з розміром прожиткового мінімуму. Необхідно внести зміни до Закону України «Про прожитковий мінімум», передбачивши можливість принципу встановлення регіональних мінімальних заробітних плат відповідно до рівнів регіональних прожиткових мінімумів. Передача зазначених повноважень на регіональний рівень підвищуватиме ефективність заходів щодо сприяння зайнятості населення Донбасу за рахунок більш гнучкого й наближеного до реальності механізму встановлення соціальних стандартів і гарантій; відповідності

регіональних рівнів прожиткового мінімуму і мінімальної заробітної плати з регіональними умовами і цілями соціально-економічного розвитку, інвестиційними проектами тощо; можливостей встановлення додаткових соціальних гарантій і розширення переліку державних послуг для залучення кваліфікованої робочої сили.

32. Регіоналізація соціальних стандартів є частиною механізму модернізації соціально-трудової сфери Донбасу, який має шанс, раціонально використовуючи наявний трудовий потенціал і залучивши кваліфіковані кадри, у тому числі через механізм регіоналізації соціальних стандартів і гарантій, ліквідувати наслідки АТО і піднятися на новий рівень економічного розвитку.

33. Визначення особливостей соціально-трудової сфери Донбасу, структурних проблем розвитку ринку праці у докризовий період (до початку військового конфлікту) та ймовірнісний сценарний прогноз розвитку соціально-трудової сфери Донбасу дозволяє зробити висновок, що нормальне функціонування соціально-трудової сфери, не кажучи вже про її розвиток або модернізацію, є можливим лише за умови зупинення збройного конфлікту та нормалізації економічного розвитку. Сьогоднішній стан соціально-трудової сфери можна назвати антимодернізаційним або антигуманним, однак тривалий збройний конфлікт не може мати інших наслідків.

34. Проведене дослідження свідчить про достатньо диференційовані погляди експертів щодо майбутнього стану ринку праці Донбасу та напрямів модернізації соціально-трудової сфери. Експерти мають достатньо невизначені уявлення щодо поточної ситуації та суперечливі прогнози. Посилення або послаблення найважливіших факторів впливу, а також цілі та дії акторів оцінюються експертами майже однаково. Немає чітко вираженої переваги одного з обраних сценаріїв. За оцінками експертів, найбільш вірогідним на найближчі три роки є «спорадичний» сценарій (вірогідність настання 42,88% із 100 можливих), згідно з яким за умови відсутності чіткої державної стратегії, в регіоні проектуватиметься ситуація невизначеності, поглиблення циклічної кризи та структурних проблем як в економіці, так і в соціально-трудовій сфері зокрема. Достатньо високою залишається й можливість розвитку ситуації за «антагоністичним» сценарієм (35,54%), хоча не виключена реалізація модернізаційного сценарію (21,58%), за яким можливим є надходження іноземних інвестицій, що дозволять модернізувати сучасні підприємства на новітній технологічній основі, а завдяки державній підтримці розвивати стратегічно важливі виробництва.

35. За експертними оцінками, за узгодженим сценарієм позитивних зрушень слід очікувати зменшення довготривалого безробіття, зростання кількості новостворених робочих місць. Робочі місця найімовірніше створюватимуться у сфері малого та середнього бізнесу за одночасного зменшення обсягів неформальної зайнятості. За рахунок значного відтоку висококваліфікованих працівників, професійно-кваліфікаційний рівень найманих працівників балансуватиме із вимогами роботодавців. На тлі зростання рівня оплати праці відбуватиметься зменшення заборгованості із виплати заробітної плати.

36. Подальше реформування соціально-трудової сфери Донбасу необхідно вести відповідно до Плану, запропонованого в результаті проведеного аналізу і обґрунтування можливостей та загроз розвитку. Він ґрунтується на основі стратегічного бачення економічних перетворень і розвитку регіону на засадах структурної перебудови з урахуванням європейського досвіду структурної модернізації та диверсифікації економіки старопромислових регіонів. План передбачає втілення напрямів у два етапи. На першому етапі реалізації Плану передбачається стабілізація соціально-економічної ситуації, а відновлення економіки спрямовано на забезпечення зайнятості в короткостроковій перспективі. Другий етап реалізації Плану запроваджує послідовні структурні зміни, спрямовані на структурне оновлення економіки Донецької та Луганської областей на базі диверсифікації, впровадження інновацій та з урахуванням світових тенденцій розвитку старопромислових регіонів.

За результатами проведеного дослідження **рекомендуємо:**

- забезпечити фінансування відновлення та функціонування важливих об'єктів соціальної інфраструктури, у т.ч. за рахунок міжнародної допомоги. Відновити безпечний режим функціонування основних залізничних вузлів на підконтрольній Україні території, що посилюватиме інтегративні міжгалузеві коопераційні зв'язки між суб'єктами підприємництва та створюватиме необхідні умови для переміщення людей;
- забезпечити поступове нарощування транзитного потенціалу регіону шляхом формування сучасної транспортно-логістичної інфраструктури відповідно до європейських стандартів, що передбачає пріоритетний розвиток логістичних центрів складування, переробки та сортування вантажів, а також удосконалення технологій перевезень на основі логістичних товаропровідних систем, надання послуг за принципом «єдиного вікна», що передбачає взаємодію портів, залізничного та автомобільного транспорту;
- мінімізувати вплив адміністративних чинників, що впливають на внутрішню мобільність праці в Україні; сприяти проведенню інформаційних кампаній з питань зайнятості в Україні та за кордоном, безпечної і регульованої трудової міграції; надання ваучерів для оплати переїзду до місця нового працевлаштування;
- стимулювати розвиток агробізнесу і супутніх виробництв (добрива, сільгосптехніка, обладнання для зберігання та переробки, пов'язані послуги); забезпечити державну підтримку фермерів та господарств населення, які виробляють сільськогосподарську продукцію для власного споживання і реалізації на місцевих продовольчих ринках;
- забезпечити інноваційне відновлення традиційних галузей спеціалізації регіону з відповідними програмами професійної підготовки та перепідготовки висококваліфікованих кадрів;
- провести модернізацію систем опалення та гарячого водопостачання об'єктів соціальної інфраструктури (дитячі садочки, школи, лікарні), утеплення фасадів об'єктів соціальної інфраструктури з метою енергозбереження, реконструкцію систем освітлення об'єктів соціальної інфраструктури з використанням енергозберігаючих ламп;
- розробити та реалізувати Державну програму соціокультурного відродження Донбасу з метою тісної інтеграції в економічний та соціокультурний простір України;
- вживати заходів, орієнтованих на створення адекватної змінам попиту на роботу силу системи підготовки та перепідготовки кадрів; сприяння професійної та територіальної мобільності робочої сили; забезпечення інформаційної прозорості ринку праці для узгодження структури попиту та галузевого виробництва товарів і послуг зі структурою кадрів, що сприятиме стабілізації соціально-економічної ситуації та економічного зростання країни в цілому;
- обґрунтувати регіональний рівень мінімальної заробітної плати, достатній для стимулювання трудової активності в регіоні, який має враховувати: ситуацію на регіональному ринку праці, потреби економіки регіону в кваліфікованій робочій силі; вартість життя в регіоні; загальну регіональну специфіку умов праці; демографічні та міграційні процеси в регіоні; стратегію регіонального розвитку; можливості регіонального бюджету. Регіональна мінімальна заробітна плата встановлюється соціальними партнерами у регіональній тарифній угоді і має бути вищою за встановлену генеральною угодою мінімальну заробітну плату;
- створити територіальні страхові фонди з метою надання допомоги для вирішення проблем з оплати праці. Такі фонди могли б створюватися як за рахунок ці-

льових відрахувань з доходу підприємств, що функціонують на цій території, так і з трудових доходів працівників;

- забезпечити розвиток договірного механізму регулювання оплати праці на всіх рівнях, передусім на регіональному та галузевому, перетворити його в оперативну та більш гнучку систему реагування на виклики та зміни умов праці та її оплати;

- посилити державний контроль за дотриманням трудового законодавства; переглянути політику державного регулювання ринку праці, яка повинна перешкоджати зростанню прекаризаційної зайнятості; сприяти реалізації на практиці принципів гідної праці та впровадженню концепції флексик'юриті у регулювання зайнятості та оптимізації соціально-трудової сфери;

- використовувати альтернативні механізми і елементи зайнятості в кризових умовах, передусім громадські роботи, які слід розглядати як вимушений, проте необхідний засіб боротьби з безробіттям. Громадські роботи регулюватимуть попит на робочу силу і пом'якшуватимуть гостроту проблеми безробіття;

- створювати додаткові умови залучення незайнятих осіб з інвалідністю внаслідок воєнного конфлікту до суспільно-корисної діяльності, у тому числі через дистанційну зайнятість, залучаючи до цього бізнес-середовище. Державне регулювання (з урахуванням прекаризаційних процесів) цих процесів вирішувати шляхом реалізації концепції флексик'юриті та забезпечення нормативно-правового регулювання умов праці;

- забезпечити реалізацію соціальних принципів отримання учасниками створених кластерів преференцій при міжрегіональній співпраці, а саме:

- обсяг преференцій має визначатися кількістю створених робочих місць та дотримання нормативу робочих місць для працевлаштування мешканців саме цих регіонів (Донецька та Луганська області) у розмірі не менше 70% середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік;

- з метою мінімізації неформальної зайнятості та її тіньової форми – «заробітної плати в конвертах», – державними органами влади встановлювати нормативний рівень заробітної плати працівників у межах запропонованих кластерних угруповань в Донецькій та Луганській областях на рівні не нижче середньої заробітної плати за аналогічними професіями та посадами в регіоні-донорі, але не менше 1,5 прожиткових мінімумів;

- додержання бізнес-середовищем базових принципів соціально-відповідального бізнесу та корпоративної соціальної відповідальності: ліквідація дискримінації щодо працевлаштування та зайнятості, підтримка обережного підходу до навколишнього середовища, вживання заходів на підтримку посилення екологічної відповідальності, заохочування розвитку та поширення екологічно безпечних технологій, протистояння всім формам корупції, включаючи вимагання та хабарництво, зниження плинності кадрів;

- захист інтересів держави шляхом формування та укладання програми розвитку на довготривалий термін задля окупності наданих преференцій при стимулюванні інвесторів. При цьому обсяги преференцій мають змінюватися у бік зменшення з п'ятирічним інтервалом зі встановленням обов'язкового терміну довготривалого (понад 15 років) функціонування в межах цього регіону з забезпеченням сталого розвитку і відшкодування інвестицій;

- посилити роль Державної служби зайнятості в регулюванні процесів, що відбуваються на ринку праці шляхом співпраці з роботодавцями (щодо формування банку вакансій, активізації працевлаштування безробітного населення, працевлаштування молоді на перше робоче місце з наданням дотації роботодавцю, професійного навчання безробітних на замовлення роботодавців) та з органами освіти (щодо участі у забезпеченні функціонування державної системи професійної орієнтації населення та формуванні державного замовлення на підготовку кваліфікованої робочої сили відповідно до стану регіональних ринків праці).

Наукове електронне видання

Антонюк Валентина Полікарпівна
Близнюк Вікторія Валеріївна
Галустян Юлія Марсумівна
Гук Лариса Павлівна
Жовнір Світлана Михайлівна
Монастирська Галина Віленівна
Перегудова Тетяна В'ячеславівна
Скрипниченко Марія Іллівна
Снігова Олена Юріївна
Прогнімак Олена Дмитрівна
Юрик Ярина Іванівна

**Модернізація соціально-трудової сфери Донбасу:
загрози та можливості**

За редакцією канд. екон. наук В.В.Близнюк

Редактори *І.І.Бажал, І.І. Нестеренко*
Оригінал макет *С.В.Чимбай*

Підписано у світ 30.03.2017 р.
Об'єм даних 1,15 МБ.

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011
тел. (044) 254-20-36, факс (044) 280-88-69
E-mail: eip@ief.org.ua